

נורמליזציה בין ישראל לערב הסעודית:

אינטרסים, אתגרים וסיכויי מימוש

יואל גוז'נסקי וענת קורץ

נורמליזציה בין ישראל לערב הסעודית:

אינטרסים, אתגרים וסיכויי מימוש

עורכים: יואל גוז'נסקי וענת קורץ

נורמליזציה בין ישראל לערב הסעודית:

אינטרסים, אתגרים וסיכויי מימוש

עורכים: יואל גוז'נסקי וענת קורץ

המכון למחקרי ביטחון לאומי

משלב בתוכו את מרכז יפה למחקרים אסטרטגיים, הוקם בשנת 2006. למכון שתי מטרות מוצהרות: הראשונה היא לערוך מחקרים בסיסיים בנושאי הביטחון הלאומי של ישראל, המזרח התיכון והמערכת הבינלאומית, וזאת על פי אמות המידה האקדמיות הגבוהות ביותר, והשנייה – לתרום לדיון הציבורי ולעבודת הממשל בנושאים שנמצאים, או ראוי שיימצאו, בראש סדר היום הביטחוני של ישראל.

קהלי המטרה של המכון למחקרי ביטחון לאומי הם דרג מקבלי ההחלטות, מערכת הביטחון, מעצבי דעת קהל בישראל, הקהילה האקדמית העוסקת בתחומי הביטחון בישראל ובעולם והציבור המתעניין באשר הוא.

המכון מפרסם מחקרים שלדעתו ראויים לתשומת הלב הציבורית ושומר על מדיניות נוקשה של אי־משוא פנים. הדעות המובעות בפרסומים הן של המחברים בלבד, ואינן משקפות בהכרח את העמדות של המכון, של נאמניו או של האישים ושל הגופים התומכים בו.

המכון למחקרי ביטחון לאומי

חיים לבנון 40

ת.ד. 39950

רמת אביב

תל אביב 6997556

info@inss.org.il

<http://www.inss.org.il/he>

ISBN: 978-965-7840-15-3

כל הזכויות שמורות © אפריל 2025

עורכות הסדרה: ד"ר ענת קורץ וד"ר גליה לינדנשטראוס, המכון למחקרי ביטחון לאומי

עורכת: מירה ילין

הביא לדפוס: עמר ויקסלבאום, המכון למחקרי ביטחון לאומי

עיצוב גרפי: מיכל סמו קובץ, המשרד לעיצוב גרפי, אוניברסיטת תל אביב

עיצוב העטיפה: שי ליברובסקי, המכון למחקרי ביטחון לאומי

תמונת העטיפה: Shutterstock (עיבוד: סטודיו INSS)

דפוס: דיגיפריט זהב בע"מ

תוכן העניינים

5	הקדמה
	שער ראשון: ההיבט האסטרטגי – חזון הנורמליזציה
9	ישראל ונורמליזציה עם ערב הסעודית יואל גוז'נסקי, אודי דקל וענת קורץ
15	השינויים בעמדה הסעודית כלפי נורמליזציה עם ישראל יואל גוז'נסקי
20	נורמליזציה ישראלית-סעודית – ציר מרכזי בחזון האמריקאי למערך אסטרטגי אזורי במזרח התיכון צ'ק פרייליך
	שער שני: הסביבה האזורית ונורמליזציה ישראלית-סעודית
26	הנורמליזציה והרשות הפלסטינית יוחנן צורף
31	חמאס ותהליך הנורמליזציה – מה שהיה הוא מה שיש, ויותר קובי מיכאל
35	בין חשש לתקווה: נורמליזציה סעודית-ישראלית בעיני מצרים וירדן אופיר וינטר
39	עמדת איחוד האמירויות ובחריין לגבי לנורמליזציה ישראלית-סעודית: שותפות ותחרות אילן זלאיט ויואל גוז'נסקי
44	קטר ונורמליזציה ישראלית-סעודית יואל גוז'נסקי ואילן זלאיט
47	עיראק ונורמליזציה בין ערב הסעודית לישראל – השפעת המצב הפנימי והיחסים עם איראן ירון שניידר

53 **טורקיה וגישתה לנורמליזציה בין ישראל וערב הסעודית**
גליה לינדנשטראוס

56 **נורמליזציה בין ישראל לערב הסעודית: עמדת "ציר ההתנגדות"**
סימה שיין, כרמית ולנסי, אורנה מזרחי, רז צימט, דני (דניס) סיטרינוביץ' ויורם שוייצר

63 **קבוצות אנטי-נורמליזציה מזרח-תיכוניות**
אהוד רוזן

שער שלישי: הזירה הבינלאומית

73 **תגובת אירופה לנורמליזציה בין ערב הסעודית לישראל**
רמי דניאל

78 **נורמליזציה בין ישראל לערב הסעודית – עמדת רוסיה**
גאורגי פורוסקון, בת חן דרויאן פלדמן וארקדי מיל-מן

82 **סין והנורמליזציה**
גליה לביא

הקדמה

במתקפת ה-7 באוקטובר 2023 ביקש ארגון חמאס, בין השאר, לפגוע בסיכוי להגיע להסכם נורמליזציה בין ישראל לערב הסעודית. נשיא ארצות הברית לשעבר ג'ו ביידן טען אחרי פרוץ מלחמת 'חברות ברזל' שפגיעה בנורמליזציה הייתה בין מטרות המלחמה של חמאס, והוסיף כי הצדדים הגיעו לפריצת דרך ערב מתקפת חמאס. עדות לכך שערב המלחמה הצדדים היו קרובים להסכם ביניהם הגיעה גם מצד ערב הסעודית, וכן נותר רושם כי למרות המלחמה הדלת נותרה פתוחה להסכם – בסיומה.

הנורמליזציה עודנה במידה רבה על הפרק כיום, כשנה וחצי מפרוץ המלחמה, עדות לחשיבותה בעיני הצדדים ולכך שהמניעים הבסיסיים שלהם בהקשר זה לא השתנו מהותית. לראיה, ממשיך הנשיא טראמפ ממשיך את שהחל קודמו ועמל על הבשלת התנאים להסכם. ואולם התמונה המצטיירת במישור הפומבי שונה מעט: זמן קצר אחרי תחילת המלחמה הודיעו גורמים סעודים על השעיית השיחות עם ארצות הברית בדבר נורמליזציה עם ישראל. הייתה זו הכרזה צפויה שנוסחה בקפידה כדי לא לסתום את הגולל על התהליך, מצד אחד, ומנגד על מנת להראות שהממלכה אינה פסיבית לנוכח מראות המלחמה והיא מגלה אהדה למצבם של הפלסטינים ברצועת עזה, ולפיכך בוחרת לצנן את יחסה לישראל, לפחות כל עוד המלחמה נמשכת.

שלוש המדינות המרכזיות בתהליך – ישראל, ערב הסעודית וארצות הברית – חותרות, כל אחת מסיבותיה, להבשלת המגעים בנושא. ישראל מבקשת להעמיק את השתלבותה באזור באמצעות הסכם עם המדינה הערבית החשובה ביותר שעימה אין לה עדיין הסכם, והיא הכלכלה הגדולה במזרח התיכון ו"שומרת המקומות הקדושים לאסלאם". ישראל גם מקווה לגרום, באמצעות הסכם עם מדינה מרכזית כערב הסעודית, למדינות ערביות ומוסלמיות גם מחוץ לאזור לנרמל את היחסים עימה. ארצות הברית מבקשת באמצעות ההסכם לבסס סדר אזורי חדש בהנהגתה, כדי להקל עליה את ההתמודדות עם איראן וגם לאותת לבעלות בריתה, ובמקביל לסין ולרוסיה, כי המזרח התיכון נותר אזור השפעה אמריקאי מובהק. ערב הסעודית מצידה רואה בהסכם דרך לבצר את מעמדה וביטחונה, בעיקר מול איראן, באמצעות חיזוק היחסים עם ארצות הברית, ולקבל בתמורה לנורמליזציה עם ישראל שורת הטבות ביטחוניות ומדיניות, שללא השלמת התהליך כנראה תתקשה לקבל.

גם אם חמאס לא הצליח להסיר לחלוטין מסדר היום את התהליך, הוא פגע במומנטום שלו ושינה את השיקולים של השחקנים השונים, בעיקר בכל האמור לשאלת "המחיר" שכל

צד יידרש לשלם כדי לגרום להבשלת המגעים לקראת הסכם. מבחינת ישראל ובעקבות המלחמה, ובפרט המרכזיות של הסוגיה הפלסטינית על רקע זה, מחיר הנורמליזציה עלה – הסכמה למתווה להסדר מדיני-טריטוריאלי ישראלי-פלסטיני, קרי התוויית אופק מדיני במסגרת חזון שתי המדינות – ולפי שעה ממשלת ישראל מסרבת לשלמו.

גם המחיר שערב הסעודית נדרשת "לשלם" עבור נורמליזציה עם ישראל עלה, משום שכעת מצופה ממנה להרחיב את מעורבותה בזירה הפלסטינית ואף לתרום לשיקום ולייצוב רצועת עזה. זאת לצד הצורך להתמודד עם עמדת הציבור בממלכה ושל ציבורים במדינות ערב, שהקצינה ביחס לישראל בעקבות המלחמה. מאז תחילת מלחמת 'חרבות ברזל' הייתה זו ערב הסעודית שהכתיבה את ההתקדמות האיטית ואפילו ההשעיה של תהליך הנורמליזציה. בעת הנוכחית נזקקת ההנהגה הסעודית ללגיטימציה הקשורה בין השאר, אם לא בעיקר, לפעולותיה ולמדיניותה של ישראל בנושא הפלסטיני. לפיכך, תנאי סעודי שנוסף בהקשר זה הוא הגעה להפסקת אש קבועה ברצועת עזה ולסיום המלחמה. בראיית ערב הסעודית, כל עוד המלחמה נמשכת לא ניתן לכוון יחסים דיפלומטיים עם ישראל.

בראית ישראל וערב הסעודית כאחת, התפקיד האמריקאי בתהליך הנורמליזציה הוא לא פחות מקריטי, ויש מצידן ציפייה שארצות הברית תמשיך להוביל את המהלך האמור לעצב מחדש את המזרח התיכון, שהיא עצמה יזמה, ושתגלה במסגרת זו מעורבות ונוכחות עמוקות יותר במתרחש באזור, גם כדי לבלום את שאיפותיה החתרניות והלוחמניות של איראן. בה בעת, המשך המלחמה ברצועת עזה מגביר את הסבירות, שכעת אינה גבוהה, כי ארצות הברית וערב הסעודית תגענה להסכם ביניהן, ללא ישראל. תרחיש זה ישמוט מידי ישראל יתרונות רבים הגלומים בנורמליזציה ויעניק לסעודים דיווידנדים לא מעטים, חלקם בעייתיים מאוד בראייה ישראלית.

היות שחמאס ביקש, והצליח לפחות זמנית לפגוע בהתקדמות שחלה בסוגיית הנורמליזציה, נשאלת השאלה: מה מקומם והשפעתם של שחקנים, שלכאורה הם חיצוניים למהלך, על סיכויי הצלחתו בהמשך הדרך? זאת ועוד, יש להביא בחשבון תרחיש שבמסגרתו הסכם נורמליזציה ישראלי-סעודי לא יתממש. אילו תהליכים אזוריים ונסיבות גלובליות עשויים לגרום לכך? האם עצירת התהליך תיגרם עקב שינוי באינטרסים של אחד השחקנים המרכזיים, או שמא בעקבות מפעולה זדונית של שחקן לעומתי (ספולר), בדומה לפעולת חמאס ב־7 באוקטובר 2023?

קובץ מאמרים זה מתמקד בעמדות ובאינטרסים של מדינות ושחקנים לא־מדינתיים כלפי נורמליזציה ישראלית-סעודית, בהשפעתם הישירה או העקיפה, השלילית או החיובית על

התהליך ובסיכויים להביא להבשלתו. חוקרי המכון למחקרי ביטחון לאומי מנתחים במאמרים המאוגדים בקובץ את האינטרסים של השחקנים השונים באזור ומעבר לו, אשר להם עניין בתהליך ואשר יושפעו מהשלכותיו. הקובץ מאגד דגשי ניתוח שונים, ולא תמיד ההערכות והתובנות עולות בקנה אחד ומובילות לאותן מסקנות, אך בכך באה לידי ביטוי מטרתו המרכזית – הנחת מצע מגוון ומורכב לחשיבה ולדיון.

תודה לתת־אלוף (מיל') אודי דקל, חוקר בכיר במכון למחקרי ביטחון לאומי, על הערותיו המלומדות ועל הסיוע הרב לקידום הפרויקט. תודה לחוקרי המכון – כותבי המאמרים – על תרומתם לגיבוש הקובץ.

יואל גוז'נסקי, אפריל 2025

שער ראשון

ההיבט האסטרטגי – חזון הנורמליזציה

ישראל ונורמליזציה עם ערב הסעודית

יואל גוז'נסקי, אודי דקל וענת קורץ*

החתימה לכינון יחסים רשמיים עם ערב הסעודית, ובאמצעותם יצירת קואליציה אזורית של מדינות ערב המתונות בהשתתפות ישראל ובהובלת ארצות הברית, הייתה יעד של ממשלות ישראל בשני העשורים האחרונים. ממשלות ישראל לא הסתירו את רצונן בהסכם נורמליזציה עם ערב הסעודית, וחלקן פעלו בכיוון זה והובילו מאמצים לרתום את ארצות הברית למהלך.

לצד הקשרים החשאיים הנמשכים בין ירושלים לריאד, בכירים ישראלים התייחסו לאורך השנים באופן חיובי לאפשרות של קשירת יחסים רשמיים בין המדינות. ראש הממשלה לשעבר אהוד אולמרט ביטא נכונות זו כבר ב-2007: "אם תהיה לי ההזדמנות להיפגש עם עבדאללה מלך סעודיה, הוא יופתע מאוד לשמוע מה שיש לי לומר. אני מסתכל בחיוב רב על התפקיד הפעיל שסעודיה ממלאת במזרח התיכון כבר הרבה שנים". ראש הממשלה לשעבר יאיר לפיד התייחס גם הוא בחיוב לנושא, ואמר לאחר פתיחת המרחב האווירי הסעודי לטיסות ישראליות בעקבות 'הסכמי אברהם', כי הוא "מברך את ההנהגה הסעודית על פתיחת המרחב האווירי. זהו צעד ראשון. אנחנו נמשיך לעבוד בהירות המתבקשת, למען הכלכלה הישראלית, הביטחון הישראלי ואזרחי ישראל". ראש הממשלה בנימין נתניהו הצהיר שהוא שם לו למטרה להגיע לשלום עם ערב הסעודית, וקבע בישיבה הראשונה של ממשלתו הנוכחית (29 בדצמבר 2022) את הרחבת מעגל השלום כאחד משני יעדי החוץ המרכזיים, לצד בלימת איראן בדרכה לגרעין. יתר על כן, בראיון מקיף שנתן לרשת אל-ערבייה הסעודית בדצמבר 2022 הדגיש נתניהו את הפוטנציאל הטמון ביחסים בין ישראל לערב הסעודית ואת האינטרסים המשותפים לצדדים.

לישראל עניין ברור בחיזוק הקשרים עם ערב הסעודית ובהפיכתם לגלויים, בשל היותה כיום המדינה הערבית המובילה ולאור מעמדה בעולם המוסלמי כ"שומרת המקומות הקדושים לאסלאם". אף מוערך שהסכם עם ערב הסעודית יעניק למדינות נוספות בעולם המוסלמי והערבי לגיטימציה לקשירת קשרים עם ישראל. יתר על כן, ערב הסעודית היא

* ד"ר יואל גוז'נסקי – חוקר בכיר, המכון למחקרי ביטחון לאומי
תת-אלוף (מיל') אודי דקל – חוקר בכיר, המכון למחקרי ביטחון לאומי
ד"ר ענת קורץ – חוקרת בכירה, המכון למחקרי ביטחון לאומי

הכלכלה הגדולה ביותר במזרח התיכון (אחת מ־20 הכלכלות הגדולות בעולם) ובאדמתה עתודות הנפט המוכחות הגדולות ביותר. השוק הסעודי (כ־20 מיליון אזרחים וכ־10 מיליון עובדים זרים) הוא בעל פוטנציאל משמעותי עבור חברות ישראליות בתחומים מגוונים, חלקן כבר פעילות כך או אחרת בממלכה. בשל משקלה הכלכלי והמדיני, הממלכה עשויה לסייע בהרגעת הזירה הישראלית-פלסטינית על ידי תמריצים כלכליים גם לפלסטינים, שיתרמו לייצוב רצועת עזה ולכינון שלטון שאינו חמאס בה.

זאת ועוד, לישראל ולערב הסעודית אינטרסים משותפים במרחב הערבי־סוני לשם התמודדות משופרת עם האתגרים הניצבים לפתחן, ובראשם אי־היציבות הכלכלית, האסלאם הרדיקלי וההשפעה האיראנית השלילית והתקדמותה לגרעין. בכירים סעודים מדברים בגלוי ובתכיפות על עניין בקשירת יחסים דיפלומטיים של ישראל, אולם הם חוזרים ומדגישים כי כדי לתת פומבי ליחסים יש להתקדם לקראת הסדר ישראלי-פלסטיני ומציאות של שתי מדינות. בהקשר זה, חזרתו של דונלד טראמפ לבית הלבן כנשיא ארצות הברית, לצד ההישגים הצבאיים של ישראל במלחמה שפרצה ב־7 באוקטובר 2023 ובעיקר הפגיעה הקשה בציר האזורי בהובלת איראן – כל אלה הם תשתית לקידום יחסים רשמיים, נורמליזציה, בין ישראל לערב הסעודית.

ב־7 באוקטובר 2023 קרסה באחת תפיסת הביטחון של ישראל, שהתבססה על הרתעה ודימוי של הכוח הצבאי החזק ביותר באזור. ישראל נקלעה למלחמה ממושכת בשבע זירות, נכסיותה האסטרטגית ליציבות ולשגשוג האזורי נשחקה ופחתה אמונתה כי בכוחה לגבור בעצמה על כל איום ואתגר ביטחוניים, בלי תלות בשותפים. עם זאת, ההישגים הצבאיים שצברה ישראל במהלך המלחמה חידשו את נכסיותה האזורית והם מהווים פלטפורמה לעיצוב מחדש של סביבתה האסטרטגית. שילוב מעשי בין עוצמה צבאית, מדינית וכלכלית הוא גם פלטפורמה לחזרה לנתיב הנורמליזציה עם ערב הסעודית ולכינון קואליציה אזורית ביטחונית-כלכלית של מדינות ערב המתונות וישראל, בהובלת ארצות הברית, אל מול האיום של "ציר ההתנגדות" בהובלת איראן.

ואכן, שיתוף הפעולה האזורי-ביטחוני עמד ועודנו עומד במבחן המלחמה, כולל בשיתוף פעולה מוצלח עם מדינות ערב בתחומי מודיעין, התרעה מוקדמת והגנה אווירית משולבת מפני טילים וכלי טיס בלתי מאוישים, במסגרת פיקוד המרכז האמריקאי CENTCOM. הנורמליזציה צפויה להרחיב ולהעמיק את ממדי שיתוף הפעולה האזורי לתחומים נוספים, פרט לזה הביטחוני. זאת גם משום שהיא תהיה פתח לצירוף מדינות ערב המתונות ואולי

אף מדינות מוסלמיות מחוץ למזרח התיכון למערך האזורי החדש, שישפר את מיצובה האסטרטגי של מדינת ישראל.

תשומות ותמורות פוטנציאליות

- **בזירה הפלסטינית:** תנאי סעודי ראשוני להתקדמות הוא הגעה להפסקת אש קבועה, סיום המלחמה ברצועת עזה ונסוגת כל הכוחות הישראליים. בריאד גם ירצו לראות התחייבות ישראלית להימנע מהחלת הריבונות (סיפוח) על שטחים ביהודה ושומרון וברצועת עזה. אם ערב הסעודית בשלה לנורמליזציה, סביר להניח שהיא לא תסתפק רק בהתחייבות פומבית ישראלית להימנע מסיפוח אלא תדרוש נקיטת צעדים ישראליים מעשיים לחיזוק הרשות הפלסטינית, שריאד מבקשת לראותה שולטת על שטחי יהודה ושומרון ורצועת עזה, וסלילת נתיב שיוליך בעתיד להקמת מדינה פלסטינית. כתנאי למהלך מדיני מול הפלסטינים על ישראל לדרוש מערב הסעודית את ההכרה בישראל כמדינת הלאום של העם היהודי ומענה לצורכי הביטחון של ישראל, ובראשם פירוז הישות הפלסטינית מיכולות צבא ומנגנון אפקטיבי לפירוק תשתיות הטרור.
- **ארצות הברית:** לישראל אינטרס בחיזוק יחסי ריאד-ווינגטון, גם משום שהם משליכים ישירות על נכונות הממלכה להתקדם בנורמליזציה עם ישראל, וכן משום שיש בהם כדי לקשור ולעגן את הנוכחות הצבאית האמריקאית במזרח התיכון על רקע הדרישה הסעודית להסכם הגנה בין המדינות. לירושלים יכולת להשפיע על ווינגטון (הבית הלבן והקונגרס) ועל ממשל טראמפ לקידום הנורמליזציה בשל דרישות מופחתות של הממשל בעניין הפלסטיני, אך גם משום שישראל תתקשה להתנגד לממשל טראמפ בהסתייגויותיה לגבי יכולות הגרעין הסעודיות. מעטפת נורמליזציה ישראלית-סעודית תסייע בוודאי לממשל טראמפ להתגבר על התנגדויות בבתי המחוקקים האמריקאיים להסכם הגנה אמריקאי-סעודי ולהסכם בעניין הגרעין שצפוי להתלוות אליו.
- **כלכלה וטכנולוגיה:** לישראל פוטנציאל השתלבות בחזון 2030 של ערב הסעודית, פרויקט הדגל של יורש העצר מוחמד בן סלמאן, בדגש על יצירת כלכלה משגשגת על בסיס המיקום הגאוגרפי הייחודי של המדינה בלב נתיב סחר גלובלי, המהווה בין מזרח למערב, ופיתוח שוק אנרגיה מגוון במטרה להתנתק מהתלות הכלכלית המוחלטת בהכנסות מהנפט. אחת היוזמות שעולות במסגרת הנורמליזציה היא הקמת שדרת תשתיות מהודו, דרך המפרץ הערבי למזרח הים התיכון ומשם לאירופה, בראשן IMEC,

עם תמורות למדינות השוכנות לאורך הנתיב כולל ירדן, מצרים וישראל. זאת ועוד, ישראל תוכל לסייע לממלכה במתן גישה לטכנולוגיות שונות, שבהן יש לה יתרון יחסי, למשל השתלבות בפיתוח עיר העתיד נאום (Neom).

• **שיתוף פעולה ביטחוני:** ישראל תתרום נחישות לפעול צבאית ולבסס מערכי הגנה נגד גורמי הציר האיראני וספילרים הפועלים נגד יציבות אזורית. שיתוף הפעולה יסייע לבלימת החתירה האיראנית להגמוניה אזורית ולפירוק פרויקט השלוחים האיראני. לשתי המדינות עניין להשתלב במערך ההגנה האזורית האזורי מפני טילים וכלי טיס בלתי מאוישים בחסות ארצות הברית. ערב הסעודית מצידה הוכחה כשותפה ביטחונית אפשרית עבור ישראל במספר הזדמנויות, למשל בהשתתפות בירוט טילים ששוגרו לישראל מאיראן באפריל ובאוקטובר 2024. ישראל גם יכולה, בכפוף להגבלות ביטחוניות, למכור לערב הסעודית טכנולוגיה ואמצעים אחרים כדי לסייע לה בגילוי וביירוט טילים וכטב"מים. למעשה, שיתוף פעולה ביטחוני בין המדינות כבר מתקיים במסגרת CENTCOM וגם בתחומים חשאיים. תחומים אפשריים לשיתוף פעולה: (1) תיאום ושיתוף מודיעין בעיקר כדי להתמודד עם איראן ושלוחיה, ארגוני טרור באזור ואסלאם קיצוני, גיבוש תמונה מודיעינית רחבה; (2) אימונים צבאיים משותפים לשיפור הכשירות הצבאית והתיאום המבצעי; (3) ביטחון ימי, הבטחת חופש השיט וקווי האספקה בים סוף מול איומים ימיים ופעילות פיראטית; (5) הגנה מפני טילים בליסטיים, טילי שיוט וכטב"מים תוקפים, גם בגילוי וגם ביירוט; (6) תיאום בתחום הגנה בסייבר והגנה על תשתיות אנרגיה, מים ותקשורת; (7) שיתוף פעולה במצבי חירום – רעידות אדמה, משברי אקלים, מגה-פיגועי טרור או משברים הומניטריים.

• **תחום הדת:** ישראל אינה יכולה להעניק לערב הסעודית השפעה במסגד אל-אקצא – הר הבית – ללא תיאום עם ממלכת ירדן, על שום הניגוד להסכם השלום ולהסדרי הסטטוס קוו עם ירדן ולמעמדה המיוחד באתר, ומחשש מפגיעה בהסכם השלום עימה. כלל לא בטוח שערב הסעודית מעוניינת בהשפעה באל-אקצא. ואולם אפשר שניתן להעלות את ערכו של מטבע זה על ידי כינון הסדרים מיוחדים בשיתוף ירדן לעליית מוסלמים לתפילה באל-אקצא (בעבר נבחנה אפשרות להקים שדה תעופה בבקעת הורקניה שבקרבת ירושלים, עבור הפלסטינים בגדה המערבית ועולי רגל בשני הכיוונים – למכה ולירושלים).

לערב הסעודית עשוי להיות תפקיד חשוב בקידום רפורמה מעמיקה ברשות הפלסטינית לשיפור המשילות, למיגור ההסתה והרדיקליות נגד ישראל ולהפסקת מימון משפחות מחבלים. הממלכה יכולה לסייע גם בכינון תהליך מדיני ישראלי-פלסטיני בגישה מולטיטרלית,

לנוכח כישלון הגישה הבילטרלית. על ישראל להסתייע בערב הסעודית לשם חיזוק הגורמים המתונים במחנה הפלסטיני, ועימם להסדיר את הזירה הפלסטינית על מנת לחסום פתח שדרכו יוכלו איראן, מחד גיסא, או האסלאם הפוליטי (טורקיה וקטר), מאידך גיסא, להיכנס ולממש את פוטנציאל ההיזק שלהן. ואולם על ישראל גם להבין כי קיים פער בין האינטרסים שלה בהקשר הסעודי ברצועת עזה לבין היכולת ובעיקר במובן המוכנות של הממלכה למלא שורת תפקידים אלו, וזאת בשל רגישויות שיש לה וחשש סעודי משקיעה בבוץ העזתי. אם כן, התמורות לישראל מן הנורמליזציה עשויות להיות רבות ומגוונות, אולם ערב הסעודית עדכנה את עמדתה אשר לסכסוך הישראלי-פלסטיני. קידום הנורמליזציה נדחה גם משום שלא הושג עד כה מתווה לסיום המלחמה ברצועת עזה, להחזרת החטופים הישראלים שבשבי חמאס ולכינון גורם שלטוני ברצועת עזה שיהא אחראי לייצוב ולשיקום הרצועה. אם לפני ה-7 באוקטובר הסתפקה ריאד בהכלת הסכסוך הישראלי-פלסטיני ובמאמץ למתן אותו, עתה היא דורשת מהלכים ממשיים להסדרתו, כלומר התוויית אופק מדיני ברוח חזון שתי המדינות. אלא שבניגוד לעמדה הסעודית, ממשלת ישראל הנוכחית שוללת הקמת מדינה פלסטינית וגם מתנגדת לשילוב הרשות הפלסטינית בייצוב ובשיקום רצועת עזה. אומנם ניכרת עדיין גמישות לא מבוטלת בצד הסעודי ורצון להשאיר את הדלת פתוחה למשא ומתן, אך בריאד ניכרת העדפה להסכם אמריקאי-סעודי נפרד שלא ייכלל בו רכיב נורמליזציה עם ישראל, הנתפסת, בייחוד על רקע המלחמה ברצועת עזה, באופן שלילי ביותר בדעת הקהל הערבית. נוסף על כך, מעבר למחויבות מצד ממשלת ישראל לפעול לקידום אפשרות לחידוש התהליך המדיני הישראלי-פלסטיני, פריצת דרך ביחסים בין ישראל לערב הסעודית תחייב מעורבות אמריקאית עמוקה וגיבוש הסכמות לגבי תמורות אמריקאיות לערב הסעודית, שיהיו מקובלות גם על ישראל. נושא זה הוא בעל חשיבות רבה משום שמספר דרישות של ערב הסעודית, בראשן העשרת אורניום בשטח הממלכה, מעוררות חשש רב ומוכן בישראל.

גם לנוכח האתגרים והקשיים הנוכחיים והצפויים, על מנת לנסות לפרוץ את המבוי הסתום בתהליך הנורמליזציה ולאור עמדת הממלכה בנושא הפלסטיני וראיית הרשות הפלסטינית כגורם המייצג את הפלסטינים, על ישראל לדרוש מהממלכה מעורבות, ערבויות וביטחונות סעודיים לכך שנתיב מדיני ישראלי-פלסטיני יחסום את הגורמים הקיצוניים – בעיקר חמאס – ויותנה ברפורמות ברשות הפלסטינית ובדומיננטיות של הגורמים המתונים בה. ישראל תוכל לבקש מעורבות פעילה של ערב הסעודית בכינון כתובת שלטונית חדשה ברצועת עזה, ברוח התוכנית המצרית לשיקום הרצועה שאומצה על ידי הליגה הערבית במאוס

2025 – מנהל טכנוקרטים מתון שאינו חמאס, שיהיה מחויב לדה־רדיקליזציה ולהפנמת משמעויותיו של האסון שחמאס המיט על תושבי הרצועה, ואשר יותיר אפשרות לשובה בבוא העת של רשות פלסטינית מתוקנת לשליטה ברצועה. על מנהל זה להישען על נוכחות של כוח משימה בין־ערבי ובינלאומי מוסכם, בגיבוי ריאד. במסגרת זו יהיה צורך להביא בחשבון אינטרסים משותפים לישראל ולערב הסעודית: פירוק חמאס מנשקו ומשלטונו; שמירה על חופש פעולה צבאי ישראלי לאכיפת הפירוז ברצועה, לסיכול ולמניעת התפתחות איומים ולעצירת הברחות הנשק, לפחות בשלבים הראשונים של יישום מתווה לשיקום רצועת עזה. נורמליזציה ישראלית־סעודית תעגן את היחסים המיוחדים עם ארצות הברית, ובמרכזם גיבוש הבנות מחודשות על בסיס הערכים המשותפים, כולל מאבק באנטישמיות וברדיקליזציה האסלאמיסטית. בין היתר תבוסס ותעמיק התמיכה האמריקאית הצבאית והמדינית בישראל, ותגובש מדיניות משותפת מול האיומים שמציבים איראן ושלוחיה באזור ומול איום הגרעין. תמורה נוספת לנורמליזציה סעודית־ישראלית צפויה בדמות חיזוק יציבות המשטר והכלכלה בירדן ובמצרים ושיתוף פעולה רב־תחומי עימן, כדי להעמיק את שורשי השלום מעבר לתחום הביטחוני.

השינויים בעמדה הסעודית כלפי נורמליזציה עם ישראל

יואל גוז'נסקי*

ערב הסעודית נותרה עד כה מחוץ לתהליך הנורמליזציה עם ישראל, בניגוד לשכנותיה הערביות במפרץ, שעברו לאורך השנים כברת דרך ביצירת קשרים מדיניים וכלכליים עם ישראל – עומאן, קטר, בחריין ואיחוד האמירויות הערביות. ואולם בשנים האחרונות, בעיקר מאז שיוש העצר מוחמד בן סלמאן הוא השליט בפועל בממלכה, הסעודים מתקדמים לקראת כינון יחסים דיפלומטיים עם ישראל באופן איטי אך הדרגתי, במעין "נורמליזציה זוחלת". בשונה מבעבר, בכירי הממלכה מדברים בעת הנוכחית בגלוי ובתכיפות על קשירת יחסים דיפלומטיים של ישראל, אם כי בתנאים מסוימים. עמדת ערב הסעודית כלפי נורמליזציה עם ישראל עברה שינויים לאורך השנים, בהתאם לנסיבות המדיניות והביטחוניות באזור, אך כדי לתת פומבי ליחסים מדגישים בכירים סעודים את הצורך להתקדם לקראת מציאות של מדינה פלסטינית. גם בעת כתיבת שורות אלו עמדת הממלכה כלפי יחסים דיפלומטיים עם ישראל עוברת התאמות, והפעם בעיקר בשל גלי ההדף של המלחמה שהחלה ב-7 באוקטובר 2023.

העמדה הסעודית ערב המלחמה

התנאים ששררו לפני המלחמה אפשרו לסעודים גמישות מדינית הודות להצלחת 'הסכמי אברהם', הרגיעה היחסית בשטחים הפלסטיניים והיוזמות האמריקאיות לכינון מערך מדיני-הגנתי אזורי, האמור לכלול תמורות כבדות משקל עבור הממלכה. גמישות זו לגבי ישראל באה לידי ביטוי [בהצהרות חיוביות](#) מטעם בכירים בממלכה ובעיקר מצד מוחמד בן סלמאן בדבר עתיד היחסים עם ישראל. בראיון למגזין אטלנטיק ב-2022 הפגין בן סלמאן פרגמטיות באומרו: "[אנו לא רואים בישראל אויב, אנו רואים בה בעלת ברית פוטנציאלית](#)". במקביל להצהרות נרשמה תזוזה חיובית אם כי איטית, שבאה לידי ביטוי גם בפעולות שתכליתן לשפר את דימוי הממלכה, לתרום להצלחת 'הסכמי אברהם' ואף "[לבדוק את השטח](#)" ולהרגיל את דעת הקהל בממלכה ליתר פתיחות מול ישראל. מדיניות ה"תמיכה מבחוץ" הסעודית השתקפה בין היתר בשינויים בספרי הלימוד בממלכה, במתן היתר לחברות תעופה ישראליות לטוס מעל שטחה, וכן בסיקור ובפרשנות [\(החיובית באופן יחסי\)](#) באמצעי התקשורת הרבים הנמצאים בבעלות המשטר.

* ד"ר יואל גוז'נסקי – חוקר בכיר, המכון למחקרי ביטחון לאומי

ואכן הסעודים אפשרו לעצמם מרחב תמרון מדיני שבמסגרתו יצרו מראית עין של התקדמות מול ישראל, ולחלופין נסיגה, כאשר התעורר מתח סביב הסוגיה הפלסטינית והתהליך המדיני. כך חיזק המשטר הסעודי את תדמיתו בעניין הפלסטיני, במקביל לבחינת בשלות התנאים לכינון נורמליזציה עם ישראל. משום כך אין סתירה מוחלטת בין הצהרות שונות מפי דוברים סעודים, אלא רצון לשמור על עמימות בדבר הדרישות הקשורות בסוגיה הפלסטינית, שריאד מציבה לישראל כתנאי לכינון יחסים פורמליים. השוני משקף ככל הנראה גם הבדל בין־דורי. כך למשל, עמדת [המלך סלמאן](#) בן עבד אל־עזיז נתפסת כנוקשה משל בנו [יורש העצר](#) לגבי יחסים עם ישראל, לפחות כפי שמשקף בהצהרותיהם.

השפעת המלחמה על העמדה הסעודית

ערב הסעודית נותרה עקבית בתמיכתה בהקמת מדינה פלסטינית כתנאי להכרה בישראל, גם אם בניסוחים שונים. ערב המלחמה שפרצה ב־7 באוקטובר 2023 [נטען](#) כי הממלכה הייתה קרובה להסכמה עם ארצות הברית על מתווה להסכם הכולל נורמליזציה עם ישראל, [בתנאים שונים](#) מאלו שאותם היא דורשת מאז החלה המלחמה. כשבוע לאחר תחילת המלחמה הודיע משרד החוץ הסעודי כי הממלכה מפסיקה את המגעים עם ארצות הברית בנושא. מראות המלחמה, ובעיקר היקפי ההרג וההרס ברצועת עזה וכן הזעם שעוררו ברחוב הערבי, עצרו את המומנטום של המגעים וגרמו למשטר בריאד לצנן את יחסו לישראל. התמשכות המלחמה הביאה את בכירי הממלכה להסיר בהדרגה את העמימות שאפיינה ניסוחים קודמים ולהבליט עמידה לצד הפלסטינים. יש לראות בהבלטת התמיכה בפלסטינים ובהקשחת התנאים להסכם עם ישראל תוצאה ישירה של [ההרעה](#) בסנטימנט הציבורי, הסעודי והערבי בעקבות המלחמה. הרעה זו לא באה לידי ביטוי במחאה ציבורית, בוודאי לא בשטח הממלכה, שבה הפגנות אסורות, אלא התנקזה (כרגיל) לרשתות החברתיות. התנאים והנסיבות גרמו חשש בממלכה מהחמרת הביקורת כלפי בית המלוכה ואף תסיסה אפשרית, ולפיכך לצורך [בהתרחקות סעודית](#) מישראל, ובמקביל בהדגשת המחויבות לנושא הפלסטיני.

הפער בין העמדה הפרגמטית יחסית של בית המלוכה לבין דעת הקהל אינו חדש ואינו ייחודי לערב הסעודית, אולם הוא התרחב בשל המלחמה וחייב את בית המלוכה לנהוג כך שלא תישחק הלגיטימציה שלו. כבשאר העולם הערבי, גם בערב הסעודית הסוגיה הפלסטינית נמצאת במרכז הטיעונים של המתנגדים ליחסים עם ישראל. סקרי דעת קהל בשנים קודמות אומנם הצביעו על דעיכה בחשיבות הסוגיה הפלסטינית בדעת הקהל

הערבית ביחס לעלייה בחשיבות האיום האיראני, אולם המלחמה השיבה את הנושא הפלסטיני למרכז סדר היום, ובית המלוכה אינו יכול להתעלם מכך.

וכך בכירי הממלכה, יורש העצר ושר החוץ פרסמו עמדה מעודכנת, המביעה תמיכה בנורמליזציה ואף במעורבות מסוימת של הממלכה בזירה הפלסטינית. בספטמבר 2024, במהלך נאום בפני מועצת השווא, [קבע](#) מוחמד בן סלמאן כי "הממלכה תמשיך לעבוד במרץ לקראת הקמת מדינה פלסטינית שמזרח ירושלים בירתה, ולא תקיים יחסים דיפלומטיים עם ישראל ללא תנאי זה". סוגיית הנורמליזציה עם ישראל אכן מושפעת מעמדת הציבור הסעודי, ובייחוד מן ההבנה של בן סלמאן עד כמה מהלך כזה עלול להפריע להכתרתו, שבכל מקרה עדיין זקוקה לגיטימציה פנימית. למרות דברי בן סלמאן כי הוא יכול לשלם בחייו אם יחתום על הסכם עם ישראל, מהלכי השינוי החברתיים-כלכליים המשמעותיים שהוביל, ושהרחיקו רבים מעמדות כוח והשפעה בממלכה, מאיימים עליו לא פחות מאשר הסכם נורמליזציה ישראל-סעודי שייחתם בתנאים הנכונים והנוחים עבורו.

שר החוץ הסעודי פייסל בן-פרחאן שב [ופירט](#) באוקטובר 2024 את עמדת הממלכה בנושא, תוך הדגשת חשיבותה של הקמת מדינה פלסטינית, כשבשלב שראשון נדרשות הפסקת אש מוחלטת ברצועת עזה; מחויבות ישראלית ונקיטת צעדים בלתי הפיכים על ידה להקמת מדינה פלסטינית עצמאית; ותמיכה בשלטון הרשות הפלסטינית בגדה המערבית וברצועת עזה.

הסוגיה הפלסטינית נמצאת על סדר היום של העולם הערבי, ובמקום גבוה במיוחד על רקע ובעקבות המלחמה. לכן מתחוויר כי התקדמות בתהליך המדיני הישראלי-פלסטיני תסייע מאוד לקידום הנורמליזציה ולהרחבתה. כדי לצקת תוכן להצהרותיה בנושא הפלסטיני [הכריזה](#) ערב הסעודית בספטמבר 2024 על יוזמה בינלאומית חדשה לקידום פתרון שתי המדינות. שמות המדינות החברות ביוזמה לא פורסמו, כמו גם פרטים על יעדיה וצעדיה הבאים. מטרתה, כך נראה, היא להראות שהממלכה אינה אדישה לסוגיה הפלסטינית וכי היא מוכנה אף לקחת חלק בקידום הקמת מדינה פלסטינית. בכל מקרה, הצהרות בכירי הממלכה בהקשר הפלסטיני, כפי שנמסרו במהלך המלחמה, יקשו עליהם "לרדת מהעץ". לכן מבחינת ערב הסעודית – שהיא החשובה מבין מדינות ערב של ישראל אין הסכם נורמליזציה עימן – תג המחיר להסכם יהיה בכל מקרה גבוה מזה של מדינות ערביות שחתמו עם ישראל הסכם בעבר.

החשש מאיראן והדרך קדימה

ערב הסעודית נמצאת בתהליך שינוי עמוק המונחה [מלמעלה](#) בידי השלטונות, על מנת להכשיר את הקרקע להמלכתו של בן סלמאן ובמקביל להשתלב בדטנט האזורי, שנועד להפחית את המתיחות בעיקר מול איראן. ואכן לצד הנושא הפלסטיני, גם לסוגיה האיראנית השפעה על תהליך קבלת ההחלטות בצמרת הסעודית לגבי הנורמליזציה עם ישראל. אומנם ערב הסעודית ניסתה מאז תחילת המלחמה להישאר מחוץ למעגל הלחימה, אך מדיניות זו של "ישיבה על הגדר", כשברקע איומים עליה מצד איראן ושלוחיה והאשמתה בסיוע לישראל (בעיקר זיהוי ויירוט טילים וכטב"מים איראניים שנורו על ישראל), כרוכה בסיכון עבור ריאד, מה גם שאין היא סומכת לא על יכולותיה הצבאיות וגם לא על נכונות ארצות הברית לצאת להגנתה כפי שהגנה על ישראל, שיגוננו עליה מפני תוקפנות איראנית.

לכן האופציה המסוכנת פחות בראיית ריאד היא התרחקות ככל האפשר מהעימות בין ישראל לאיראן, תוך התקרבות מדודה לאיראן ואף מאמצי פיוס עימה. לאחר התקיפה האיראנית ב־2019 על מתקני הנפט הסעודיים אימצה הממלכה אסטרטגיה חדשה – שינוי חד מהמדיניות שלה לפני כן – והשיקה מאמץ דיפלומטי שהביא לבסוף להסכם עם איראן ב־2023. בפועל זוהי הכרה בעליונות האיראנית ורצון לשמור את איראן קרוב ככל האפשר אליה, כשם ששומרים אויב מר ובלי אשליות. בראיית ריאד הדטנט עם איראן הוא הישג השומר עליה מחוץ לקו האש, גם לאחר כשנה וחצי של מלחמה רב־זירתית באזור – בין ישראל לחמאס, בין ישראל לחזבאללה ובין ישראל לשלוחים נוספים של איראן. לא בלתי סביר כי החשש מאיראן והלחץ האיראני המופנה כלפי ערב הסעודית גורמים גם הם להקשחת עמדתה של הממלכה כלפי ישראל ותנאיה לנורמליזציה עימה.

בה בעת לערב הסעודית עניין בשיפור היחסים עם ישראל, בעיקר בשל הדיווידנדים שהיא יכולה לקבל מארצות הברית בעבור נורמליזציה – שאותם היא ככל הנראה אינה יכולה לקבל בדרך אחרת – בפרט התחייבויות אסטרטגיות שונות ובראשן הסכם הגנה והסכמה אמריקאית להעשרת אורניום בשטח הממלכה.

בן סלמאן מבין כי כדי להעצים את יכולותיה הצבאיות והכלכליות של הממלכה ולתרום ליציבותה ולשגשוגה הוא זקוק להסכם עם ארצות הברית. בראיון שהעניק לרשת פוקס כשלושה שבועות לפני פרוץ המלחמה הוא תיאר את המגעים בנושא כטובים ומתקדמים, ואמר שהוא מקווה כי ["ההסכם ייטיב עם הפלסטינים ויהפוך את ישראל לשחקנית אזורית"](#). במענה לשאלה ספציפית לגבי התנאים שדורשת הממלכה בהקשר הפלסטיני התחמק יורש העצר מתשובה ורק אמר כי העניין נתון למשא ומתן, ובכל מקרה הסכם אפשרי עם ישראל יהיה הדבר "הגדול ביותר מאז

המלחמה הקרה". דבריו כבר אינם תקפים: התנאים שיצרה המלחמה ועימה החשש מאיראן ציננו את ההתלהבות הסעודית מהסכם נורמליזציה והביאו אותם לדרוש לכלול רכיב פלסטיני משמעותי הרבה יותר מאשר בעבר בכל הסכם עם ישראל.

מלבד התמורות שהסעודים צפויים, ולפחות מקווים לקבל מהאמריקאים בעבור נורמליזציה עם ישראל, הם גם מבקשים להראות כי הם אלו המקדמים במידה ניכרת את רעיון המדינה הפלסטינית. כך יזכו ללגיטימציה רבה בעולם הערבי והמוסלמי, ומבחינה פנימית יהיה זה הישג אדיר ליורש העצר המבקש בקרוב להיות מלך. במילים אחרות, ערב הסעודית מבקשת להראות למבקריה בכוח ובפועל שנכונותה לנורמליזציה עם ישראל אינה נטישה של הסוגיה הפלסטינית אלא להיפך, אמצעי אפקטיבי לקדם אותה, ואין באמת סתירה בין הנורמליזציה לבין תמיכה בפלסטינים. לפיכך ניתן לראות את השינוי שחל בתג המחיר הסעודי לנורמליזציה גם כסימן לנכונות הממלכה להמשיך לתמוך במהלך המדיני מול ישראל, למרות שינוי הנסיבות ובעיקר המלחמה הנמשכת ומרובת הקורבנות, שהחלה ב־7 באוקטובר 2023.

נורמליזציה ישראלית-סעודית – ציר מרכזי בחזון האמריקאי למעורר אסטרטגי אזורי במזרח התיכון

צ'ק פרייליך*

מאז חתימת חוזה השלום בין ישראל למצרים פועלת ארצות הברית להרחבת מעגל מדינות השלום ולקידום נורמליזציה בין ישראל למדינות ערב. בשנות ה-90 הושגה התקדמות חשובה עם חתימת חוזה השלום עם ירדן וכינון יחסים דיפלומטיים בדרג נמוך בין ישראל למרוקו, תוניסיה ומדינות במפרץ. פריצת דרך היסטורית הושגה עם חתימת 'הסכמי אברהם' ב-2020, שהביאו לכינון יחסים דיפלומטיים עם איחוד האמירויות, בחריין ומרוקו, כמו גם להכללתה של ישראל בפקוד המרכז האמריקאי (CENTCOM) כעבור שנה. מאז פועלים האמריקאים, ממשלי ביידן וטראמפ כאחד, להמשיך ולהרחיב את הנורמליזציה בין ישראל למדינות נוספות במפרץ, בראש ובראשונה ערב הסעודית.

בשלהי 2023 ובעקבות פרוץ המלחמה בעזה הגביר ממשל ביידן את מאמציו לקדם נורמליזציה זו, כחלק מעסקת חבילה ("חזון ביידן") אמריקאית-סעודית-ישראלית רחבה. במסגרת זו נדרשה ערב הסעודית לנרמל את יחסיה עם ישראל, להגביל את קשריה הטכנולוגיים עם סין (בכלל זאת בינה מלאכותית, מחשוב קוונטי, תקשוב ומוליכים למחצה) ולהימנע מרכישת אמצעי לחימה ממנה; ישראל נדרשה להתקדם לקראת פתרון שתי המדינות; וארצות הברית – לכוון חוזה הגנה עם ערב הסעודית, להכיר בתוכנית הגרעין האזרחי שלה ולהעניק לה גישה בלתי מוגבלת למעשה למערכות נשק אמריקאיות מתקדמות, דוגמת מטוס הקרב F-35.

ערב פרוץ המלחמה העריכו גורמים אמריקאיים שארצות הברית וערב הסעודית קרובות להשלמת הרכיבים הבילטרליים בחבילה, ושמימושה תלוי למעשה בעמדתה של ישראל לגבי הרכיב הפלסטיני. ממשל טראמפ פועל כיום לקדם חבילה דומה במהותה, אך רואה בהפסקת אש ממושכת ברצועת עזה תנאי מעשי מוקדם לכך.

מאז 1961 נמנעה ארצות הברית מחתימה על חוזה הגנה עם מדינה כלשהי – הערבות הביטחונית האמריקאית האולטימטיבית. משום כך, הנכונות המותנית לעשות זאת עם ערב הסעודית, שנתפסת בעיני רבים בארצות הברית כמדינה מוקצית, נובעת ממגוון שיקולים

* ד"ר צ'ק פרייליך – חוקר בכיר, המכון למחקרי ביטחון לאומי

אסטרטגיים כבדי משקל, ביניהם החשיבות הרבה שמייחסים האמריקאים לנורמליזציה בין ישראל לערב הסעודית, להתקדמות בנושא הפלסטיני, לביסוס מערך אסטרטגי אזורי להכללתה של לאיראן ולבלימת השפעתן באזור של רוסיה וסין, כחלק מהיריבות הבין-מעצמתית הגלובלית.

הניסיון של "ציר ההתנגדות" בהובלת איראן לסכל את הנורמליזציה בין ערב הסעודית לישראל ואת מיסוד המערך האסטרטגי האזורי נגד איראן היה, בראיית ארצות הברית, בין הסיבות המרכזיות לפרוץ המלחמה ברצועת עזה. ארצות הברית רואה במכה הקשה שספג "ציר ההתנגדות" האיראני במהלך המלחמה הישג חשוב והזדמנות לקדם את יעדיה. אף שאיראן אינה מתחרה צבאית לארצות הברית משום בחינה, שורה של ממשלים אמריקאים לא ששה לעימות צבאי ישיר עימה.

השיקולים האמריקאיים והמכשולים בפני נורמליזציה והסכם עם ערב הסעודית

השיקולים האסטרטגיים, שעמדו ברקע לחתירת ממשל ביידן להסכם המשולש עם ישראל וערב הסעודית, ממשיכים בעיקרם להנחות את מדיניותו של ממשל טראמפ. עם זאת משקלם היחסי של שיקולים אלה, כמו גם המחירים שהממשל החדש יהיה נכון לשלם בעבורם, עשויים להשתנות במידה משמעותית. להלן ניתוח השיקולים והמכשולים העיקריים בפני פריצת דרך.

החשש ממחויבויות ומהסתבכויות בינלאומיות – אין זה מקרה שארצות הברית נמנעת מזה יותר מ-60 שנה מכינון חוזי הגנה ומסתפקת במגוון ערבויות מחייבות פחות, כגון הצהרות נשיאותיות ומזכרי הגנה (Memorandum of Understandings). בקרב המפלגה הרפובליקנית, לרבות טראמפ עצמו, ניכרות מגמות בדלניות, וגם הדמוקרטים שותפים לחשש ממחויבויות ומהסתבכויות בינלאומיות. משום כך היה בנכונות של ממשל ביידן לכונן חוזה הגנה עם ערב הסעודית משום ביטוי לחשיבות האסטרטגית יוצאת הדופן שהוא ייחס למתווה המשולש. גם טראמפ והרפובליקנים שותפים עקרונית לרצון לקדם את יעדי המתווה המשולש אך הם נכונים פחות להעניק את התמורות האסטרטגיות האמורות כדי להשיגם, בעיקר לגבי הדרשה הסעודית לכינון חוזה ההגנה.

התניית ההסכם עם ערב הסעודית בנורמליזציה עם ישראל או הסכם נפרד – ממשל

טראמפ צפוי לשמר התניה זו, במיוחד אם יעריך שביכולתו לקדם מחדש את "עסקת המאה" או יזמה דומה. לצורך זה, הוא גם עשוי ללחוץ על הסעודים להסתפק באמירות ישראליות כלליות ומחייבות פחות לגבי ההתקדמות לשתי מדינות. עם זאת, מחויבותו

למתווה המשולש פחותה ואין זה מן הנמנע, אם יעריך כי ישראל היא זו שחוסמת התקדמות לגבי הרכיב הפלסטיני, שיהיה נכון להסתפק בהסכם נפרד עם ערב הסעודית בלבד.

הצורך באישור הסנאט לחוזה הגנה, או הסתפקות במזכר הגנה בלבד – חתימה אמריקאית על חוזה הגנה מחייבת אישור של שני שלישים מחברי הסנאט. הסיכויים שהרפובליקנים בסנאט יסכימו לכונן עתה חוזה הגנה עם ערב הסעודית אינם ברורים, ודמוקרטים לא מעטים מסתייגים מהידוק היחסים עם הסעודים. משום כך גוברת הסבירות שארצות הברית תבקש להסתפק בחתימה עם הסעודים על מזכר הגנה, שאינו נושא עימו התחייבות חוזית ואינו מחייב אישור של הסנאט. הצעה כזו תהיה מכה קשה לסעודים החותרים למחויבות החוזית הטמונה בחוזה הגנה.

הדרישה להכרה בתוכנית גרעין אזרחי סעודית – הסעודים דחו את התנאים שהציבו האמריקאים (עוד לפני תקופת ממשל ביידן) בתמורה להכרה בתוכנית גרעין אזרחי סעודית, דהיינו התנאים המחמירים שבסעיף 123 בחוק היצוא הגרעיני האמריקאי ("gold standard"). סביר להניח שממשל טראמפ יגלה גמישות רבה עוד יותר בנושא. עם זאת צפויה התנגדות לא מעטה מתוך הממסד הביטחוני האמריקאי ומחוצה לו, כולל מכוני מחקר וגופים אחרים העוסקים בבקרת נשק (בק"ן), ואף מצד חלקים מהציבור האמריקאי, שיחששו מהסכנה לעידוד מרוץ חימוש גרעיני באזור ומהתקדים שייקבע.

אספקת אמצעי לחימה לערב הסעודית – רכיב זה הוא הפחות בעייתי מבין התמורות שארצות הברית תידרש להעניק לסעודים, הן משום העניין הכלכלי הרב בקידום תעשיית הנשק האמריקאית והן בשל הרצון לחזק את היכולת של ערב הסעודית להגן על עצמה ולמלא תפקיד חשוב במערך האסטרטגי האזורי. עם זאת המכירות עלולות להתנגש במחויבות האמריקאית החוקית לשמר את היתרון האיכותי של ישראל, ולהביא לדרישות מצידה ומצד בעלות ברית נוספות לאספקה מוגברת של אמצעי לחימה (ארצות הברית טרם מימשה את התחייבותה לספק לאיחוד האמירויות מטוסי F-35 בתמורה לחתימה על 'הסכמי אברהם'). עסקות נשק גדולות מחייבות אישור של הקונגרס, אך אינן צפויות להתקל בקשיים מיוחדים.

תגובת איראן – מימוש המתווה הכולל עם ערב הסעודית, ואף הרכיבים האמריקאיים סעודיים בלבד, נועדו לחיזוק ההרתעה כלפי איראן ושותפותיה ל"ציר ההתנגדות". ואולם קיים חשש בארצות הברית שמא תגיב איראן דווקא באגרסיביות מוגברת, בהגברת שיתוף הפעולה עם סין ורוסיה ואף בדרישה לערבויות ביטחוניות מקבילות מצידן. חיכוך גובר עם

ה"ציר", למשל תקיפות נגד כוחות אמריקאיים בעיראק ובסוריה ונגד הכוח הימי באזור, עלול להגביר את הלחצים הפנימיים בארצות הברית להוצאת כוחותיה מהמזרח התיכון.

ההשלכות על היחסים עם סין ורוסיה – העימות הגלובלי עם סין ורוסיה עומד בראש סדר היום האמריקאי בענייני חוץ וביטחון, הכלכלה ותחומים נוספים. פריצת דרך ביחסים הביטחוניים עם ערב הסעודית, בפרט אם תתלווה להתקדמות בנושא הפלסטיני וביחסי ערב הסעודית-ישראל, תיחשב הישג אמריקאי רב משמעות גם במישור הגלובלי. כך תתאפשר התקדמות למיסוד המערך האזורי האסטרטגי נגד איראן ולהכלתה, יובטח המשך ההובלה של ארצות הברית כמעצמת-העל העיקרית בזירה ותצומצם ההשפעה של סין ורוסיה בה. הישגים אלה יחזקו את מעמדה הגלובלי של ארצות הברית מול רוסיה וסין, שנחשבות יחד עם איראן וקוריאה הצפונית ליריבות העיקריות שלה כיום בעולם. מנגד יהיה בכך כדי להגביר את החיכוך והתחרות עם סין ורוסיה, ואף לדחוף אותן להגברת שיתוף הפעולה שלהן עם איראן.

צפי והמלצות למדיניות ישראל

נורמליזציה בין ישראל לערב הסעודית ומיסוד המערך האסטרטגי האזורי נגד איראן עשויים להיראות בעיני ארצות הברית הדרך המועדפת לסיים את המלחמה בעזה ומענה הולם לציר ההתנגדות. הנשיא טראמפ יראה בהישגים ברוח זו המשך ישיר וגולת הכותרת של הצלחתו להביא ל"הסכמי אברהם". עם זאת קשה בשלב זה להעריך את נכונותו להעניק חוזה הגנה לערב הסעודית ולהשקיע משאבים ניכרים בקידום נורמליזציה בינה לבין ישראל, ובקידום הסוגיה הישראלית-פלסטינית.

לישראל עניין אסטרטגי רב בנורמליזציה עם ערב הסעודית, במיסוד המערך האזורי נגד איראן, וייתכן אף בכינון חוזה הגנה ישראל-אמריקאי, בתמורה להשלמתה עם חוזה סעודי-אמריקאי. הישגים אלה יחוללו שינוי מרחיק לכת בנוף המזרח-תיכוני ועשויים להוות מענה מיטבי לאיראן. שיתוף הפעולה בין ישראל למדינות CENTCOM כבר העמיק מאוד מאז צירוף לפיקוד, כפי שבא לידי ביטוי יוצא דופן במענה המשותף לתקיפות האיראניות נגד ישראל באפריל ובאוקטובר 2024. גם האפשרות להרחבת שיתוף הפעולה הכלכלי עם מדינות האלה חשובה עבור ישראל.

לפיכך על ישראל לעשות מאמץ מרבי להתאים את מדיניותה לזו האמריקאית על רכיביה השונים. הנושא הפלסטיני ימשיך להוות מכשול בפני התקדמות לקראת מימוש החבילה, אלא אם מממשל טראמפ יתיר את ההתניה וילחץ על הסעודים לנרמל את היחסים

עם ישראל בכל מקרה, ללא תלות בסוגיה הפלסטינית, או אם וושינגטון וריאד יגיעו להבנה כי "עסקת המאה" או דומה לה מהווה בסיס מספיק להתקדמות. במקרה זה יעבור הלחץ למגרש הישראלי.

ללא תמיכה ישראלית איתנה צפויה עסקה אמריקאית-סעודית, בעיקר לגבי חוזה הגנה והכרה בתוכנית הגרעין האזרחי, להיתקל בקשיים לא מעטים בקונגרס. בכך עשויה להיפתח בפני ישראל אפשרות להשפיע על תוכני העסקה ולדרוש חוזה הגנה מקביל, או לכל הפחות צעדים ממשיים לשימור יתרונה האיכותי. ואולם על ישראל לגלות ערנות מפני האפשרות שממשל טראמפ בכל זאת יתפתה לקדם הסכם נפרד עם ערב הסעודית, ולפעול לסיכולו.

שער שני

הסביבה האזורית ונורמליזציה ישראלית-סעודית

הנורמליזציה והרשות הפלסטינית

יוחנן צורף*

הסכמי הנורמליזציה שנחתמו בין ישראל לאיחוד האמירויות הערביות, בחריין ומרוקו ב־2020, חודשים אחדים לאחר שהוצגה "עסקת המאה" של נשיא ארצות הברית דאז טראמפ, היוו מהלומה קשה לפלסטינים בכלל ולרשות הפלסטינית בפרט. אש"ף והרשות השעינו במשך שנים את מדיניות החוץ שלהם על התמיכה הערבית, שנחשבה מובנת מאליה ולו כברירת מחדל, בכל עת משבר וצרה. החתימה על הסכמים אלו, אי־ההתנגדות להם ואפילו תמיכה מסוימת שלה זכו מצד מדינות מפרץ מרכזיות, ובראשן ערב הסעודית, נתפסו על ידי הרשות כנסיגה מהמחויבות רבת השנים לעניין הפלסטיני. ביטויים דוגמת "נטישה" ו"בגידה" נשמעו תדיר מפי דוברים פלסטינים רבים. בכינוס פסגה של הליגה הערבית לאחר החתימה על ההסכמים ולפי בקשת אש"ף טען נגד נציגי מדינות ערב צאאב עריקאת, שהיה אחראי על תיק המשא ומתן עם ישראל, שהם פורמים את הסולידריות הערבית בכך שהם מתעלמים מהיוזמה הערבית, הקובעת כי העולם הערבי יכיר בישראל לאחר שתיסוג מן האדמות הכבושות ותקום מדינה פלסטינית בשטחי הגדה המערבית ורצועת עזה. יוזמה זו גובשה והוגדרה כעמדה הערבית הרשמית לפתרון הסכסוך הישראלי־ערבי, ואף קיבלה גושפנקה של כלל המדינות האסלאמיות בכינוס הוועידה האסלאמית ב־2007.

וכך העצימו 'הסכמי אברהם' את חולשתה של הרשות הפלסטינית, החריפו את הביקורת הפנימית על יו"ר הרשות אבו מאזן, האיצו את אובדן הלגיטימציה שלו ושל הרשות בקרב הציבור וכפו עליו לחדש מאמצי הפיוס עם חמאס, בר הפלוגתא החזק והמאיים ביותר בזירה הפלסטינית.

בעקבות בחירת ג'ו ביידן לנשיא ארצות הברית בנובמבר 2020 נטש אבו מאזן את מאמצי הפיוס ושב לגישה המסורתית של הישענות על ממשל אמריקאי "הוגן", בניגוד לממשל טראמפ, והעדפת תהליך מדיני על פני פיוס פנים־פלסטיני. אלא שביידן, שהחל את נשיאותו בינואר 2021, התקשה להשיב את הצדדים למסלול המדיני במתכונת התהליכים שהתקיימו לפני עידן הנשיא דונלד טראמפ, על רקע ועל שום חוסר יציבות של המערכת הפוליטית הישראלית וחוסר נכונותן של ממשלות ישראל בשנים הללו להשתלב בתהליך. לכן עיצב ממשל ביידן חבילה אזורית ובמרכזה נורמליזציה ישראלית־סעודית, בתמורה

* יוחנן צורף – חוקר בכיר, המכון למחקרי ביטחון לאומי

להסכמה ישראלית על פתרון שתי המדינות. ההיגיון המסדר של התוכנית הוא גיבוש מענה לחששות ישראל מפני האיום הביטחוני עליה מצד חמאס וציר ההתנגדות בדמות חזית אזורית בהובלת ארצות הברית, וכן גיבוי בין-ערבי להחלטות שעל הרשות לקבל במסגרת הסדר עם ישראל וההתמודדות עם חמאס.

העמדה הפלסטינית הרשמית, כפי שהוצגה על ידי בכירי הרשות הפלסטינית בעשרים השנים האחרונות, נשענת על היוזמה הערבית. לכן כל עוד המדינה הפלסטינית אינה עומדת על הפרק ואין נסיגה ישראלית משטחים פלסטיניים, הרשות מתנגדת באורח מוחלט לכל הסכם נורמליזציה שאיננו מבוסס על עקרונותיה. ואולם המציאות הקיימת מאז עידן טראמפ וביתר שאת אחרי 7 באוקטובר 2023 משקפת את המצוקה הקשה שבה מצויה הרשות הפלסטינית. היא סובלת מחולשה רבה, המקשה עליה לממש את אחריותה וחובותיה במרבית התחומים שבאחריותה, ואם תתממש הנורמליזציה היא תאבד את משענתה הבלעדית כמעט – העולם הערבי. זאת משום שממשל ביידן לא תיקן את הנזקים שנגרמו לרשות עקב מדיניותו הלעומתית של ממשל טראמפ כלפיה. יתרה מזו, מזה מספר עשורים מבדלים עצמם אש"ף והרשות מארגוני ההתנגדות הפלסטינים האחרים, אך הם נותרו לטענתם בלי קלפי מיקוח. מחד גיסא, הם נטשו את המאבק המזוין אך מואשמים על ידי ארגוני ההתנגדות בדה-לגיטימציה להתנגדות מזוינת, ומאידך גיסא הם מתמודדים עם התנגדות הקהילה הבינלאומית למאבק המשפטי והדיפלומטי שהם מבקשים לנהל נגד השליטה הישראלית בשטחי הגדה המערבית, וגם נתונים לתכתיבים רבים מצד המדינות התורמות.

הרשות הפלסטינית ניתקה את קשריה עם ממשל טראמפ בשל "עסקת המאה", שאותה פירשו כפרויקט ישראלית ולא מאוזנת. בהמשך נמצאה הרשות מבודדת מהתרחשויות במזרח התיכון ומודרת מהמגעים עם המדינות שנרמלו את יחסיהן עם ישראל. ואולם לקח שנגזר מדינמיקה זו עבור הפלסטינים הוא שלא נכון להתעלם מהמציאות המתפתחת לנגד עיניהם ובניגוד לרצונם, אלא יש לבחור ברע במיעוטו ולהציג את דרישותיהם, בתקווה שחלק מהן יוגשמו.

לכן נוקטת הרשות הפלסטינית גישה חיובית, גם אם מותנית, ליוזמת ביידן. בפגישה שקיימו ביולי 2023 בעמאן אנשי אבו מאזן עם ברברה לייף, עוזרת שר החוץ האמריקאי לענייני המזרח התיכון, הותנה מבחינתם קידום הנורמליזציה עם ישראל במילוי הדרישות הבאות:

- העברת חלקים משטחי C, המצויים תחת שליטה ישראלית, לשליטה פלסטינית.

- הפסקת מוחלטת של הקמת התנחלויות חדשות ו/או חיזוק ותמיכה בהתנחלויות קיימות בשטחי הגדה המערבית.
 - חידוש הסיוע הכספי הסעודי לרשות הפלסטינית, אשר הופסק ב־2020 באורח מוחלט לאחר צמצום שהחל ב־2016. סיוע זה עמד בשיאו על כ־200 מיליון דולר.
 - פתיחה מחדש של הקונסוליה האמריקאית במזרח ירושלים, שנסגרה בעידן ממשל טראמפ הראשון, בעת העברת השגרירות האמריקאית מתל אביב למערב העיר. בידן התקשה לקיים את הבטחתו בעניין זה, בין היתר בשל התנגדות הקונגרס האמריקאי.
 - חידוש המשא ומתן בין ישראל לפלסטינים בתיווך אמריקאי מנקודת הפסקתו בתקופת שר החוץ ג'ון קרי, 2013-2014.
- בראיה אמריקאית דרישות אלו מוגזמות ביותר, אולם מבחינת הרשות הם רע הכרחי בשל מרחב התמרון המצומצם שנותר לה, ומשום הצורך שלה להתחזק בזירה הפנימית. נוכח איתותים והתבטאויות של יורש העצר הסעודי מוחמד בן סלמאן ובכירים סעודים אחרים לפני באוקטובר 2023, הרכבת עלולה לעזוב את התחנה ולהותיר אותם שוב לבדם, חסרי עוצמה וכוח מול חמאס, שגם לפני 7 אוקטובר ביסס תדמית של אלטרנטיבה שלטונית.
- אחרי 7 אוקטובר נטרפו הקלפים. הנורמליזציה לא ירדה מהפרק, אך היכולת לממשה בלתי מעשית בנסיבות של מלחמה מתמשכת. הסוגיה הפלסטינית, שישראל והסעודים ראו בה ערב ה־7 באוקטובר לא יותר ממס שפתיים שיש לשלם כדי לעמוד במחויבות לפלסטינים ולקהילה הבינלאומית, הונחה מחדש על סדר היום באורח שההתעלמות ממנה עלולה להיחשב בראיה ערבית עוול לפלסטינים וניגוד לעמדה הערבית הרשמית. לכן כל חתירה לנורמליזציה מחייבת גיבוש חבילה רחבה ומורכבת, שתתחשב במציאות החדשה שנוצרה בזירה הישראלית-פלסטינית ובאזור כולו, ותשביע במידת הניתן את רצון הצדדים הנוגעים בדבר.
- הרשות הפלסטינית, שעודנה מבוהלת מהאסון שהמיט חמאס על תושבי רצועת עזה ועל הסוגיה הפלסטינית, מבדלת את עצמה מחמאס, ממעשיו וממלחמתו, אך היא פסיבית ומהססת מול יוזמות מדיניות דוגמת יוזמת הנורמליזציה. דובריה הרבים מרבים לבקר בחריפות את חמאס בערוצי תקשורת הערביים ובתקשורת הערבית הכתובה, המזהים בעיקר עם המדינות המתונות, בין היתר כדי לפגוע באהדה הציבורית לחמאס ובדימויו כ"תנועת שחרור". נוסף על כך, איראן מואשמת ביצירת מחלוקות בתוך החברה הפלסטינית ובהתערבות בעניינים לא לה.

יוזמה שהניח הנשיא ביידן על סדר היום האזורי הכילה ניסיון להתגבר על המכשול שיצרה המלחמה בפני הנורמליזציה ועל החסמים הישראליים שגבהו מאוד מאז 7 באוקטובר. ממשל ביידן ניסח מרשם ל"החייאה מחדש" של הרשות הפלסטינית, שתאפשר לה להיות מקובלת על ישראל, לשוב לייצג את העם הפלסטיני ולקבל אחריות על רצועת עזה ביום שאחרי המלחמה. מדובר לא בשיפור תפקוד הרשות בלבד אלא גם בשיפור תדמיתה בעיני הציבור – מהלך שבראיית אבו מאזן ומקורביו עלול לפגוע במעמדם ולא לצם להתפרק מנכסים. לכן הם אינם נלהבים מהרעיון, אך אין בכוחם להתנגד לו במפגיע. ממשלת ישראל מצידה מתנגדת מאז המלחמה לחידוש שליטתה של הרשות הפלסטינית ברצועת עזה, ואף מספר שרים מתוכה מדברים בגלוי על כוונה להשתלט מחדש על הרצועה ולחדש בה התיישבות ישראלית.

אשר לערב הסעודית, מאז 7 באוקטובר גברה מחויבותה הפומבית של ריאד בסוגיה הפלסטינית, ודובריה מרבים להציג הסכמה ישראלית להקמת מדינה פלסטינית כתנאי לקידום הנורמליזציה. יורש העצר הסעודי אף שב ונאחז ביוזמה הערבית והבהיר שהיא המתווה הנכון למימוש הנורמליזציה. ואולם מחויבות זו פוחתת ככל שהמלחמה בין ישראל לחמאס נמשכת, בלי סיום נראה באופק. האינטרסים הסעודיים ובראשם הרצון בכינון ברית הגנה עם ארצות הברית גוברים, כך נראה, על האינטרס לקדם פתרון לסוגיה הפלסטינית. בה בעת, קרוב לוודאי שארצות הברית לא תוותר גם היא על החבילה האזורית, הכוללת חידוש תהליך המדיני לפתרון הסוגיה הפלסטינית, ותקדם במקומה הסכם נפרד עם ריאד. הרשות הפלסטינית תקבע את עמדתה ביחס לנורמליזציה ישראלית-סעודית אחרי המלחמה ברצועת עזה, כשהעמדה הישראלית מחד גיסא ומעמד חמאס מאידך גיסא הם שינחו אותה במידה רבה. אם תתמיד ישראל בהתנגדותה לשילוב הרשות בניהול ענייני הרצועה תתקשה ארצות הברית לקדם את תהליך הנורמליזציה, ואם ישמור חמאס על משהו מכוחו ויחשב בעיני חלק מהציבור לאלטרנטיבה לא תוכל הרשות לחזור לרצועה, וממילא גם לא לייצג כבעבר את כלל הפלסטינים בהידברות מדינית. קרוב לוודאי שהביקורת הגוברת לאחרונה על חמאס מצד אינטלקטואלים פלסטינים ואנשי פת"ח, וכן הזעם הגובר מצד תושבי הרצועה, יסייעו לרשות הפלסטינית בניסיונותיה להשתלב ולחזור אל הרצועה ב"יום שאחרי". פיוס בין ארגוני, אם בכלל יושג, מבלי שיכלול שינוי בעמדות היסוד של חמאס או מה שיוותר ממנו, יקשה על הממשל האמריקאי, על ישראל וגם על ערב הסעודית לקדם את תהליך הנורמליזציה.

נראה שהרשות הפלסטינית משליכה בעת הזו את יהבה בשני ערוצים. האחד – המשך המאבק בזירה הבינלאומית כדי לזכות בעוד הכרה ובעוד חברויות במוסדות בינלאומיים רבים ככל האפשר, כדי ליצור עובדות שיעמידו את המדינה הפלסטינית במקום שהן ישראל והן ארצות הברית לא יוכלו להתעלם ממנו. זאת תוך תיאום עם ערב הסעודית ומדינות המפרץ והישענות על מחויבותן לכינון מדינה פלסטינית, שגברה מאוד בעקבות המלחמה. הערוץ השני הוא שינוי פוליטי בארצות הברית ובישראל, שיאפשר תקשורת משופרת בין ממשלת ישראל לממשל האמריקאי ואולי פתיחות רבה יותר לעניין הפלסטיני, כך שהרשות הפלסטינית "המחודשת" תוכל להשתלב ביתר קלות בעיצוב "היום שאחרי" ברצועת עזה ובדיונים, לכשיחלו, על הנורמליזציה והשלכותיה על עתיד הסוגיה הפלסטינית.

חמאס ותהליך הנורמליזציה – מה שהיה הוא מה שיש, ויותר

קובי מיכאל*

תהליך הנורמליזציה נשען על שני הגיונות או מוסכמות הקשורים לגיטימציה לעצם קיומה של מדינת ישראל. האחד הוא הכרה בקיומה של ישראל וקבלתה כמדינה במרחב האזורי, השני הוא הכרה בחשיבות שילובה של ישראל במרחב ובחיוניותה לארכיטקטורה אזורית חדשה, שבמסגרתה ובחסות אמריקאית יגובש מחנה של מדינות שוחרות יציבות ומתונות. את הניצנים של תהליך הנורמליזציה ניתן לאתר בהסכם השלום בין ישראל למצרים (1979), שהייתה בעת החתימה המדינה הערבית החשובה במרחב, ובהמשך בהסכמי אוסלו ובהסכם השלום בין ישראל לירדן. באותן שנים החלו להתרקם יחסים גלויים בין ישראל לבין מדינות ערביות ומוסלמיות, לצד יחסים גלויים פחות עם מדינות אחרות. 'הסכמי אברהם' (2020), שגובשו בתמיכה סעודית, כבר הניחו את התשתית לארכיטקטורה אזורית חדשה, כשנורמליזציה ישראלית סעודית אמורה הייתה להיות היהלום שבכתר – ביצור ארכיטקטורה אזורית חדשה כתשתית לשיתוף פעולה צבאי מוגבר, גם אם לא כברית הגנה רשמית, לשיתופי פעולה כלכליים ומדיניים וכמסגרת רחבה של מענים לסוגיה הפלסטינית. הארכיטקטורה האזורית החדשה בתמיכה ובהובלה של ארצות הברית, שרכיביה הם המדינות הערביות הסוניות הפרגמטיות המזוהות עם ארצות הברית והמערב, לצד מדינת ישראל, נועדה להיות ציר נגדי ל"ציר ההתנגדות" הרדיקלי בהובלת איראן ולהחלישו, כדי לסכל את שאיפותיה ההגמוניות האזוריות של איראן ואת יכולות ההיזק של שלוחיה.

חמאס הוא רכיב מרכזי בציר הרדיקלי, הנתמך צבאית, כלכלית מודיעינית ומדינית על ידי איראן, גם אם לאו דווקא במאפיינים זהים לאלה של שלוחים אחרים של איראן. זאת משום שאין מדובר במיליציה שהוקמה על ידי איראן ובחסותה, אלא מקורותיו אינהרנטיים לזירה הפלסטינית. לחבירת חמאס לאיראן שורשים בראשית שנות ה-2000, בהובלת ח'אלד משעל כראש הלשכה המדינית של חמאס, שהתמקם בסוריה.

מאז 2017 התפתחה בהנהגת חמאס תפיסת ריבוי החזיתות נגד ישראל, זו המתכתבת עם הגיון "חגורת האש" של איראן. למעשה המוטיבציה של איראן וחמאס להשמדת ישראל מגשרת על פערים דתיים ואחרים ביניהם ומבססת את שיתוף הפעולה הצבאי, המודיעיני,

* פרופ' קובי מיכאל – חוקר בכיר, המכון למחקרי ביטחון לאומי

הטכנולוגי והכלכלי ביניהם עד כדי תכנון – אומנם לא בפרטים ובקביעת העיתוי הספציפי – של מתקפת ה-7 באוקטובר 2023. זו תוכננה כמהלך אסטרטגי שיניע מתקפה רב-חזיתית על ישראל והתשתה עד קריסה, וכן סיכול תהליך הנורמליזציה בין ישראל לערב הסעודית שנתפס כאיום אסטרטגי עבורם, שכן בין היתר יפגע אנושות ביכולת לקדם את חזון השמדת ישראל.

חמאס כענף הפלסטיני של תנועת האחים המוסלמים כפר מיום היווסדו בזכות קיומה של מדינת ישראל, וחרת על דגלו (באמנת הארגון) את הכוונה להשמידה. במהלך שנות קיומו פעל לבניית יכולותיו ברצועת עזה וביהודה ושומרון במקביל לבניית יכולות מחוץ לשטחים הפלסטיניים. את קפיצת המדרגה המשמעותית בכל הנוגע לתרגום האידיאולוגיה הדתית והלאומנית של הארגון ניתן לזהות ביוני 2007, עת השתלט באלימות על רצועת עזה והפך לריבון בפועל. מאז 2007 השקיע הארגון את עיקר משאביו בבניית היכולות הצבאיות מעל הקרקע ומתחתיה, וטווח בסבלנות ובהתמדה את הקשרים עם איראן לצורך הסתייעות בה לבניית צבא הטרור והכנתו ליום פקודה, שהגיע ב-7 באוקטובר 2023.

לצד המאמץ להידוק הקשר עם איראן השכיל חמאס לגייס לצידו גם את קטר. ב-2012, על רקע מלחמת האזרחים בסוריה, נקלעו יחסי חמאס-איראן למשבר עקב תמיכת חמאס במורדים במשטר בשאר אל-אסד, והנהגת חמאס שמחוץ לשטחים הפלסטיניים נאלצה לצאת את סוריה והתמקמה בקטר. הקשר בין חמאס לקטר התהדק מאז 2017, עת נבחר אסמאעיל הנייה לראש הלשכה המדינית של חמאס ויחיא סינוואר נבחר למנהיג חמאס ברצועת עזה. קטר אירחה את הנהגת חמאס חוץ על אדמתה בכבוד מלכים ואפשרה לה מעטפת ביטחון וחופש פעולה, תמכה כספית בחמאס עזה ורתמה את רשת אלג'זירה שבבעלותה ובשליטתה למסרים שביקש חמאס להדהד בימי רגיעה, ובעיקר בזמן מלחמה. התמיכה הקטרית הפכה לאחד מהנכסים האסטרטגיים החשובים ביותר של חמאס וסיפקה לו תמיכה כלכלית ומדינית בזכות עושרה המופלג, מעמדה האזורי הייחודי וקרבתה לארצות הברית. טורקיה תחת שלטון ארדואן ראתה עצמה כנותנת חסות לחמאס כתנועה אחת למפלגת השלטון, ה-AKP. החסות שפרסה השתלבה במדיניות הטורקית, שדגלה בדריסת רגל משמעותית יותר בזירה הפלסטינית ובהרחבת השפעתה האזורית כחלק מביסוס מעמדה כמעצמה אזורית. התמיכה הטורקית באה לידי ביטוי בסיוע כספי לחמאס ומאחר יותר באמצעות ארגון משט המרמרה ב-2010 לרצועת עזה, שהוביל למשבר חמור ביחסים בין טורקיה לישראל. טורקיה אירחה על אדמתה פעילי חמאס, ובכללם כאלו ששוחררו באוקטובר 2011 במסגרת עסקת שליט, וסייעה להם לבסס מפקדה קדמית באיסטנבול

תוך סיוע במתן דרכונים טורקיים ושיתוף פעולה של מנגנוני המודיעין שלה. פלסטינים רבים שמילטו עצמם במהלך השנים מרצועת עזה מצאו את מקומם ואת עתידם בטורקיה, שניאותה לקלוט אותם. מאז מתקפת ה-7 באוקטובר החריפה טורקיה את הטון נגד ישראל עד כדי האשמתה בפשעי מלחמה והשוואתה למשטר הנאצי. במקביל הגבירה טורקיה את הסיוע ההומניטרי לרצועת עזה והיא פורסת מעטפת תמיכה רחבה לחמאס ולהנהגתו.

הסכמי אברהם היו לצנינים בעיני חמאס. בראיית הארגון הנורמליזציה מקבעת את ההכרה האזורית בישראל וחמור מכך, ההכרה מתרגמת לשילוב עמוק יותר של ישראל במרחב, התורם לביטחונה ומאפשר לה להגביר את השפעתה במרחב. את ההסכמים ראתה הנהגת חמאס כנעיצת סכין בגב הפלסטינים וכסיכון למעמדה ולהשפעתה.

גם הרשות הפלסטינית התנגדה ל'הסכמי אברהם', ראתה בהם בגידה בפלסטינים וזיהתה אותם כהמשך ישיר ל'עסקת המאה' של הנשיא טראמפ (2020), שאותה דחתה בבוז. אלא שבניגוד לחמאס, הרשות הסתפקה בגינוי ההסכמים ובמחאה דיפלומטית, ואילו חמאס התנגד להם באופן אקטיבי ואלים. מתקפת ה-7 באוקטובר היא הביטוי המובהק והמוקצן ביותר של דרך הפעולה זו.

ניסיון מואץ לקדם את הנורמליזציה בין ישראל לערב הסעודית על ידי ממשל הנשיא בידן הפך יותר מכול את שלוות איראן וחמאס. מאמצי הממשל ונכונותו של מוחמד בן סלמאן, יורש העצר הסעודי, לממשה היו בעיניהם שובר שוויון. מעמדה האזורי של ערב הסעודית וחשיבותה בעולם האסלאמי הופכים את הנורמליזציה עם ישראל לאירוע אסטרטגי מכונן, שעיקרו שינוי מבני יסודי של המזרח התיכון תוך יצירת ציר נגדי לציר ההתנגדות הרדיקלי שבהובלת איראן ושלוחיה.

עמדת חמאס, שבאה לידי ביטוי בשורת התבטאויות של בכירי הנהגתו ואחת הבולטות שבהן הייתה זו של צאלח אל-עארורי, סגן ראש הלשכה המדינית (בערוץ אלמיאדין באוגוסט 2023), התמקדה בהיערכות למלחמה אזורית לשחרור פלסטין. מימוש הנורמליזציה עלול להיות המסמר האחרון בארון הקבורה של ההתנגדות הפלסטינית והחזון לשחרור כל פלסטין והשמדת ישראל. החשש מפני התעצמות ישראל בזכות הנורמליזציה, שתאפשר לה, בהסכמה הסעודית, להסתפק באמירות לא מחייבות לגבי עתיד המדינה הפלסטינית, וגם מפני היחלשות מעמדה של איראן כמעצמה אזורית והיחלשותה של קטר כפטרונית חמאס בשל דחיקתה מהמבנה האזורי החדש, שכנעו את הנהגת חמאס כי הגיעה העת לקעקע את התהליך. מכאן התקצרה הדרך למתקפת ה-7 באוקטובר.

התנגדות חמאס לנורמליזציה כלשהי עם ישראל היא קיומית עבור הארגון. התרחבות הנורמליזציה מאיימת על שימור הארגון כגורם פוליטי משמעותי בזירה הפלסטינית ועל יכולתו להתעצם מחדש, צבאית ופוליטית, לאחר ובעקבות המלחמה עם ישראל ברצועת עזה. יתר על כן, בעיני חמאס הנורמליזציה עלולה להאיץ את הסדרת הסוגיה הפלסטינית כחלק מבניית הארכיטקטורה האזורית החדשה, כשברור כי השותפים למערך האזורי החדש מבכרים את הרשות הפלסטינית ואת פת"ח על פניו, ולכן ימנפו את יכולתם הבלתי מבוטלת על מנת לסכל אפשרות להתאוששותו ולהשתלבותו של חמאס בשלטון פלסטיני עתידי. היחלשות חמאס בעקבות התגובה הישראלית למתקפת ה-7 באוקטובר והסיכוי שיאבד את אחיזתו ברצועת עזה מצמצמים עד מאוד את אפשרותו לשבש במידה ניכרת את חידוש תהליך הנורמליזציה.

כדי לטפח סיכויים גבוהים לקידום הנורמליזציה יש לפרק את יכולותיו השלטוניות והצבאיות של חמאס, ולמנוע ממנו כל יכולת להשתקם כריבון ברצועת עזה. פגיעה זו בחמאס גם תחליש את איראן ואת שלוחיה, ומכאן גם את פוטנציאל ההיזק שלהם לתהליך הנורמליזציה החשוב.

בין חשש לתקווה: נורמליזציה סעודית-ישראלית בעיני מצרים וירדן

אופיר וינטר*

מצרים וירדן הן המדינות הערביות הראשונות שכוננו שלום עם ישראל ב-1979 וב-1994. מסיבה זו הן מתקשות להתייצב באופן גורף נגד מדינות ערביות נוספות שהולכות בדרכן ומצטרפות למעגל השלום והנורמליזציה, גם כאשר אינן שלמות עם מהלכיהן. לא בכדי היה נשיא מצרים עבד אל-פתאח א-סיסי הראשון שבירך על 'הסכמי אברהם', למרות שהמרכיב הפלסטיני בהם היה צנוע מכפי שהיו מעדיפים בקהיר. מצרים גם הצטרפה ל'פורום הנגב' (שהתכנס ב-2022 ונכחו בו שר החוץ הישראלי ושרי החוץ של מצרים, מרוקו, איחוד האמירויות ובחריין), למרות שהרשות הפלסטינית וירדן נעדרו ממנו.

בה בעת, החל מהשלום הישראלי-ירדני ועד 'הסכמי אברהם', התמיכה המצרית בתהליכי נורמליזציה ערביים-ישראליים הייתה אמביוולנטית, מסויגת ומלווה בחששות: מצד אחד, מצרים שאבה נחת מכך שהבחירה בנתיב השלום אומצה על ידי מדינות ערביות נוספות; מנגד היא חששה מאובדן הבלעדיות שלה על ניהול יחסי השלום הערביים עם ישראל, מכרסום במעמדה המוביל במזרח התיכון, מחיזוק המעמד האזורי וההשפעה של ישראל ושותפות השלום הערביות החדשות שלה על חשבונה, וגם מהשלטתה של מתכונת "שלום חם", שחורגת מהדפוס המצרי המסורתי של "שלום קר".

מעבר לכך מצרים מוטרדת מנורמליזציה שתדלג על הבעיה הפלסטינית. חשש זה רלוונטי גם לאפשרות הנורמליזציה בין ישראל לערב הסעודית ונראה כי מלחמת 'חרבות ברזל' [חיזקה](#) את התמיכה המצרית בהתניית קידומה בקיומו של רכיב פלסטיני מחייב ומשמעותי, שערב הסעודית מצידה צפויה לדרוש שייכלל בהסכם. מצרים אינה מעוניינת בהסכם ישראלי-סעודי נפרד שיהיה המשך ישיר ל'הסכמי אברהם', שלא העניקו בראייתה תמורות מספקות לפלסטינים, אלא מעדיפה נורמליזציה שתותנה במחויבות ישראלית ברורה ומחייבת לפתרון שתי המדינות, גם אם בהדרגה ובשלבים.

נוסף על כך מצרים [מזהה](#) את הנורמליזציה בין ישראל לערב הסעודית כדרך להפוך את המשבר ברצועת עזה להזדמנות לעצב סדר יציב יותר באזור, להחליש את חמאס ולהשיב את

* ד"ר אופיר וינטר – חוקר בכיר, המכון למחקרי ביטחון לאומי

הרשות הפלסטינית לרצועה, לסכל תרחיש איום של עקירה המונית של תושבים פלסטינים מעזה לחצי-האי סיני ולייצר תמריץ לישראל לסיים את המלחמה. המלחמה המתמשכת גבתה ממצרים מחירים כלכליים כבדים (דוגמת ירידת התעבורה בתעלת סואץ בכ-60 אחוזים ופגיעה משוערת של עשרות אחוזים בתיירות) והבהירה שהמשך המצב הקיים מסכן אינטרסים מצריים חיוניים. לפי [דוח](#) שפרסם האו"ם ב-8 במאי 2024 צפויה המלחמה לעלות לאוצר המצרי בין 5.5 ל-20 מיליארד דולר, בתרחישים שונים. נורמליזציה שתשים קץ למלחמה היא אפוא הזדמנות לתיקון, או לכל הפחות לצמצום הנזק. זאת ועוד, מצרים רואה בנורמליזציה פוטנציאל לאינטגרציה אזורית שעשויה להועיל לה בנושאי ביטחון, תיירות ואנרגיה ולבסס מזרח תיכון בטוח, משגשג ומשולב יותר, כשמצרים שחקנית מרכזית בו. ועדיין יש למצרים מספר הסתייגויות, שעלולות לגרוע מתמיכתה בנורמליזציה הישראלית-סעודית ואף להופכה לספویلר, אם לא יזכו להתחשבות הראויה: היא [עוקבת בדאגה](#) אחר התוכניות ליצירת נתיבי סחר מתחרים לתעלת סואץ מאסיה, דרך המפרץ ועד לישראל ולאירופה. מצרים גם [לא נמצאת](#) באותו מקום עם ישראל – ואפשר שגם עם חלק ממדינות המפרץ – בכל מה שקשור ליצירת קואליציה אזורית צבאית אנטי-איראנית, שבמרכזה ישראל וארצות הברית. דעת הקהל המצרית כלפי ישראל שלילית מאוד, וביתר שאת בעקבות המלחמה; ארצות הברית נתפסת כגורם שאמינותו מוטלת בספק ודואג לאינטרס הישראלי ולא לזה הערבי; ואיראן נתפסת כגורם שעדיף להגיע עימו להבנות כדי לצמצם את הקיטוב האזורי ולא להיקלע לעימות ישיר עימו. עמדה זו באה לידי ביטוי, בין היתר, בהתקרבות האיטית בין קהיר לטהראן מאז שלהי 2021 ובהעדפתה להגיע להבנות עם איראן והחות'ים בים האדום על פני הצטרפות לקואליציה בהובלת ארצות הברית כנגדם. אשר לירדן, הסכמי אברהם התהוו ונחתמו מעל ראשה, פסחו עליה והתעלמו מתקוותה להיות חוליית החיבור הגיאוגרפית המרכזית בין ישראל למדינות המפרץ. יתרה מכך, הם הגשימו את השלום הכלכלי ה"חם" שהמלך חוסיין קיווה לכונן עם ישראל במטרה לקטוף פירות חומריים שישנו את פני הממלכה, אך הוזנח לאורך השנים מסיבות שונות לטובת התמקדות בשיתוף פעולה ביטחוני.

ואולם כמו מצרים, גם ירדן הבינה בהדרגה שיש לה מה להרוויח מהסכמי הנורמליזציה בין ישראל למפרציות, והיא ניסתה להשתלב בזירות בסדר האזורי המתחדש. דוגמה לכך היא מזכר ההבנות [שנחתם](#) בנובמבר 2022 בוועידת האקלים של האו"ם בשרם א-שיח' בחסות איחוד האמירויות סביב פרויקט פרוספריטי ("מים תמורת חשמל"), שהיה אמור

להפוך להסכם רשמי בוועידת האקלים שנערכה בדובאי בדצמבר 2023, אך הושעה על ידי ירדן בעקבות המלחמה בין ישראל לחמאס.

לגבי הנורמליזציה בין ישראל לערב הסעודית, לפני מלחמת 'חרבות ברזל' נשמעו חששות והסתייגויות מהצד הירדני: סוגיה [שהטרידה](#) את ירדן הייתה אפשרות ההגעה להסכם ישראל-סעודי תוך התעלמות מפתרון הבעיה הפלסטינית, אשר משפיעה במישרין על ביטחונה הלאומי בשל הרכיב הפלסטיני הדומיננטי באוכלוסייתה. בראיית ירדן, בהיעדר פתרון יציב לבעיה הפלסטינית גובר הסיכון לתסיסה פנימית בממלכה ונותר פתח למימוש מזימת "המולדת החלופית" על חשבונה. לפיכך הנורמליזציה הסעודית-ישראלית נתפסת בעמאן – כמו גם בקהיר ובבירות ערביות נוספות – כקלף הלחץ המשמעותי האחרון שנותר בידיהם של הנושאים ונותנים הערבים מול ישראל להשגת ויתורים בהקשר הפלסטיני.

חשש מרכזי נוסף שנשמע בעבר בירדן בקשר לנורמליזציה הישראלית-סעודית הוא ביטול או כרסום [במעמד האפוטרופוסות](#) המיוחד שלה במקומות הקדושים לאסלאם בירושלים, וכן פגיעה בהתחייבות ישראלית למתן עדיפות לתפקיד הירדני ההיסטורי בהסדר הקבע, כמעגן בסעיף 9 של הסכם השלום. ירדן חשדה הן ברצונה של ישראל להשתמש בנורמליזציה עם ערב הסעודית כדי לנשלה ממעמדה בעיר והן בכוונתה של ערב הסעודית: יורש העצר מוחמד בן סלמאן נתפס בירדן כמנהיג שאפתן, שעשוי לא להסתפק בתפקיד משרת שני המקומות הקדושים במכה ובמדינה ולבקש במסגרת הסכם הנורמליזציה העתידי לפרוס את חסותו גם על המקום השלישי בקדושתו לאסלאם – ירושלים. חשדנותה של ירדן כלפי ערב הסעודית ניזונה בין היתר ממתיחויות העבר בין שני הארמונות.

נורמליזציה ישראלית-סעודית צפויה לעורר מחאות ציבוריות בירדן, בעיקר בקרב גורמים אסלאמיסטיים. מפלגת 'חזית הפעולה האסלאמית', הזרוע הפוליטית של האחים המוסלמים בירדן, רשמה בספטמבר 2024 הישג אלקטורלי נאה בבחירות לפרלמנט הירדני, כאשר הפכה למפלגה הגדולה ביותר עם 31 מ־138 מושבי הבית וזכתה ב־41 אחוזים מהקולות ברשימה הארצית. הצלחתה יוחסה ליכולתה לשקף לאורך המלחמה בעזה את הרגש הרווח בציבור הירדני בנושא הפלסטיני. למרות שלאופוזיציה האסלאמיסטית אין כיום רוב פרלמנטרי, התחזקות השפעתה הציבורית והפוליטית צפויה לדרבן את עמדתה הלעומתית בנושא הנורמליזציה ולצמצם את מרחב התמרון של הארמון.

חרף החששות והקשיים, ירדן – כמו מצרים – צפויה לראות בנורמליזציה ישראלית-סעודית פתח לסיום המלחמה בין ישראל לחמאס, שהקרינה לרעה גם עליה. איראן וגורמים אסלאמיסטיים ופרו־איראניים מלבים תסיסה פנימית בממלכה לאורך המלחמה, מטיפים

לג'האד נגד ישראל משטחה ומפירים הלכה למעשה את ריבונותה. מנגד, נורמליזציה ישראלית-סעודית תנחית מהלומה על ציר ההתנגדות האזורי המאיים על הממלכה. נוסף על כך, המלחמה גבתה מירדן מחיר כלכלי – בעיקר עקב [פגיעה](#) בתעבורה הימית למפרץ עקבה ובתיירות – והבהירה לה ביתר שאת את החשיבות בהשגת הסדר יציב. זאת ועוד, בנורמליזציה ישראלית-סעודית יש פוטנציאל לאינטגרציה אזורית [שתועיל](#) לירדן, אשר [מפעילה](#) בצנעה תוך כדי המלחמה גשר יבשתי מהמפרץ לישראל חרף מחאות ציבוריות בנושא.

לסיכום, מצרים וירדן תומכות עקרונית בנורמליזציה ישראלית-סעודית, אך זוהי תמיכה זהירה ומותנית. האמצעי העיקרי שיעמוד לרשות שתי המדינות לטרפוד או להאטת הנורמליזציה, אם מתכונתה לא תהיה לטעמן, יהיה ניסיון לכפות על ערב הסעודית תוכנית שלום ערבית שתאושר על ידי הליגה הערבית, או למצער על ידי חלק ממדינות ערב והרשות הפלסטינית. כך יהיה ביכולתן לדרוש מריאד להתנות את הנורמליזציה ברכיבים "פלסטיניים" שישראל תתקשה לקבל, כגון הקמה מיידית של מדינה פלסטינית בגבולות 1967 שבירתה ירושלים המזרחית, פינוי התנחלויות והתפשרות על סידורי הביטחון.

בה בעת, גם אם מצרים וירדן לא יסמכו את ידיהן במאת האחוזים על נורמליזציה ישראלית-סעודית, הן יתקשו לצאת חוצץ נגד הפטרון האמריקאי לעסקה ושותפתו הסעודית. בעוד שארצות הברית מספקת לשתייהן סיוע צבאי וכלכלי שנתי נדיב, ערב הסעודית [הכריזה](#) במארכס 2024 על השקעה של 15 מיליארד דולר בתחום התיירות במחוז הים האדום במצרים. זאת ועוד, [העברות](#) כספים של עובדים מצרים בערב הסעודית מסתכמות בכ-8.3 מיליארד דולר בשנה. קשרי תלות אלה מפחיתים את יכולתן של מצרים וירדן להתנגד להסכם נורמליזציה עתידי, תהיה מתכונתו אשר תהיה, ומגבירים את הסיכוי שיבחרו לתמוך ולהשתלב בו בכפוף להתחשבות בצורכיהן ולהקפדה על כך שגם הן יפיקו ממנו תועלת.

עמדת איחוד האמירויות ובחריין לגבי נורמליזציה ישראלית-סעודית: שותפות ותחרות

אילן זלאיט ויואל גוז'נסקי*

בהיותן חתומות על 'הסכמי אברהם', מצופה שאיחוד האמירויות הערביות וממלכת בחריין יתמכו בהסכם נורמליזציה ישראל-סעודי, שאינו אמור לעמוד בסתירה ל'הסכמי אברהם' והוא אף משלים אותם. יתרה מכך, מדובר במדינות עם הנהגות פרו-אמריקאיות שלהן יחסי שכנות וידידות עם ערב הסעודית, בפרט בחריין הנסמכת על ריאד כפטרוניתה. עם זאת, שיקולים שונים ינחו את שתי המדינות בבואן לשקול את צעדיהן אם וכאשר יחתם ההסכם, בהם יחסייהן עם ישראל, ערב הסעודית, ארצות הברית ואף איראן, ובמקרה של בחריין – גם מצבה הפוליטי ההפנימי.

איחוד האמירויות

היעדים הלאומיים המרכזיים של איחוד האמירויות הם, בדומה לאלה של ערב הסעודית, רגיעה ויציבות שיאפשרו לה להמשיך להשתמש ברווחי הנפט שלה לפיתוח כלכלי פנימי ושגשוג. על רקע זה ובפרט בהיותה חלוצת 'הסכמי אברהם', עמדתה הרשמית של איחוד האמירויות היא כי על הסכמים אלו להתרחב ולכלול מדינות נוספות. ייתכן שהיא מעריכה כי התרחבות כזו תעניק לגיטימציה נוספת לנורמליזציה שלה עצמה עם ישראל. עמדה זו הובעה, מבלי לציין את שמה המפורש של ערב הסעודית, בין היתר [במפגש פורום הנגב](#) שהתקיים בינואר 2023, [ובפורום הביטחון של איחוד האמירויות](#) שנערך ביולי 2022. גם לאחר פרוץ המלחמה בין ישראל לחמאס באוקטובר 2023 [אמר](#) יו"ר ועדת ההגנה ויחסי חוץ במועצה הלאומית של האמירויות, עלי ראשיד אל-נועיימי, כי בעיני ארצו 'הסכמי אברהם' אינם מוגבלים לה ולישראל, אלא הם פלטפורמה שצריכה לשנות את האזור "כך שכולם ייהנו מביטחון, מיציבות ומשגשוג באזור".

אין משמעות הדבר שנורמליזציה ישראלית-סעודית לא תעורר קנאה ותחרות מצד ההנהגה האמירית, שכן בכך היא תאבד את הייחודיות שלה כמובילת הנורמליזציה ומודל להצלחתה. ייתכן שקיים חשש באבו דאבי כי ישראל תתמקד ביחסיה עם ריאד ולא ביחסיה

* אילן זלאיט – חוקר (מלגאי ניובאואר), המכון למחקרי ביטחון לאומי
ד"ר יואל גוז'נסקי – חוקר בכיר, המכון למחקרי ביטחון לאומי

עם אבו דאבי. נוסף על כך, איחוד האמירויות נמצאת ביריבות "קרה" עם ערב הסעודית (ככל הנראה גם ברמה האישית, בין מנהיגיהן מוחמד בן זאיד ומוחמד בן סלמאן) על מעמד מדיני והשפעה כלכלית; בפרט, הסעודים מבקשים למשוך אליהם נתח מהחברות וההשקעות הזרות ומהתיירות, שמהן נהנית כעת איחוד האמירויות (בייחוד האמירות דובאי, שהפכה ברבות השנים למרכז כלכלי-מסחרי ותיירותי עולמי). זאת ועוד, במקרה של נורמליזציה ישראלית-סעודית תאבד איחוד האמירויות את מעמדה הייחודי במערכת הקשר האזורי עם ישראל ועם וושינגטון כגורם קונסטרוקטיבי בחתירה ליציבות ושלוש במזרח התיכון. אבו דאבי גם תאבד את היתרון המסוים שיש לה בתחרות הכלכלית עם ערב הסעודית, שאותו מקנים לה סחר עם ישראל ותיירות ממנה.

ואולם אין מדובר במחירים שאיחוד האמירויות אינה יכולה לעמוד בהם, בפרט כשהיא יכולה למנף הסכם ישראל-סעודי להקרנת יוקרה מדינית-דיפלומטית באזור ובעולם כמי שאפילו ערב הסעודית הגדולה הולכת בדרכה. נייר הלקמוס לאופן שבו הסכם כזה עשוי להתקבל באבו דאבי הוא אופי התמורה הישראלית לפלסטינים – ולא פחות מכך, התמורה האמריקאית לסעודים – האם אלו יהיו מרשימות יותר מהתמורות שהשיגה איחוד האמירויות ב-2020? בכל מקרה, איחוד האמירויות אינה צפויה להתרעם על נורמליזציה ישראלית-סעודית גם אם היא תקודם עם הישג בולט יותר לטובת הפלסטינים מזו של הסכמי אברהם. עדות לגישה זו ניתן למצוא בדבריו של הדיפלומט הבכיר ויועצו של נשיא איחוד האמירויות ד"ר אנואר גרגאש בספטמבר 2023, שלפיהם 'הסכמי אברהם' לא נועדו לפתור את הסוגיה הפלסטינית.

מנגד, ייתכן שאיחוד האמירויות תדרוש מארצות הברית "השוואה" של אמצעי לחימה, וחשוב יותר – הרשאות בנושא הגרעין שתקבל ערב הסעודית בתמורה ליחסיה עם ישראל. כמדווח, ריאד דורשת מארצות הברית להתיר לה להחזיק ביכולת גרעינית מורחבת בהרבה מ"תקן הזהב", שעליו חתמה אבו דאבי עם וושינגטון ב-2009 (אשר מקשה מאוד את ההתקדמות לגרעין צבאי). אם ריאד תקבל מושינגטון היתר להעשרת אורניום בשטחה, אזי ייתכן כי איחוד האמירויות צפויה לבקש לפתוח את ההסכם שנחתם עימה בנושא, מה שייצור חשש ממרוץ גרעיני אזורי ועלול להקשות על אישור הנורמליזציה הישראלית-סעודית בקונגרס האמריקאי. רמז לכך ניתן לראות [במכרז](#) שפרסמה איחוד האמירויות ב-2024 לבניית כורים גרעיניים נוספים, שמשמעותו שהיא מאותת כי היא אינה מסתמכת כבעבר רק על קוריאנה הדרומית, שכפופה לפיקוח אמריקאי, כפי שעשתה בהקמת ארבעת הכורים הראשונים, אלא פותחת אפשרות גם לחברות סיניות ורוסיות לקחת חלק בפרויקט.

מעל הכול, איחוד האמירויות צפויה להיות מוטרדת מתגובתם של איראן ושלוחיה לנורמליזציה ישראלית-סעודית, בפרט אם זו תכלול הסכם הגנה אמריקאי-סעודי שאיראן תראה בו איום עליה. הגם שאבו דאבי עודנה רואה באיראן ושלוחיה את האיום הביטחוני המרכזי עליה ואף מעוניינת להרחיב את ההסכם הביטחוני שעליו סיכמה עם ארצות הברית בספטמבר 2024, היא אינה רוצה לערער את תהליך הפיוס עם טהראן, שעליו עמלה רבות, ושוררת בה הבנה כי עימותים באזור יפגעו בה גם אם לא תיקח בהם חלק ישיר. איום קונקרטי על איחוד האמירויות בהקשר זה הוא קריסת הפסקת האש בתימן, אם ערב הסעודית תחתום על הסכם נורמליזציה עם ישראל בלי שתגיע להסכם שלום יציב עם החות'ים. הקריסה עלולה לגרום להשתלטות של המורדים החות'ים על שטחים אסטרטגיים בדרום תימן, הנשלטים בידי כוחות הנתמכים על ידי איחוד האמירויות, ובתרחיש קיצון ייתכן אף ירי של החות'ים לעבר איחוד האמירויות, כפי שאירע בראשית 2022.

בחרין

האינטרסים הלאומיים של בחרין, המדינה השנייה במפרץ שנרמלה את היחסים עם ישראל, מתמקדים בשמירה על שרידותו של המשטר ובדאגה ליציבותו ולשגשוג כלכלי. לשלטון בבחריין אין עוצמה כלכלית כמו למקביליו בערב הסעודית, באיחוד האמירויות ובקטר, ובשונה מהם אין הוא נהנה מתמיכה נרחבת בקרב הציבור, בפרט האוכלוסייה השיעית, המנוכרת משושלת המלוכה הסונית ומהווה רוב. שיקוליה של בחרין מונעים מחשש תמידי מהתקוממות עממית, כפי שאירעה באביב הערבי ב־2011, ומאיראן התומכת בחלקים באופוזיציה השיעית בממלכה. בחרין היא היחידה שטרם חידשה את היחסים עם טהראן, לאחר שהיא ומדינות נוספות במפרץ ניתקו את היחסים עימה ב־2016. בנסיבות אלה נעשתה בבחריין למעשה לבת חסות של ערב הסעודית, ובמידה פחותה יותר של איחוד אמירויות. שתיהן תומכות כלכלית במשטר במנאמה ואף שלחו כוחות צבא לדכא את ההתקוממות נגדו ב־2011. נוסף על כך, בבחריין קרובה מאוד לארצות הברית לשם הגנה מאיראן: היא מארחת בתחומה את בסיס הצי החמישי האמריקאי, ולמעשה הייתה הראשונה מבין מדינות המפרץ שחתמה בספטמבר 2023 על הסכם ביטחוני מקיף עם ארצות הברית שאינו דורש את אישור הקונגרס.

לכן, ברמת השלטון צפויה בבחריין לתמוך בכל מהלך של פטרוניה הסעודים, ובפרט תברך על הסכם הגנה סעודי-אמריקאי שיבצר את נוכחותה הביטחונית של וושינגטון במפרץ, שכן יש לה עניין מהותי בחיזוק השלטון הסעודי. לראיה, מאמר דעה בעיתון הבחרייני הממסדי

אל-בילאד בפברואר 2024 [גרס](#) כי "למרות פשעיה של ישראל בעזה", נכון כי מדינות המפרץ ימשיכו בתהליך הנורמליזציה עימה ככלי להבטחת ביטחון ויציבות, לנוכח האיומים האזוריים מאיראן והשפעתה ועקב השינוי במדיניות האמריקאית במזרח התיכון. בקשתה היחידה של מנאמה, [שהובעה](#) גם היא במאמר בעיתון ממסדי, היא שארצות הברית תסייע גם לה בהגנה מפני איומים פנימיים ולא תמנע ממנה ומערב הסעודית להתמודד עימם על בסיס פגיעה בזכויות אדם (בהקשר זה הוזכר הגינוי של ממשל אובמה לדיכוי המחאה בבחריין ב-2011).

ברמת הציבור בבחריין התמונה שונה למדי. רוב אזרחי הממלכה מתנגדים לנורמליזציה עם ישראל: סקר מ-2022 הראה שתומכים בה רק כ-20 אחוזים, בלי הבדל בין סונים לשיעים, וסביר להניח ששיעור זה ירד עוד בשל המלחמה ברצועת עזה; אם לאחר חתימת הנורמליזציה האמינו כ-40 אחוזים מהבחריינים שתהיה לה השפעה חיובית, בתוך שלוש שנים צנח שיעור זה במחצית. את ההתנגדות הקולנית מובילה תנועת האופוזיציה השיעית הפופולרית אל-ואפק (שהוצאה אל מחוץ לחוק ומנהיגיה נעצרו או הוגלו), הפונה גם לציבורים במדינות נוספות השוקלות נורמליזציה: מנהיגה הרוחני של התנועה היושב באיראן, אייתוללה עסא קאסם, כינה את מתקפת חמאס ב-7 באוקטובר לקח לממשלות המנרמלות עם ישראל, שלדבריו ניפץ את אשליית העוצמה של ישראל שמצריכה נורמליזציה איתה, הנוגדת את האמונה הדתית.

יתרה מזאת, מאז ומתמיד ראתה האופוזיציה בבחריין בערב הסעודית ובכוחות האמריקאיים במפרץ גורמים המאפשרים למשטר הבחרייני להמשיך להפר זכויות אדם ומונעים רפורמות וליברליזציה (אשר לערב הסעודית, דיכוי המחאה ב-2011 אכן המחיש זאת). מאז חתימת 'הסכמי אברהם' נשמעת הטענה כי גם היחסים עם ישראל הם גורם כזה, לאור שיתוף הפעולה שנטווה במהירות בין השלטון הבחרייני לישראל. בהפגנות המצומצמות אך עקביות של תומכי אל-ואפק בבחריין, הדרישה להפסקת הדיכוי הפנימי משולבת בקריאה לניתוק היחסים עם ישראל. מכאן, הסכם שיהדק את היחסים הצבאיים בין ארצות הברית לערב הסעודית – על אחת כמה וכמה אם יכלול את ישראל, אך גם אם לא – עלול להיתפס על ידי בחריינים רבים כאיום על חירותם, ולפיכך עשויה להיות מחאה קולנית כנגדו.

ואולם אין לציבור ולאופוזיציה הבחרייניים כוח ממשי לחבל בהסכם שתחתום עליו ערב הסעודית, כפי שהם אינם מאיימים או פוגעים, עד כה, בנורמליזציה בין בחריין לישראל. המשטר הבחרייני טוען חדשות לבקרים שמשמרות המהפכה האיראניים פועלים בקרב

האוכלוסייה השיעית בארצו, אך לא ברור עד כמה טענות אלו מבוססות או משמשות בעיקרן אמתלה לדיכוי האופוזיציה; במהלך מלחמת 'חרבות ברזל' פרסם ארגון לא מוכר בשם 'גדודי אל-אשתר', המציג עצמו כמיליציה בחריינית בציר ההתנגדות, סרטון של שיגור כטב"ם תקיפה מבחריין לישראל בתגובה למלחמה ברצועת עזה, וכן קרא לאזרחי בחריין לפגוע בנציגים הדיפלומטים הישראליים בממלכה. ואולם נראה שהסרטון לא צולם בבחריין, ולא סביר כי יש במדינה כוח חמוש כזה או חדירה איראנית אפקטיבית היכולה לחבל בפנייה סעודית לנורמליזציה עם ישראל.

קטר ונורמליזציה ישראלית-סעודית

יואל גוז'נסקי ואילן זלאיט*

קטר מתמקדת בביסוס מעמד עצמאי, כביכול ניטרלי, שיבצר אותה מפני השפעה וחדירה של כוחות חיצוניים ובראשם השכנות הגדולות, ערב הסעודית ואיראן. קטר מתמודדת עם האתגר על ידי אירוח בסיס הצבא האמריקאי הגדול באזור (המפקדה האזורית של CENTCOM – פיקוד המרכז האמריקאי), המעניק לה מעין תעודת ביטוח ומאפשר לה גידור בין כוחות אזוריים. בפרט, לאורך השנים קטר בידלה את עצמה מהמדיניות ומהתכתיבים של מדינות ה-GCC (המועצה לשיתוף פעולה במפרץ), בראשן ערב הסעודית ואיחוד האמירויות, בין היתר על ידי יחסים טובים עם יריבותיהן – איראן וטורקיה. גישה זו יוצרת מתיחות שבשנים 2017-2021 הגיעה לכדי חרם מפרצי על קטר, אשר הסתיים כאשר ריאד ואבו דאבי חידשו עימה את היחסים. ואף על פי כן, הניטרליות שקטר טיפחה בקפדנות לצד עושרה הכלכלי אפשרו לה למלא תפקיד של מתווכת בין צדדים יריבים ולבסס אמון בה מצד כוחות יריבים – מה שמבודד אותה באופן יחסי מהשפעות של סכסוכים בינלאומיים. אף שלא כל מאמצי התיווך של קטר נחלו הצלחה, היא צברה יוקרה בינלאומית רבה התומכת ביציבותה וביטחונה.

אחד הנושאים המרכזיים שבהם קטר מתבדלת מערב הסעודית ומאיחוד האמירויות הוא תמיכתה המתמשכת והאקטיבית בעניין הפלסטיני, בעיקר על ידי מימון חמאס ואירוח הנהגת הארגון, וכן על ידי התנגדות לנורמליזציה עם ישראל כל עוד לא יקודם פתרון קבע לסוגיה הפלסטינית. (אגב, קטר הייתה גם המדינה הערבית היחידה שהתנגדה לשלטון אסד בסוריה בשל פשעיו נגד האנושות, למרות שמרבית מדינות ערב, בכלל זה מדינות המפרץ, נרמלו את היחסים עם משטרו החל מ-2018).

ואולם יוזכר כי קטר הייתה החלוצה מבין מדינות המפרץ בכינון קשרים עם ישראל, ופעלה בה נציגות ישראלית קבועה כבר ב-1996. לאחר [החתימה על 'הסכמי אברהם'](#) ב-2020 נראה היה שקטר היא היעד המדיני הבא של ישראל בתנופת הנורמליזציה, אך קטר ביקרה בחריפות את 'הסכמי אברהם' וטענה כי מדובר בלא פחות מבגידה ברעיון הפלסטיני. מאז מדגישה קטר כי היא נותרה נאמנה ליוזמת השלום הערבית, וכי לא תצטרף להסכמים כל עוד לא הושג הסדר

* ד"ר יואל גוז'נסקי, חוקר בכיר, המכון למחקרי ביטחון לאומי
אילן זלאיט – חוקר (מלגאי ניובאואר), המכון למחקרי ביטחון לאומי

בין ישראל לפלסטינים. שר החוץ הקטרי מוחמד בן עבד אל-רחמן אף אמר שהצטרפות של קטר להסכמי אברהם תיתכן "אם ישראל [תפגין רצינות](#) בפתרון שתי המדינות". בה בעת קטר פועלת מתחת לסף ההסכמה הפומבית ושומרת על "קשרי עבודה" עם ישראל גם מעבר להקשר העזתי (בשל היותה ערוץ קשר מרכזי לחמאס). כך למשל, בין ישראל לקטר מתקיימים קשרים כלכליים, בין השאר בתחום [היהלומים](#), והאמירות אפשרה לתיירים ישראלים להגיע למשחקי גביע העולם בכדורגל.

מנגד, קטר אמורה גם לחשוש מכינון יחסים פורמליים בין ישראל לערב סעודית – מהלך שעשוי לבודד אותה על אף הפיוס בינה לבין ריאד ואבו דאבי. בפרט, דוחה תראה בשלילה הסכם אמריקאי-סעודי שיחזק את כוחה הצבאי והמדיני של ערב הסעודית – שהייתה ונתרה איום מרכזי עליה, וידחק אותה מעמדת הקרבה הייחודית בינה לבין ארצות הברית. קרבה זו באה לידי ביטוי, נוסף על מיקום הבסיס הצבאי האמריקאי הגדול ביותר באזור, גם בפעילות תיווך בין וושינגטון לבין גורמים שונים ובהם איראן, וכן במעורבות של דוחה בניסיונות לקדם הפסקת אש במלחמה ברצועת עזה ועסקה נוספת בין ישראל לחמאס, שבמסגרתה ישוחררו החטופים הישראלים שנותרו בידי חמאס. היחסים בין קטר לארצות הברית הדוקים, ויצוין שכבר ב־2022 זכתה קטר בהכרה אמריקאית כבעלת ברית מרכזית שאינה חברת נאט"ו – תואר שאיחוד האמירויות וערב הסעודית לא זכו בו עדיין.

אמצעי הפעולה המרכזי של קטר הוא אימפריית המדיה והתודעה שלה, שכוללת אמצעי תקשורת ומכוני מחקר הפונים לקהל הערבי והבינלאומי. מערכת זו מהווה כיום פלטפורמה לקולות המתנגדים לנורמליזציה עם ישראל, והיא עשויה להגביר את פעילותה אם הסכם כזה יצא לפועל. בהתאם להפשרת המתיחות בין דוחה לריאד מ־2021 התמתנה הביקורת הישירה המובעת באמצעי התקשורת על השלטון הסעודי, ובמקום זאת מתמקדות הביקורות בהשחרת רעיון הנורמליזציה עם ישראל כשלעצמו, ובהקשר הסעודי והערבי בכלל. בין הנרטיבים המרכזיים: יחסים עם ישראל משמעותם גישה של המשטרים הערביים ליותר אמצעים להפרת זכויות; הסכמי הנורמליזציה [משמשים לשיפור](#) התדמית של השליטים הערביים ולא לקידום אמיתי של השלום באזור; ההסכמים הם תוצאה של הכוח הישראלי-יהודי בארצות הברית; מעורבותה של ארצות הברית במזרח התיכון הוכחה כהרסנית; ואף שישראל מסובכת פנימית וממילא נמצאת בפני קריסה. בה בעת, אמצעי התודעה הקטריים אינם מתמקדים באפשרות של הסכם סעודי-אמריקאי שאינו כולל נורמליזציה עם ישראל.

גם את תדמית התמיכה בפלסטינים דוחה משווקת לאזור ולעולם כולו באמצעות רשת אלג'זירה ושאר פלטפורמות המדיה שבבעלותה, באופן המבדל אותה מהמשטרים הערביים, שפעמים רבות נתפסים בקרב הציבור כמי שזנחו את הפלסטינים לטובת ישראל וארצות הברית. על כן, כפי שעשתה קטר כשנחתמו 'הסכמי אברהם', היא צפויה לשמור על עמדתה כי אל למדינה מוסלמית לנרמל את היחסים עם ישראל בלי פתרון לפלסטינים. למעשה נורמליזציה ישראלית-סעודית עשויה להיטיב עם הדימוי של קטר כמדינה שדבקה בזכויות הפלסטינים ובעמדה הערבית, והיא קשובה לרחשי הציבור.

עם זאת, ברי שקטר תתקשה לצאת במפגיע נגד הסכם נורמליזציה ישראלית-סעודית, כאשר ארצות הברית היא שושבינה שלו. קטר גם תתקשה לצאת חוצץ נגד ערב הסעודית אם זו תחליט להתקדם לנורמליזציה עם ישראל, בפרט אם ההסכם בין ירושלים לריאד יכלול התחייבות להתקדם לקראת תהליך מדיני ישראלי-פלסטיני.

מבחינת ישראל, זיהויה של קטר עם האחים המוסלמים, כמו גם גישתה השלילית לישראל, מעוררים חשדנות ביחס אליה ולנכונותה לסייע בנושאים המשרתים את האינטרס הישראלי. למרות שישראל שומרת על יחסי עבודה תקינים עם קטר, גם בין גורמי צבא ומודיעין, "הדילמה הקטרית" מעסיקה את המערכת הישראלית בייחוד לנוכח תפקידה השלילי (גם אם בתיאום ובדחיפה של ממשלת ישראל) בהעברת כספים שסייעו במידה מכרעת לבניית כוחו הצבאי של חמאס. גורם נוסף המעורר אי-נוחות בישראל הוא התרומות שמזרימה קטר לאוניברסיטאות בארצות הברית, המטפחות אג'נדה אנטי-ישראלית.

לסיכום, הישארותה של קטר מחוץ לתנופת הנורמליזציה האזורית עם ישראל עלולה כמעט בוודאות לעשותה שחקנית לעומתית, שתנסה לחבל בתהליך בעיקר באמצעות לוחמה תודעתית של אימפריית המדיה שלה. מנגד, התקדמות משמעותית לפתרון הסוגיה הפלסטינית, אם תתלווה למהלך נורמליזציה ישראלי-סעודי, תקל על קטר לחדש את היחסים עם ישראל, ובמסגרת זו לנקוט צעדים שתהיה להם משמעות חיובית לביטחון ישראל.

עיראק ונורמליזציה בין ערב הסעודית לישראל – השפעת המצב הפנימי והיחסים עם איראן

ירון שניידר*

עיראק – בניגוד לשכנותיה המפרציות – אינה נשלטת על ידי שליט יחיד מאז מיטוט משטר של סדאם חוסיין ב־2003 וכינונו של משטר דמוקרטי שמונהג על ידי ממשלה, פרלמנט ונשיא, שבבחירתם ניתן ייצוג יחסי לעדות המרכיבות את החברה העיראקית (שיעים, כורדים, סונים ועדות קטנות יותר), בהתאם לגודלן באוכלוסייה.

לאור זאת, עיצוב מדיניות הפנים והחוץ של עיראק מושפע מההרכב הרב־עדתי של האוכלוסייה ומאידיאולוגיות או זרמים פוליטיים בעלי דומיננטיות בקרב העדות הגדולות, בפרט כשמדובר בסוגיות שנויות במחלוקת בין־עדתית, כגון סוגיית היחסים עם ישראל והאפשרות של נורמליזציה אזורית עם ישראל. רוב אזרחי עיראק (60-70 אחוזים) הם [בני העדה השיעית](#), ועל כן יש לשיעים יתרון מובנה בהכרעת תוצאות הבחירות לפרלמנט ובקביעת הרכב הממשלה, הנשענת על אמון הפרלמנט. הממשלה הנוכחית בבגדאד (שקיבלה את אמון הפרלמנט באוקטובר 2022) הורכבה על ידי 'מסגרת התיאום' – קואליציה של נציגי מיליציות שיעיות התומכות במדיניות המשטר האיראני ומקבלות את חסותו. על כן, בהתחשב במאפייניה של הממשלה הנוכחית בעיראק, הסיכוי לתהליך נורמליזציה עיראקי־ישראלי בדומה ל'הסכמי אברהם' נמוך מאוד עד בלתי אפשרי.

מנגד, ההרכב הרב־עדתי של עיראק והזרמים הפוליטיים המגוונים שהשתלבו בפוליטיקה העיראקית מאז כינון המשטר הדמוקרטי מהווים כר פורה לקיומה של אופוזיציה פוליטית לקואליציית השלטון הפרו־איראני הנוכחית, ואף טומנים בחובם גרעין של מחאה והתנערות מ"הסדר האיראני" בעיראק, לרבות גילויי תמיכה בנורמליזציה עם ישראל.

למשל, באוקטובר 2019, התפרצה ברחבי עיראק [מחאה חברתית־כלכלית נגד השלטון](#) שכללה, מלבד הקריאה לרפורמה פוליטית וכלכלית שתיאבק בנגע השחיתות ובדיכוי חירויות, גם גילויי התנגדות להתערבות המשטר האיראני במדינה, בייחוד בקרב צעירים שיעים בבגדאד ובמחוזות הדרומיים של המדינה, שהובילו [הפגנות ועימותים](#) בדומה להפגנות בכיכר תחריר בקהיר בתחילת האביב הערבי. בסיסמאות ובהצהרות שהשמיעו המפגינים

* ד"ר ירון שניידר – חוקר, המכון למחקרי ביטחון לאומי

העיראקים הם כיוונו את חיצו הביקורת שלהם לא רק נגד השלטון, שחיתותו והיעדר הטיפול בבעיות יסוד כלכליות (כגון העלייה בשיעור האבטלה) אלא גם נגד ההתערבות האיראנית בסדרי השלטון, ובפרט המיליציות השיעיות, המקבלות מאיראן נשק ומימון ומצרות את מרחב הפעולה של מוסדות המדינה הדמוקרטיים.

אומנם מחאה חברתית זו נגעה בראש ובראשונה למצבה הפנימי של עיראק, אך כיוון שהציפה את סוגיית היחסים עם איראן היא עוררה גם דיון בסוגיה האזורית כבדת המשקל שמשפיעה על עיראק פנימה – מעורבותה של עיראק בציר השיעי שמובילה איראן, ושאלות כגון אם עיראק צריכה להיות מעורבת בציר זה בכפוף לאינטרס האיראני, ולשלם את המחיר הנובע מכך, או כפי שניתן ללמוד [מקריאותיהם של חלק מהמפגינים](#) ("איראן החוצה") – להתנתק מהציר האיראני-שיעי, לדאוג קודם כול לאינטרס המדינתי העיראקי ובמשתמע כך – לשמור על איזון ביחסים עם שכנותיה ובעיקר עם ערב הסעודית, המתחרה הגדולה של איראן במפרץ, בנוגע לסוגיות אזוריות כמו הסכסוך עם ישראל, כך שגורלה לא יהיה דומה לגורלה של לבנון.

על רקע זה ובהמשך ישיר לדיון ברב-גוניות של החברה והפוליטיקה העיראקית בעידן הנוכחי, ניתן לזהות בשנים האחרונות גם בעיראק גילויי תמיכה בנורמליזציה עם ישראל, ובכלל זה [ביקור משלחות לא רשמיות של "אוישים סונים, שיעים ומנהיגים מקומיים" מעיראק בישראל בשנת 2018, בסיוע משרד החוץ](#), ואף ניסיונות לעורר שיח ציבורי מקיף וגלוי בסוגיית הנורמליזציה עם ישראל.

הביטוי הבולט ביותר לכך עד כה היה 'ועידת השלום והשיקום', שנערכה בחסות המרכז לתקשורת שלום (גוף אמריקאי שמושב בניו יורק) באירביל בספטמבר 2021. עם זאת, זהו מקרה יחיד במינו שאינו מייצג את קשת הדעות ואת השחקנים הפוליטיים בזירה העיראקית כיום. ייחודה של הוועידה הוא ראשית במיקום שבו התקיימה: העיר אירביל בירת החבל הכורדי, שמעמדו כאוטונומיה מנהלית מעוגן בחוקת עיראק, על פי דרישת נציגי הכורדים שביקשו לשמור על מעמדם כקבוצה אתנית. אשר לישראל, ניכרים פערים בין מדיניות החוץ הרשמית של עיראק, שאינה מכירה בישראל ואינה מקיימת קשרים עימה, [לזו של החבל הכורדי, שבו יש בשנים האחרונות גילויי תמיכה בישראל ואף דיווחים על קשרים עסקיים עימה, בדגש על סחר בנפט](#).

שנית, מדובר בחסות חיצונית של גוף אמריקאי שנועד לעודד הידברות בין אזרחים ערבים לישראלים, ובכך לקדם נורמליזציה, ולא ביוזמה רשמית של ממשלת עיראק או גוף רשמי כלשהו. לדברי המרכז לתקשורת שלום [השתתפו בוועידה בסך הכול כ-300 עיראקים](#),

[ובהם נציגי ממסד ומנהיגי שבטים מרחבי עיראק](#). במוקד הוועידה הייתה הקריאה לשלום ולשותפות עם ישראל והעם הישראלי. הדוברים, ובהם גנרל עיראקי בדימוס, הביעו נכונות להכיר בישראל ולכונן עימה יחסי שלום. [סחר כרים א-טאא'י, בכירה במשרד התרבות העיראקי, צוטטה בראיון לאתר החדשות הישראלי Times of Israel: "אנו נדחף לשלום עם ישראל עד שמנהיגינו יפעלו"](#).

מטבע הדברים, הוועידה והדברים שנאמרו בה בעד נורמליזציה עם ישראל נתקלו בהוקעה חריפה של המיליציות הפרו־איראניות, ואף באיומים על המשתתפים בה. [ממשלת עיראק הוציאה צווי מעצר נגד כמה ממשתתפי הוועידה](#).

עוד קודם לכן, פעילי מיליציות פרו־איראניות בעיראק הגיבו בחריפות על תחילתו של תהליך הנורמליזציה עם ישראל ביוזמת ממשל טראמפ בשנים 2019-2020, ואף כיוונו את אלימותם על רקע זה נגד מדינות המפרץ. לדוגמה, [מפגינים ממיליציות 'גדודי חזבאללה' התפרצו לתוך שגרירות בחריין בבגדאד, בעקבות אירוח ועידת השלום הכלכלי ביוני 2019](#). על כן, בתקופת תהליך הנורמליזציה בין ישראל לעולם הערבי, עם חתימתם של 'הסכמי אברהם' עם איחוד האמירויות ובחריין בספטמבר 2020 ואילך, סוגיית היחסים עם ישראל נחשבה בעיראק לנפוצה ומעוררת מתחים: מצד אחד גילויי תמיכה בנורמליזציה, בעיקר בקרב הכורדים או בחסותם, כדוגמת הוועידה באירביל ב־2021. מצד שני, התגובה לתמיכה בנורמליזציה מצד המיליציות הפרו־איראניות והפוליטיקאים השיעים, שחלקם הם נציגי המיליציות הפרו־איראניות ואחרים – דוגמת מוקתדא סדר, המנהיג השיעי שבידל את עצמו בשנים האחרונות מהמחנה הפרו־איראני – מבטאת התנגדות נחרצת בקרב מנהיגי הרוב השיעי בעיראק לעצם האפשרות של נורמליזציה עם ישראל. נוסף על כך, המיליציות הפרו־איראניות ועוד מתנגדי נורמליזציה בעיראק האשימו בשנים האחרונות את המיעוט הכורדי בצפון עיראק בקיום קשרים חשאיים עם ישראל (ואף עם המוסד). במאי 2022, על רקע המתחים הפנימיים הללו, נחקק בפרלמנט העיראקי [חוק המחמיר את הענישה על עצם קיומם של קשרים עם ישראל](#).

יחסי עיראק עם ארצות הברית, ערב הסעודית ונסיכויות המפרץ, וההשפעה של נורמליזציה סעודית-ישראלית

במישור האזורי פועלת עיראק בעשור האחרון לחיזוק קשריה עם העולם הערבי, בדגש על ערב הסעודית, תוך שיפור ביחסים הדיפלומטיים והרפיית מתחים ביחסים בין שתי המדינות, שידעו עליות ומורדות במשך עשרות שנים. עבור השלטון המרכזי בבגדאד, הגברת האינטגרציה עם המרחב הערבי על ידי שיתוף פעולה עימו בתחומים שונים (כלכליים,

מסחריים וכן ביטחוניים – במסגרת המלחמה בדאע"ש) נועדה ליצור איזון כנגד התלות הרבה באיראן, ולחזק את עצמאות השלטון המרכזי בבגדאד ואף את יציבותו. זאת נוכח חילוקי הדעות הרווחים בקרב ראשי השלטון והמנהיגים הפוליטיים-עדתיים בעניין האוריינטציה המדינית של עיראק כיום: אם לחתור מזרחה – להתמזגות בציר השיעי בהובלת איראן, כפי שרבים ממנהיגי השיעים (אם כי לא כולם) מעדיפים, או דווקא מערבה – כפי שמאותתים בשנים האחרונות מספר ראשי ממשלה ובכירים נוספים במוסדות השלטון (בדגש על מנהיגים כורדים וסונים), בשאיפה לעצמאות ולהיבדלות מהציר האיראני בתחום יחסי החוץ, לשיפור מעמדה הבינלאומי של עיראק ואף לבחינת [מעורבות בקואליציה האזורית שהקימה ארצות הברית בשנים האחרונות](#), בהינתן שעיראק היא אחת המדינות המארחות את הכוחות האמריקאיים באזור.

בהתאם לכך, להתקרבות בין איראן לערב הסעודית בשנים האחרונות הייתה השפעה חיובית מבחינת עיראק, והשלטון העיראקי אף תיווך בין שתי השכנות בדרך להשלמת ההסכם על חידוש היחסים ביניהן בשנת 2023, שכן שיכון המתחים בין שתי שכנותיה של עיראק תורם גם להפגת מתחים פנימיים פוליטיים ובין-עדתיים בעיראק עצמה, ולצמצום הדילמות של מקבלי ההחלטות בבגדאד – כל עוד איראן וערב הסעודית יכולות להסכים על סדר יום אזורי שתואם את האינטרסים של שתיהן, [ופונות לדיפלומטיה במקום לאוימים או למהלכים צבאיים](#).

עם זאת, כאשר עולה על הפרק סוגיית הנורמליזציה עם ישראל והאפשרות שערב הסעודית תבצע מהלך כזה, ברוח 'הסכמי אברהם' וכחלק מעסקה ביטחונית שבמסגרתה תגביר ארצות הברית את הסיוע הצבאי לערב הסעודית (ובכך גם תחזק את הקואליציה הערבית בהובלתה), עיראק צפויה להיקלע שוב לדילמה. נוכח התגובות הקודמות של המיליציות השיעיות וגורמים נוספים לגילויי תמיכה בנורמליזציה בעיראק או באזור המפרץ, סביר להניח שממשלת עיראק לא תביע תמיכה בנורמליזציה של ערב הסעודית או כל מדינה ערבית אחרת עם ישראל, בפורום פומבי כלשהו.

מנגד, על פי הפרסומים וההצהרות של בכירים בערב הסעודית ובארצות הברית, נורמליזציה סעודית-ישראלית תהיה חלק מעסקה רב-ממדית שתקנה לערב הסעודית יתרונות ניכרים במסגרת הקואליציה האזורית שקמה מול איראן, בהיבטים ביטחוניים-צבאיים ואף בתחום הגרעין. עסקה כזאת, אם תצא לפועל, תקפל בתוכה אדנים להמשך ואף להגברת המעורבות הצבאית האמריקאית באזור (גם אם ארצות הברית תסיים את משימת הקואליציה שפעלה נגד דאע"ש בעיראק ובסוריה בשנתיים הקרובות, בהתאם

להסכם שהוצג בספטמבר 2024). במובן זה, חיזוק היסודות הביטחוניים של הקואליציה האזורית בהובלה סעודית, בתמורה לנורמליזציה עם ישראל, עשוי לזכות לתמיכה מצד גורמי כוח ממסדיים בעיראק, ובהם ראש הממשלה, שרים ומנהיגים פוליטיים (בפרט כורדים וסונים), מתוך אינטרס ברור לשמור על קשרים איתנים עם ארצות הברית, ערב הסעודית והמפרציות, כאיזון להשפעה האיראנית בבגדאד – בייחוד אם קשרים אלה אינם מותנים בהצטרפות למועדון הנורמליזציה עם ישראל.

זאת ועוד, בעקבות ההתקרבות הדיפלומטית בין המדינות בשנים האחרונות חלה תנופה בפעילות המסחרית בין ערב הסעודית ועיראק. בשנת 2020 נפתח מחדש מעבר הגבול היבשתי ערער (שהיה סגור במשך כ־30 שנה), [ומאז גדל היקף סחר החליפין בין שתי המדינות ליותר מ־1.3 מיליארד דולר בשנה](#) (לעומת כ־800 מיליון דולר ב־2019). ב־2023 נחתמו [הסכם בין ממשלת עיראק לחברת ARAMCO הסעודית](#) לפיתוח והשקעה בשדה הגז עכאז, [והסכם לחיבורה של עיראק לרשת החשמל של מועצת שיתוף הפעולה המפרצית](#) על ידי תשתית הולכה מערב הסעודית שתוקם בין צפון ערב הסעודית למרכז עיראק. פיתוחם של קשרים כלכליים אלה בין עיראק לערב הסעודית, וכן הפוטנציאל להגדלת היקף הסחר האזורי בחסותה של נורמליזציה סעודית־ישראלית, שעשויה לפתוח נתיבי סחר ושווקים חדשים בפני ישראל ולהיפך – כל אלה עשויים להוות תמריץ לתמיכת השלטון המרכזי בעיראק בתהליך נורמליזציה, שיכול בעקיפין להניב לעיראק פירות כלכליים ככל שתימשך מגמת האינטגרציה הכלכלית בין איראן לערב הסעודית ומדינות המפרץ, כאיזון לתלות הכלכלית באיראן.

ניתוח וסיכום: המגמות המשפיעות על היקף התמיכה הפוטנציאלי בנורמליזציה סעודית־ישראלית בעיראק

לדמוקרטיה העיראקית חשיבות בניתוח התגובות האפשריות לנורמליזציה סעודית־ישראלית, שכן כמו בכל דמוקרטיה אחרת, לא ניתן להעריך תגובה אחודה. יש בעיראק מגוון דעות בקשר לישראל ולנורמליזציה עימה, על בסיס אידיאולוגי והשתייכות לקבוצה (שיעים לעומת כורדים, למשל). אך גם אם מניחים שמנהיגי השיעים ידחו על הסף נורמליזציה, ואילו מנהיגים כורדים ואחרים תומכים ואף מוכנים לבצע מחוות של תמיכה בנורמליזציה אזורית (כדוגמת הוועידה באירביל) – חוזקם הדמוקרטי של השיעים הנובע מגודלם באוכלוסייה וכן כניסתן של המיליציות הפרו־איראניות לממשלה בשנתיים האחרונות מטים את הכף בעיראק נגד נורמליזציה.

ואולם אין פירוש הדבר שהשלטון המרכזי בעיראק – ראש הממשלה, הנשיא והגורמים המתונים ביחסם כלפי ישראל (הכורדים) – ינקטו צעדי מחאה בתגובה לנורמליזציה סעודית-ישראלית, אם זו תתבצע כחלק מהסדר אזורי שבו תהיה מעורבת ארצות הברית, ובמסגרתו תקבל ממנה ערב הסעודית סיוע ביטחוני וצבאי ואולי אף הסכם הגנה. תהליך כזה עשוי לאותת לאיראן שהמעורבות האמריקאית ואף המחויבות האמריקאית להגנת בעלות בריתה באזור נמשכת, במסגרת הסדר או עסקה שעליה יפרוס הממשל את חסותו. יהיה בכך חיזוק משמעותי לביטחון ערב הסעודית ולשיפור באמצעי ההגנה מול איומים במרחב מצד הציר בהובלת איראן, בייחוד אם ארצות הברית מתכוונת לצמצם את נוכחות כוחותיה בעיראק ולהיערך במתכונת חדשה.

נוסף על כך, הסכמי סחר או פיתוח אזוריים ובינלאומיים בחסות נורמליזציה סעודית עם ישראל יכולים להביא להידוק היחסים בין עיראק לערב הסעודית, ולאפשר מיזמים כלכליים אזוריים בחסות הסכם נורמליזציה ושיתוף פעולה אזורי מוגבר (כגון נתיבי סחר או רשתות חשמל אזוריות). זהו תמריץ ששכרו בצידו מבחינת עיראק, בפרט אם הוא מפחית את התלות (החונקת) באיראן.

מבחינת עיראק, השינויים האזוריים הצפויים במסגרת נורמליזציה סעודית-ישראלית (בכפוף להסכם או להסכמים ביטחוניים-צבאיים בין ערב הסעודית לארצות הברית) עשויים לשפר את האיזון בין ההשפעה האיראנית לבין הקשר לערב הסעודית ולקואליציה הערבית הנתמכת על ידי ארצות הברית בכלל. איזון זה נתפס כאינטרס של שחקנים פנימיים – בראש ובראשונה הצבא והממסד הביטחוני הרשמי, ולצידם גם ראשי השלטון האזרחי – הנשיא, יו"ר הפרלמנט וראש הממשלה, שחוששים מהתחזקות יתר של המיליציות הפרו-איראניות ובייחוד מהתרופפות היכולת לרסן אותן, ואת המעורבות האיראנית דרכן. על כן, היתרונות הביטחוניים והכלכליים הגלומים בהסכם נורמליזציה סעודית-ישראלי, מול החתירה להגמוניה של הציר בהובלת איראן, עשויים לדחוף את ראשי השלטון לצדד בהסכם זה מאחורי הקלעים, גם אם אין בכך כדי לקרב נורמליזציה עיראקית-ישראלית.

טורקיה וגישתה לנורמליזציה בין ישראל וערב הסעודית

גליה לינדנשטראוס*

טורקיה, שהייתה למעשה המדינה המוסלמית הראשונה שנרמלה את יחסיה עם ישראל כבר ב־1949, תתייחס לנורמליזציה בין ישראל לערב הסעודית בספקנות ואף באופן שלילי. התנגדותה ל'הסכמי אברהם' ב־2020 ואיומה בעקבות חתימתם בהחזרת השגריר שלה מאיחוד האמירויות הייתה תקדים לכך. מאז חל שיפור משמעותי ביחסים בין טורקיה למדינות המפרץ הערביות (שהיו מתוחים בין היתר על רקע תמיכת אנקרה בקטר במהלך המצור עליה, ועל רקע פרשת רצח העיתונאי הסעודי ג'מאל ח'אשוקג'י בקונסוליה הסעודית באיסטנבול). ובכל זאת טורקיה צפויה לא לראות בחיוב נורמליזציה בין ישראל לערב הסעודית, אשר גם אם תלווה בהתקדמות במשא ומתן בין ישראל והפלסטינים היא תיתפס כבאה על חשבון הפלסטינים, בין היתר לאור חשיבותה של ערב הסעודית בעולם המוסלמי. נורמליזציה כזו אמורה גם להגביר את כוחן של מדינות המפרץ בעולם הסוני וכן את השפעתה של ערב הסעודית במזרח ירושלים, מה שיהווה איום מסוים על מעמדה של טורקיה כמדינה מובילה שבנתה לעצמה תדמית חיובית ביותר בקרב הפלסטינים בכלל, ובפרט במזרח ירושלים. זאת ועוד, מלחמת 'חרבות ברזל' והשלכותיה השפיעו באופן שלילי על יחסי ישראל-טורקיה, כך שכיום ניתן לראות את טורקיה כקרובה לציר ההתנגדות בהובלת איראן יותר מאשר למדינות שכוננו יחסים עם ישראל. בולטת במיוחד הייתה החלטת טורקיה במאי 2024 לאסור כליל סחר עם ישראל. זאת אף שלשתי המדינות הסכם סחר חופשי, והן חברות בארגון הסחר העולמי וה-OECD. לא ברור אם אפשר יהיה להשיב את הגלגל לאחור כך שניתן יהיה לצפות שטורקיה תתמוך ביוזמות התורמות במובהק לביטחון ישראל, גם אם בה בעת הן תורמות לרווחת הפלסטינים. זאת משום שההחלטה הטורקית לאסור על הסחר עם ישראל הגיעה בין היתר עקב לחצים כבדים בדעת הקהל הטורקית ובמערכת הפוליטית לנקוט סנקציות מעשיות נגד ישראל, ולא להסתפק רק בביקורת רטורית. מעבר לכך טורקיה – דרך ערוצי התקשורת שלה, שחלקם גם משדרים בערבית – תורמת להפצת הנרטיב האנטי־ישראלי באופן שמזין את האיבה לישראל, שממילא גברה במידה ניכרת בעקבות המלחמה. דרך ערוצי התקשורת שלה ודרך התבטאויות פומביות

* ד"ר גליה לינדנשטראוס, חוקרת בכירה, המכון למחקרי ביטחון לאומי

של הנשיא רג'פ טאיפ ארדואן וגורמים בכירים נוספים היא חותרת לעיתים אפילו תחת עצם הלגיטימיות של קיומה של ישראל. אם שתי המדינות יגיעו לניתוק היחסים הדיפלומטיים, יכול להיות לכך אפקט דומינו על מדינות נוספות בעולם הערבי והמוסלמי שיש להן קשרים דיפלומטיים עם ישראל.

יתר על כן, טורקיה לא תוותר על יחסיה הקרובים עם חמאס, והיא תמשיך לאפשר לארגון לפעול משטחה בדרגות משתנות של חופש פעולה. זאת על רקע קרבה אידיאולוגית של מפלגתו של ארדואן, מפלגת הצדק והפיתוח, לתנועת האחים המוסלמים שחמאס הוא חלק ממנה. לנוכח החששות במדינות הסוניות הפרגמטיות מתנועת האחים המוסלמים, בעיקר משיקולי פנים, תמיכתה הנחרצת של אנקרה בחמאס היא בעייתית. מבחינת ישראל, וביתר שאת לאחר אירועי ה-7 באוקטובר, המשך תמיכתה של טורקיה בחמאס גורמת לכך שירושלים אינה רוצה לראות את טורקיה ממלאת תפקיד מעשי ב"יום שאחרי" ברצועת עזה. כך, גם כאשר נדון הרעיון של כוח רב-לאומי שיסייע ביום שאחרי ברצועה, ספק רב אם תסכים ישראל שטורקיה תהיה חלק ממנו. זאת אף שבעבר ישראל אפשרה לטורקיה להיות חלק מצוות המשקיפים הרב-לאומי בחברון, שהוצב בעיר בעקבות הטבח במערת המכפלה ב-1994. טורקיה מצידה תראה באופן שלילי ניסיונות לדחוק אותה מתוכניות לשיקום עזה, שמעבר להשפעה הפוליטית שתתלווה למעורבות בהן יש להן משמעויות כלכליות, בפרט לחברות בנייה טורקיות.

טורקיה לא נכללה ביוזמת המסדרון הכלכלי הודו-מזרח תיכון-אירופה, ה-IMEC, שהוכרזה על ידי הנשיא ג'ו ביידן במהלך ועידת ה-G-20 בספטמבר 2023, ואשר מניחה גם נורמליזציה בין ישראל וערב הסעודית, ולכן הכניסה ליבשת האירופית נעשית דרך יוון. היוזמה נותנת בין היתר ביטוי לקפיצת המדרגה בשנים האחרונות ביחסים בין קפריסין ויוון למדינות המפרץ, שנתפסת באנקרה כזו שבאה על חשבונה. בעקבות זאת פרסם ארדואן [הכרזה](#) כי "ללא טורקיה אין מסדרון". טורקיה מקדמת למעשה רעיון מתחרה – פרויקט [דרכ הפיתוח](#) העיראקית (Iraq Development Road), האמור להעביר סחורות מנמל אל-פאו במחוז בצרה בדרום עיראק לטורקיה, ומשם לאירופה. טורקיה הצליחה [לרתום את איחוד האמירויות וקטר](#) לקידום הפרויקט. לאור זאת שהאמריקאים היו מעוניינים לקדם את ה-IMEC כדי שיהווה מענה להשקעות הסיניות ולהרחבת השפעתה של סין במסגרת 'יוזמת החגורה והדרך' (BRI), סוגיה זו היא בעלת השלכות בזירה הבינלאומית מעבר לזירה המזרח-תיכונית בלבד.

אף שגם ספינות טורקיות נפגעות מפעילות החות'ים ומההגבלות על המעבר בים האדום, טורקיה, בדומה למדינות ערביות ומוסלמיות רבות, אינה לוקחת חלק בקואליציה הבינלאומית שפועלת נגד ההפרעות החות'יות לחופש השיט. בניגוד לתמיכה בשתיקה של חלק מהמדינות הערביות בפעילות הקואליציה, אנקרה [האשימה](#) את ארצות הברית ואת בריטניה בכך שהן הופכות את הים האדום ל"מרחץ דמים". העובדה שטורקיה אינה רואה באיום החות'י על חופש השיט הצדקה לאי־התנגדות, ולו ברמה הרטורית, לקואליציה הבינלאומית למאבק בו מעידה כי לשיקולי פנים יש משקל רב במדיניות החוץ הטורקית, ובדעת הקהל הטורקית החות'ים נתפסים כמסייעים למאבק הפלסטיני נגד ישראל.

גורמים שבכל זאת יכולים לתרום לנכונות מצד טורקיה לא להוות ספילר משמעותי לתהליך הנורמליזציה בין ישראל לערב הסעודית הם העובדה שטורקיה שיפרה מאוד את יחסיה עם ערב הסעודית ואיחוד האמירויות מאז תחילת העשור השני של המאה ה־21, ויש לה צורך גובר [בהשקעות](#) ממדינות המפרץ, שיסייעו לה לצאת מהמשבר הכלכלי שבו היא נמצאת. לאור ההתקדמות של התעשייה הביטחונית הטורקית, הן מדינות המפרץ והן מצרים מגלות עניין ברכש ביטחוני מטורקיה, ובפרט בקניית ["טב"מים"](#) – התפתחות התורמת לחימום היחסים. לכן ניתן להעריך שאף כי טורקיה תתנגד תחילה לנורמליזציה בין ישראל וערב הסעודית, הרי בסופו של דבר ובדומה להתייחסותה להסכמי אברהם, היא תשלים עימה.

למעשה ולמרות ההתנגדות הטורקית להסכמי אברהם, התחזקות מעמדה האזורי של ישראל בעקבות ההסכמים ושיתוף הפעולה הגובר בין ישראל לאיחוד האמירויות הביאו לכך שישראל הגיעה ב־2022 מעמדת חוזק לתהליך הנורמליזציה ביחסים עם טורקיה (שנדרש בעקבות קריסת תהליך הנורמליזציה הקודם בין המדינות ב־2018), ולא מעמדת נחיתות כבעבר. בין היתר, בצל המשבר ביחסי ישראל־טורקיה, נורמליזציה עם ערב הסעודית תצמצם את יכולת ההיזק של ארדואן לישראל. חיבורים יבשתיים ואוויריים של ישראל למזרח דרך מדינות המפרץ מאזנים גם חלק מהשפעות החרם הטורקי על ישראל. למשל, למרות שחברת התעופה טורקיש איירליינס הפסיקה את טיסותיה לישראל ומתכננת לחדשן רק בהמשך שנת 2025, חברות התעופה האמירותיות היו בין הראשונות שחידשו את טיסותיהן לישראל. עם זאת, העוינות כיום בין ישראל וטורקיה גבוהה בהרבה ממה שהייתה ערב הנורמליזציה בין המדינות בשנת 2022, ולכן לא ברור שניתן להקיש ממה שהתרחש אז למה שיתרחש ביחסים בין אנקרה וירושלים בעקבות נורמליזציה עם ערב הסעודית.

נורמליזציה בין ישראל לערב הסעודית: עמדת "ציר ההתנגדות"

סימה שיין, כרמית ולנסי, אורנה מזרחי, רז צימט, דני (דניס) סיטרינוביץ' ויורם שוייצר *

גורמי "ציר ההתנגדות" בהובלת איראן מזהים בנורמליזציה אפשרית בין ישראל לערב הסעודית איום אסטרטגי, ושואפים לסכלה. איראן ושלוחיה, בראשם חזבאללה, רואים בנורמליזציה פוטנציאל לחיזוק העליונות הצבאית והכלכלית של הציר הסוני-מערבי, כך שיקשה עליהם לפעול נגד ישראל. חסן נסראללה, לשעבר מנהיג חזבאללה, הביע לעיתים קרובות התנגדות לנורמליזציה ולא חסך ביקורת חריפה על מדינות המכירות בישראל, תוך האשמתן בבגידה בסוגיה הפלסטינית. סוריה עברה שינוי טקטוני עם נפילתו של משטר בשאר אל-אסד, שהתנגד בעבר להכרה רשמית בישראל אך נמנע מגינויים בוטים כלפי מדינות ערב, כולל ערב הסעודית, על מנת לא לפגוע בתהליך חידוש היחסים בינו לביןן. אף שעתידה של סוריה לוט בערפל וכך גם כוונותיו של המשטר החדש, הממשלה הזמנית בראשותו של אחמד א-שרע משקיעה מאמצים נמרצים בכינון קשרים דיפלומטיים ובחידוש יחסים עם שלל מדינות האזור ומדינות המערב, ומדיניותה המוצהרת היא שפניה לשלום ולא לעימותים, כך שניתן לשער שלא תביע התנגדות לנורמליזציה אפשרית בין ישראל לערב הסעודית. איראן וחזבאללה מקדמים מהלכים דיפלומטיים ואסטרטגיים, שתכליתם להחליש את האינטרס של מדינות ערב לשתף פעולה עם ישראל וארצות הברית. עם זאת, בראיית ציר ההתנגדות אין מדובר במשחק סכום אפס, במובן שנורמליזציה בין ישראל לערב הסעודית לא תהיה מנוגדת בהכרח לקשרים תקינים בין איראן לממלכה.

איראן – נורמליזציה כאיום אסטרטגי על ביטחונה

דבריו של מנהיג איראן האיתוללה עלי ח'אמנהאי בזכות מתקפת חמאס ב־7 באוקטובר 2023 – שהתרחשה לדבריו "[בדיוק](#) בזמן שהאזור צריך זאת", לאור התוכנית של האמריקאים, הציונים ותומכיהם וחלק ממדינות האזור לשנות את המשוואה באזור – משקפים את החשש

* סימה שיין – חוקרת בכירה, המכון למחקרי ביטחון לאומי
ד"ר כרמית ולנסי – חוקרת בכירה, המכון למחקרי ביטחון לאומי
אורנה מזרחי – חוקרת בכירה, המכון למחקרי ביטחון לאומי
ד"ר רז צימט – חוקר בכיר, המכון למחקרי ביטחון לאומי
דני (דניס) סיטרינוביץ' – חוקר, המכון למחקרי ביטחון לאומי
יורם שוייצר – חוקר בכיר, המכון למחקרי ביטחון לאומי

העמוק בצמרת בטהראן ממיומשה של הנורמליזציה בין ישראל לערב הסעודית, בעיקר את ההקלה לנוכח ההבנה שזו התרחקה עד מאוד לאחר מתקפת חמאס על ישראל. מבחינת ההנהגה האיראנית, לנורמליזציה בין ישראל לערב הסעודית מספר השלכות שליליות ביותר על ביטחונה של איראן, בראש ובראשונה ההערכה שמערך זה יבצר את העליונות הצבאית הסוני-מערבית באזור. זו הומחשה במלוא משמעותה בליל התקיפה האיראנית על ישראל (13-14 באפריל 2024), כאשר שיתוף פעולה ישראלי-אזורי תחת מטריית ארצות הברית ו-CENTCOM יירטו מטס טילים וכטב"מים נרחב ששוגר מאיראן לישראל. בה בעת, האפשרות של ישראל תהיה דריסת רגל פיזית במדינה נוספת הסמוכה לאיראן מטרידה מאוד את טהראן, המבקשת להרחיק את האיומים מגבולותיה. מעבר לכך, הנורמליזציה עשויה לשדרג את היכולות הכלכליות של ערב הסעודית, לצמצם במידה ניכרת את היכולת של איראן לשמר ולהגביר את הכתר הכלכלי והמדיני על ישראל באזור, ואף להגביל את היכולת האיראנית להדק את קשריה עם המדינות הסוניות המקיימות קשר עם ישראל. ומעל כל זאת, נורמליזציה בין ישראל לערב הסעודית משמעותה לגיטימציה מלאה לישראל וקבלת השתלבותה באזור, העשויה לפתוח פתח לנורמליזציה של מדינות מוסלמיות נוספות (למשל אינדונזיה) עם ישראל, וכך לצמצם עד מאוד את החזית האנטי-ישראלית באזור ומעבר לו.

כדי למנוע התפתחות זו נקטה איראן מספר מהלכים. לאחר איומים פומביים, ובעיקר אמירות ברורות כי מדינה שתאפשר פעילות אנטי-איראנית משטחה תיחשב למטרה לגיטימית לתגובה על ידי איראן, הגבירה טהראן את מאמציה המדיניים, בדגש על חיבוק דוב למדינות המפרץ, כדי להפחית את חששותיהן ממנה ואת רצון להדק את הקשר עם ישראל וארצות הברית. עם זאת, בפועל נאלצה איראן להסכין עם תהליכי הנורמליזציה בין ישראל לאיחוד האמירויות ולבחריין.

בהתחשב בעובדה שנורמליזציה בין ישראל לערב הסעודית היא בעיני איראן "הפרס הגדול" ביותר לישראל, לא ניתן להוציא מכלל אפשרות שאם תחול התקדמות ממשית לקראתה, טהראן עשויה לשקול אפשרות לאיים על ערב הסעודית בחידוש הפעילות הצבאית של החות'ים נגד ריאד, ולהפר את הסכם הפסקת האש ביניהן. אין מדובר ב"הנחיה אוטומטית" – לחות'ים שיקולים משלהם, אך לנוכח הטרדה הגוברת בטהראן מאופציות הנורמליזציה, ייתכן שאופציה זו תידון עם החות'ים.

בנסיבות אלה ברור שקידום הנורמליזציה עם ערב הסעודית צריך להיות יעד מרכזי לישראל במערכה שהיא מנהלת מול איראן, שכן היא תגביר את יכולת ההרתעה הצבאית

שלה כלפי איראן, תשדרג את יכולת ההגנה שלה מפני מתקפות איראניות עתידיות ותעמיק, למגינת ליבה של טהראן, את האחיזה הכלכלית והביטחונית של ישראל באזור המפרץ. יש להניח כי גם אם תיכון נורמליזציה בין ערב הסעודית לישראל, איראן תשמור על יחסיה הדיפלומטיים עם ערב הסעודית, בדומה ליחסיה עם איחוד האמירויות. אבל בה בעת איראן תנסה להמחיש לסעודים את עלותה של הנורמליזציה ותחתור למנוע את התרחבותה למדינות נוספות באזור, בפרט עומאן וקטר.

חזבאללה

מצבו האסטרטגי של חזבאללה השתנה מהותית בעקבות המלחמה עם ישראל, ומגורם משפיע בלבנון ומוביל בציר השיעי הפך לארגון מוכה וחלש, המשקיע מאמצים בעיקר בשיקום מערכי הארגון והתמיכה בו. עם זאת האידיאולוגיה של הארגון נותרה בעינה וכך גם מורשתו של נסראללה, מנהיג חזבאללה לשעבר, בסוגיית הנורמליזציה בין ישראל לערב הסעודית, הזהה במהותה לזו של איראן. איראן מנסה להקדים תרופה למכה על ידי הידוק היחסים הדיפלומטיים עם מדינות במפרץ ובכללן ערב הסעודית; גם חזבאללה מצידו רואה בכינון אפשרי של יחסים בין ישראל לערב הסעודית ברמה זו או אחרת סכנה אסטרטגית אזורית, שמשמעותה הקמת ציר של מדינות פרגמטיות, בכללן מצרים, ירדן ומדינות המפרץ, שנועד לבלום ואף לתקוף את הציר שאיראן מובילה.

עמדת חזבאללה נגד הנורמליזציה עם ישראל נותרה בעינה כנגזרת מעמדתו הבסיסית ביחס לישראל. הרי על פי תפיסתו, לישראל, שהיא מקור כל הרוע והבעיות באזור, אין זכות קיום ולכן לא צריך להכיר בה אלא להילחם בה. זוהי מורשתו של נסראללה, שלעיתים קרובות גינה בנאומיו את החתירה לנורמליזציה ישראלית-ערבית ואת הניסיון של המערב להציג את ישראל כדמוקרטיה הפועלת לפי החוק, וכן רמז לבגידה בעניין הפלסטיני מצד המדינות המנרמלות את היחסים. גם בנאומיו אחרי ה-7 באוקטובר הוא טען כי הערבים מבינים כעת את האשליה של הנורמליזציה, וכי התדמית של ישראל כגורם שיכול לעזור לאחרים נשברה, וכעת היא זקוקה לעזרת ארצות הברית. בנאום שנשא ב-13 במאי 2024 לעג נסראללה למדינות המנרמלות יחסים עם ישראל, [וטען שהמלחמה עצרה מספר מדינות שעמדו לחתום על "מסמכי מוות"](#) כחלק מהנורמליזציה עם ישראל.

אשר לערב הסעודית, נסראללה ראה בזמנו בממלכה אויב מרכזי. הוא האשים את ערב הסעודית בטיפוח דאע"ש – אויב נצחי של האסלאם השיעי – ובתמיכה בו. נסראללה האשים את ערב הסעודית בכך שהיא ניצבת מאחורי המזימות הנרקמות נגד לבנון ובאחריות

למצבה הנוכחי של המדינה הכושלת, ובפרט בפעולה נגד חזבאללה בשירות ארצות הברית וישראל. הוא גם ביטא העדפה לכך שערב הסעודית לא תחזור לסייע ללבנון, משום החשש שבאמצעות הסיוע היא תזכה שוב במנופי השפעה על המערכת הפנימית במדינה. נסראללה טען שהברית הזו גורמת לחוסר היציבות האזורית מבחינת חזבאללה, וכי המגעים מאחורי הקלעים בין ישראל לבין ערב הסעודית מוכיחים את התייצבות ערב הסעודית לצד המחנה המערבי המקורב לארצות הברית, שהוא ציר חתרני שנועד להילחם בציר ההתנגדות בראשות איראן. מבחינת חזבאללה, מלחמתה של ערב הסעודית בחות'ים, השותפים בציר ההתנגדות השיעי, היא סיבה נוספת לתפיסתו את ערב הסעודית כאויבת מרכזית. בשלב זה ניתן להעריך כי למרות שלא צפוי שינוי בעמדת הארגון נגד ערב הסעודית ומדינות המפרץ המנרמלות יחסים עם ישראל, הוא יתקשה במצבו החלש הנוכחי לתרגמה לפעילות נגדן, אם כי ברור שחזבאללה, גם בתצורתו החדשה אחרי המלחמה, יתמיד להתייצב לצד איראן בהתנגדותה לקידום היחסים בין ישראל למדינות האזור.

סוריה

סוריה תחת שלטון אסד נחשבה לשותפה מרכזית בציר ההתנגדות, והתנגדה רשמית להכרה בישראל. עם זאת בשאר אל-אסד המעיט להביע עמדה רשמית בעניין האפשרות לכינון נורמליזציה בין ישראל לערב הסעודית במסגרת ההסכם הסעודי-אמריקאי. באופן דומה, גם בהתייחסויותיו המועטות ל"הסכמי אברהם" הוא נמנע מגינויים ומביקורת חריפה. התבטאויותיו המרוככות של אסד נבעו מחוסר עניין לאתגר את תהליך הנורמליזציה האזורי עימו, לאחר עשור של ניתוק יחסים עם המדינות הערביות. תהליך השבתה של סוריה לחיק העולם הערבי צבר תאוצה בסוף 2021 עם חידוש היחסים עם ירדן, ושיאו בחידוש היחסים בין סוריה לערב הסעודית במארכ 2023. ביוני 2024 [נפתחה השגרירות הסעודית בדמשק](#) לאחר 12 שנים של ניתוק יחסים. מתקפת הפתע של ארגון המורדים היא תחריר אל-שאם (HTS), אשר הובילה לקריסתו של משטר אסד, שינתה באבחה אחת את פניה של סוריה. נכון למועד כתיבת שורות אלו, טרם התייצב שלטון חדש. ממשלת המעבר בראשות HTS משדרת עד כה דימוי מתון ותפיסה כי יחסי החוץ של סוריה ושל האזור כולו צריכים להתבסס על פיוס ודיפלומטיה, ולא על קונפליקטים אלימים כבעבר.

בינואר 2025 הגיעה לריאד משלחת סורית בראשות שר החוץ החדש אסעד א-שיבאני, וחודש לאחר מכן הגיע נשיא סוריה החדש אל-ג'ולאני לביקור בריאד, שכלל פגישה מתוקשרת עם יורש העצר הסעודי בן סלמאן. למעשה מדובר בביקור ראשון של ג'ולאני באזור. מטרתו

הייתה לפתוח דף חדש ומזהיר ביחסים בין סוריה לערב הסעודית, שיתאים להיסטוריה המשותפת של שתי המדינות. קודם לכן הגיעה לדמשק משלחת סעודית כדי להיפגש עם א-שרע. ניתן להניח כי השתייכותה הרשמית של ה-HTS לאסלאם הסוני מקילה על הקשר עם ערב הסעודית, שחשה בסכנה גדולה יותר מהציר השיעי של איראן. ואולם ככל שקרבתו של המשטר החדש לגורמים המזוהים עם האידיאולוגיה של האחים המוסלמים כמו טורקיה וארגון 'הצבא הלאומי הסורי' שתחת חסותה יתחזקו, אפשר שערב הסעודית תהיה זהירה יותר במהלכיה מול סוריה.

הקו הפייסני של HTS נשמר גם בכל הנוגע להתבטאויותיו כלפי ישראל, שלפיהן לסוריה אין עניין להיכנס לעימות עם ישראל. אם הקו המתון שמנסה HTS לנקוט אכן יישמר, לא צפויה התנגדות למהלך של נורמליזציה בין ישראל לערב הסעודית. יתרה מכך, HTS רואה באיראן אויב ולכן יש לו אינטרס לתמוך במהלכים אזוריים שיחלישו את מעמדה. זאת ועוד, סוריה שנמצאת במשבר כלכלי ואנרגטי חריף עשויה להרוויח משיתוף פעולה אזורי בכלל, ובין ערב הסעודית לישראל בפרט, בכל הנוגע לתהליך השיקום המסיבי שנדרש למדינה. ערב הסעודית עשויה להשפיע על ישראל למלא תפקיד חיובי יותר מול סוריה, או למצער לצמצם את המהלכים ההתקפיים נגדה על מנת להימנע מפגיעה בתהליך ייצובה.

הסכם אפשרי בין ארצות הברית לערב הסעודית יגלם פוטנציאל חיובי למשטר החדש. [הסנקציות האמריקאיות](#) במסגרת 'חוק קיסר' (סנקציות שניוניות המוטלות על כל צד שישתף פעולה עם משטר אסד) מונעות ממדינות ומגופים להשקיע כלכלית בסוריה. תוקפו של החוק שצפוי היה לפוג בדצמבר 2024 חודש, תוך שיכון חלק קטן מהסנקציות על מנת להקל על העברת סיוע כלכלי לתהליך השיקום. המשטר החדש פועל, גם בסיוע סעודי, להסרתן. במקרה זה ומבחינת ישראל, אפשר לצפות שערב הסעודית תהיה שחקנית מרכזית בהזרמת סיוע והשקעות למדינה. מהלך זה עשוי לפגוע בניסיונות של גורמים עוינים יותר בראייתה (איראן, רוסיה, ובמידה מסוימת אף טורקיה) להעמיק מעורבותם והשפעתם בסוריה, תחת הכסות של סיוע כלכלי והומניטרי.

החות'ים ויחסם לנורמליזציה

ספק אם יש ארגון טרור במזרח התיכון שמוטרד מהסיכוי לנורמליזציה בין ישראל לבין ערב הסעודית יותר מאשר ארגון הטרור החות'י, ששולט ברוב שטחה החיוני של תימן. החות'ים אומנם שומרים בינתיים על הסכם שביתת הנשק עם ערב הסעודית, שגם כך הוא רעוע, אבל סביר שהארגון מניח שאם אכן תיכון הנורמליזציה, היא תאיים עליו ישירות באמצעות

חיזוקה המשמעותי של ערב הסעודית, הגברת דריסת הרגל של ישראל באזור המפרץ והעמקת הקשר בין ערב הסעודית לבין ארצות הברית, המנהלת מערכה צבאית עיקשת כנגד החות'ים מאז החלה פעילותם נגד ישראל ישירות וכנגד חופש השיט באזור מצר באב אל-מנדב בים האדום, על רקע מעורבותם במלחמת 'חרבות ברזל'.

יתרה מכך, החות'ים יכולים לאיים על ערב הסעודית מבחינה צבאית, בניסיון להניאה מנורמליזציה עם ישראל. רמז לכך ניתן היה לראות בסוף חודש אוקטובר 2023, כאשר ככל הנראה כנקמה על יירוט טילים חות'יים בדרכם לישראל, הרגו הכוחות החות'יים ארבעה חיילים בגבול בין המדינות. העובדה שהחות'ים הסתכנו בפעילות זו עשויה להעיד על מוטיבציה עתידית. לכן לא מן הנמנע שהחות'ים, בעידוד איראן, יסרבו לקבל את הנורמליזציה הישראלית-סעודית ולא יהססו לגבות מערב הסעודית מחיר בעבורה.

החות'ים יכולים לאיים בהפעלת כוח ישירה כנגד ערב הסעודית, שחוששת מאוד מחזרה למערכה מול ארגון הטרור התימני, ושליטה בפועל מוחמד בן סלמאן אף מעדיף להתמקד בביצור שלטונו מבית ולא לחזור לעימות סיוזיפי עם החות'ים, אשר פוגע בתדמיתו הביטחונית. רק במהלך החודשים האחרונים סחטו החות'ים הלכה למעשה את ריאד כדי שזו לא תפגע בבניין הכוח הכלכלי שלהם, ולכן סביר להניח שהם לא יהססו לאיים על ערב הסעודית בחזרה לעימות צבאי אם זו תעז להתקדם במסלול נורמליזציה עם ישראל. עם זאת, אשר לחזרה להפעלת הכוח כלפי ערב הסעודית נראה כי הדרך עודנה ארוכה, ומדובר בדילמה של ממש למשטר החות', שכן יש לו עניין לשמור על הסכם הפסקת האש עם הסעודים שנמשך קרוב לשלוש שנים. לראיה, החות'ים לא תקפו את הממלכה בשנה האחרונה, למרות התקפותיהם על ישראל ועל הספנות, ולמרות שריאד יירטה טילים שלהם שכוונו לישראל. כך או כך, העוינות הדתית והאידיאולוגית של החות'ים כלפי ישראל, שבאה לידי ביטוי בפועל בכניסתם למערכת 'חרבות ברזל', הוכיחה כי הם מוכנים לנקוט אלימות כדי לפגוע בישראל וגם לשלם על כך מחיר יקר, בוודאי כאשר זו פועלת נגד אחת מחברות הציר האחרות. עובדה זו, וכן החשש של החות'ים מהתעצמות הסעודים, לצד ההבנה שהם יכולים לסחוט את הסעודים להציג ויתורים מפליגים ללא הפעלת כוח אלא באיומים בלבד, יובילו אותם בהכרח להגביר את האיום הצבאי הפומבי על הממלכה אם זו תתקדם לנורמליזציה עם ישראל, גם אם אותו איום לא יתממש באופן מיידי. בפועל, סביר להניח כי החות'ים יאותנו לסעודים על המחיר שהם עלולים לשלם (בדומה לאותה תקרית גבול באוקטובר), וינסו לאחד מאחוריהם לפחות את המיליציות השיעיות בעיראק (על רקע ההתקרבות חסרת התקדים ביניהן במהלך 'חרבות ברזל') כדי להציג חזית אחידה של ציר ההתנגדות אל מול

ערב הסעודית. הגם שכך, לאור רצונם הבסיסי של החות'ים בשמירה על ההסכם עם ערב הסעודית, נראה כי הם לא יעברו מיידית למערכה רחבה מול הממלכה, אלא ינסו לבנות מדרגות הסלמה כדי להניא אותה מהמשך ההתקרבות לישראל. בשורה התחתונה, אם יש גורם אחד בציר, בוודאי על רקע ההיחלשות של חזבאללה, שישקול להפעיל אלימות במטרה לשבש את תהליך הנורמליזציה, אלו הם החות'ים.

קבוצות אנטי־נורמליזציה מזרח־תיכוניות

אהוד רוזן*

מזה למעלה משני עשורים נתונה מדינת ישראל במסע דה־לגיטימציה גלובלי, שנועד לקעקע את זכותה להתקיים כמדינתו של העם היהודי. מסע זה מתנהל במרחבי הזירה המדינית והאזרחית גם יחד, ובמסגרתו בולטת במיוחד הפעילות המתואמת של גופים לא־ממשלתיים במדינות דמוקרטיות ליברליות במסגרת 'הברית האדומה־ירוקה', הכוללת שיתופי פעולה נרחבים של פעילים וארגונים מזרמי האסלאם הפוליטי (אסלאמיסטים) עם עמיתיהם מהשמאל (בעיקר סוציאליסטים רדיקלים עם רקע מרקסיסטי־לניניסטי). לפחות חלק מאותם פעילים קשורים למזרח התיכון, ולעיתים אף משויכים ישירות לארגוני טרור מוכרזים במדינות המערב, כמו חמאס והחזית העממית לשחרור פלסטין. שיתוף הפעולה הנרחב של גורמים כאלה עם אותם גורמים רדיקליים מערביים, ששואפים לשנות את הסדר הקיים ולחתור תחת הסדר הדמוקרטי־ליברלי, יצר עם הזמן רומנטיזציה של פעילות אלימה והצגתה כפעילות עממית לא־אלימה שמגיעה מהשטח, ולא כאסטרטגיה מכוונת ומתואמת של אותם חוגים.

בשנים האחרונות יצרו גופים הפעילים במסגרת הברית האדומה־ירוקה ענף נוסף במאבקן סביב היוזמות שהביאו לחתימת 'הסכמי אברהם' ולתהליך הנורמליזציה בין ישראל למדינות אחדות באזור, והקימו מסגרות למוביליזציה מזרח־תיכונית ובינלאומית של פעילות אנטי־נורמליזציה. המאמר מתמקד בכמה קבוצות בולטות בהקשר זה במדינות שאיתן נחתמו הסכמי אברהם, וסוקר את התיאום ביניהן ואת פעילותן במזרח התיכון ומחוצה לו.

רקע

במשך עשורים רבים נחשב האסלאמיזם לכוח האופוזיציוני המאורגן ביותר במדינות המזרח התיכון, בהובלת תנועות המזוהות בעיקר עם אידיאולוגיית האחים המוסלמים. תנועות שהוכרו עם השנים כמייצגות של האידיאולוגיה הזו במדינותיהן מפעילות את מנגנוני ה'דעה' האזרחיים שלהן, שדרכם בנו את בסיסי התמיכה שלהן, והיכן שניתן הן גם פועלות במסגרת הפוליטית בצורה רשמית יותר או פחות. הן פעלו ופועלות בארצותיהן בהתאם לנסיבות ולאפשרויות, אולם במקביל גם מתאמות ביניהן – ועם מסגרות אידיאולוגיות

* ד"ר אהוד רוזן – מומחה לחקר אסלאם פוליטי ורדיקלי

דומות ברחבי העולם – אסטרטגיות, כיווני פעולה ופעילות שטח, ובחלק מהמקרים גם חולקות מקורות מימון משותפים, מדינתיים ולא-מדינתיים. בצורה זו נבנתה עם הזמן רשת בינלאומית שבמסגרתה משתפים פעולה גופים ופעילים במדינות המזרח התיכון ומחוצה לו – כשלפחות בדור הראשון נכללו בה בעיקר גולים מהמזרח התיכון. הללו, שנרדפו במשך שנים רבות על ידי המשטרים במדינות האם שלהם, יכולים לפעול במדינות המערב באופן חופשי בחסות החירויות שהוענקו להם. יתרה מזאת, לאחר עלייתם ונפילתם המהירה של משטרי האחים המוסלמים במזרח התיכון במסגרת מהפכות האביב הערבי, נראה כי ההכרח בהעברת מרכז הכובד של פעילות אסלאמיסטית למערב גבר אף יותר. בתחילת 2016 נערכה בווישינגטון [ועידה](#) ראשונה מסוגה למועצות מוסלמיות במערב, בחסות ארגון הגג האסלאמיסטי-אמריקאי (US Council of Muslim Organizations (USCMO), שהוקם שנתיים קודם לכן [במסגרת](#) תהליך הראורגניזציה וה"מיתוג" מחדש.

כיום נכון לראות באחים המוסלמים ובאסלאמיזם מבית היוצר שלהם במידה רבה זרם דתי-פוליטי בינלאומי, שמאפייני הפעולה של הדור השני והשלישי שלו במדינות המערב מותאמים יותר למציאות ולאוזן מערבית. פעילותם של המנגנונים האזרחיים במערב המזוהים עם רשתות האחים המוסלמים מתנהלת למול מערכות שלטוניות ומרכזי כוח חברתיים שאותם הצליחו לשכנע, לפחות עד השנים האחרונות, שהם "מנהיגי קהילות" וכוח ממתן מול פעילותם בקרב הדורות הצעירים של גורמים רדיקליים אחרים.

הנושא הפלסטיני – בדגש על הקו האסלאמיסטי והתמיכה בתנועת חמאס ובמאבק המזוין נגד ישראל – היווה במשך שנים רבות עוגן אסלאמיסטי מרכזי בפעילות לאיחוד מחדש של האומה האסלאמית. נוסף על כך, התמיכה בחמאס, סניף פלסטיני של האחים המוסלמים ושחקן בכיר ב"ציר ההתנגדות" [מקאומה], פתחה את האפשרות לשיתוף פעולה פורה בין שני המחנות העיקריים בזרם האחים המוסלמים – זה ה"מרכזי", שרואה את עצמו כצויד בדרכו של חסן אל-בנא, וזה הרדיקלי יותר שממנו צמחו חוגי הג'האד העולמי. רבות מהקבוצות במחנה האחרון נבנו על תורותיהם של סיד קטב, הוגה הדעות המהפכני שפעל בשורות האחים המוסלמים במצרים בשנות ה-50, ושל אבו אל-אעלא אל-מודודי, הוגה הדעות ההודי-פקיסטני שהשפיע רבות על קטב ועל האחים המוסלמים בכלל. שיתוף הפעולה בין המחנות מתאפשר למרות חילוקי דעות בתחומים אחרים.

אחת מדרכי הפעולה הנפוצות לצורכי תיאום בתוך המחנות השונים וביניהם היא כינוס ועידות בינלאומיות שבהן נדונות אסטרטגיות פעולה, מוצגים יוזמות ו"גופים אזרחיים" חדשים. דרך נוספת היא תיאום מסרים ופעילות ישירה בשטח (direct action) כדוגמת

הפגנות במדינות שונות, כשבמערב הן מאורגנות לרוב יחד עם ארגוני שמאל רדיקלי. במהלך מלחמת 'חרבות ברזל' הפכו הפגנות כאלה לנפוצות ולמשפיעות מתמיד. דמויות מפתח אסלאמיסטיות המזוהות עם האחים המוסלמים וחמאס הגבירו במהלך השנים את חשיבותה של ההתנגדות הלא־אלימה בחזיתות האזרחיות, לצד זו הצבאית. ח'אלד משעל [דיבר](#) ב־2005 על ההתנגדות כמצב כוללני (שלם ומקיף) וכאורח חיים שלם, ועמד על חשיבותה של חזית כזאת. משעל דיבר אז בוועידת ההשקה מחדש בדוחה של ה־[Global Anti-Aggression Campaign \(GAAC\)](#) – מסגרת־על חשובה מאוד שהוקמה על־ידי מאות אנשי דת סונים אקטיביסטים. היא הייתה פעילה בעיקר עד 2016 ובה ישבו יחדיו דמויות בכירות בחוגי האחים המוסלמים במזרח התיכון ובמדינות מערביות, בכירי הנהגת חמאס ומנהיגים סלפים וסלפים־ג'האדיסטים, ביניהם לפחות שבעה שהוגדרו כפעילי טרור במדינות מערביות ובאו"ם, בשל קשריהם לארגון אל־קאעדה. GAAC הייתה שותפה עם השנים ליוזמות "אזרחיות" שונות לצד גופים ופעילים מרקע שמאל רדיקלי ואסלאמיסטי, ואף ערכה בתחילת 2009, לאחר סיום מבצע עופרת יצוקה בעזה, [ועידה](#) שכללה סדרת סדנאות שעסקו במאבק בכיוונים אזרחיים, תוך שיתוף פעולה עם גורמים בינלאומיים בנושאי זכויות אדם, פנייה לערכאות המשפטיות הבינלאומיות, ארגון הפגנות לא־אלימות ועוד.

המאבק נגד הנורמליזציה עם ישראל במסגרת החתירה להסכמי אברהם

[הדין](#) במושג נורמליזציה היה מרכזי במהלך המשא ומתן לשלום עם מצרים, ואפילו עוד קודם לכן. סמוך לכניסתו של דונלד טראמפ לבית הלבן בסוף 2016 החל שיח ציבורי על העברת שגרירות ארצות הברית מתל אביב לירושלים. הציר האסלאמיסטי התכונן למאבק חדש סביב הנושא, ומספר ועידות התכנסו כדי לתאם דרכי התנגדות סביב יוזמות כאלה. בנובמבר 2017, לדוגמה, נערכה בכווית [ועידה](#) מפרצית בחסותו של דובר המועצה הלאומית דאז מרזוק אל־גאנם. בתחילת דצמבר 2017 נשא טראמפ את נאומו שבו קבע כי ארצות הברית מכירה בירושלים כבירת ישראל, וכי כפועל יוצא מכך יחל הממשל האמריקאי בהכנות להעברת שגרירות ארצות הברית לעיר. בהמשך אותו החודש נערכה [הוועידה](#) האסלאמיסטית שהייתה כנראה החשובה ביותר עד אז – 'ועידת אנשי הדת של האומה לנוכח הנורמליזציה המדינית עם הישות הציונית'. הוועידה נערכה באיסטנבול בהשתתפות כ־300 אנשי דת מ־25 ארגונים, שלפי שמותיהם מייצגים חכמי דת במדינות רבות במזרח התיכון. [מסיבת עיתונאים](#) להשקת [אמנה](#) בנושא אף נערכה במשרדיה של

העמותה האסלאמיסטית (IHH) İnsani Yardım Vakfı (IHH) המקושרת גם לארגוני טרור, ואשר שמה עלה לכותרות בהיותה שותפה לארגון 'משט החירות' על ידי חוגי האחים המוסלמים ופעילי שמאל רדיקלי מערבי ב־2010.

האמנה מופיעה באתר אגודת חכמי הדת של פלסטין, המזוהה עם קו פרו־חמאסי מובהק. היא כורכת את תהליך הנורמליזציה באיום על היסודות ההומניטריים באסלאם כמו חירות, צדק, כבוד, ביטחון בינלאומי ושלום, ובפירוק דוקטרינת שחרור אל־אקצא וניסיון לייחד בכוח דורות של מוסלמים. ישראל מוגדרת בה כישות ציונית גזענית ועוינת לאנושות שגוזלת את אדמת פלסטין, מחללת את המקומות הקדושים בה ותוקפת את הזכויות והחרויות של אלה היושבים בה; ישות לא־חוקית שנוסדה בכוח וטרור, ושהתנגדות שלה, כולל זו החמושה, מובטחת בנורמות וחוקים בינלאומיים. האמנה קובעת כי ההתנגדות לנורמליזציה היא חובה דתית ואחריות אנושית למרכיבי החברה הערבים והמוסלמים.

זהותם של הארגונים שהשתתפו בוועידה ושל חבריהם שחתמו על האמנה אינה מפתיעה, והיא ממשיכה את דפוסי הפעילות הקודמים כנגד ישראל. אחד הגופים המובילים היה האיחוד הבינלאומי של חכמי הדת המוסלמים (International Union of Muslim Scholars, IUMS), שאז עדיין עמד בראשו שיח' יוסף קרצ'אוי (מת ב־2022), שהיה הסמכות הרוחנית של חוגי האחים המוסלמים ברחבי העולם. גם את מרבית הארגונים הנוספים ניתן לזהות עם חוגים אסלאמיסטיים, וחלקם, שמתיימרים לייצג חכמי דת ממדינות מזרח־תיכוניות שונות, פועלים למעשה מטורקיה. אליהם נוספו מספר ארגונים שניתן לזהותם כסלפים או סלפים־ג'האדיסטים. גם GAAC, שהייתה כבר פחות פעילה, הייתה ברשימת הארגונים המשתתפים. במהלך הוועידה [קראו](#) המשתתפים בין השאר להטלת חרם מצד מדינות מוסלמיות על מוצרים מתוצרת ארצות הברית.

בהמשך הוקמו מספר קבוצות מזרח־תיכוניות המרכזות את פעילותן סביב מניעת הנורמליזציה. להלן כמה פרטים על קבוצות בולטות כאלה:

קמפיין אמירות נגד נורמליזציה ו'האגודה האמירתית להתנגדות לנורמליזציה'
לאחר חתימת הסכמי השלום בין ישראל ואיחוד האמירויות באוגוסט 2020 הושק קמפיין למאבק נגדם. על [גילוי הדעת](#) של השקת הקמפיין חתמו 20 אנשי אקדמיה ואנשי עסקים, לפחות חלקם מזוהים עם סניף האמירויות של האחים המוסלמים – אל־אצלאח. בסוף חודש אוגוסט החל [קמפיין](#) רלוונטי ברשתות החברתיות. יצוין כי בתחילת 2013 האשימו הרשויות באיחוד האמירויות 94 אישים הקשורים לאל־אצלאח בקשירת קשר לביצוע פעולות טרור

והפיכה, ומרביתם מוחזק מאז במעצר. איחוד האמירויות הגדירה את האחים המוסלמים כארגון טרור ב־2014. בינואר 2024 [הופנו](#) אנשי אל־אצלאח לבית המשפט באיחוד האמירויות, ובאוגוסט טענו הרשויות כי [חשפו](#) ניסיון להקימו מחדש באמצעות חברים גולים ובשיתוף דמויות במדינות אחרות, המזוהות גם הן עם חוגי האחים המוסלמים. טיפול הרשויות בנושא במהלך השנים ספג ביקורת רבה מצד ארגוני זכויות אדם בינלאומיים, ואף הוקמה רשת של ארגוני זכויות אדם בעלי גוון אסלאמיסטי, שהתמקדה בנושא ועובדת בין השאר בשיתוף פעולה עם ארגונים כאלה. בראש הקמפיין עמדה אלא' אל־צדיק, פעילה אמירתית בלונדון ובתו של פעיל אל־אצלאח, [שנהרגה](#) בתאונת דרכים ב־2021. אל־צדיק [עמדה](#) בראש ארגון זכויות אדם בשם אל־קסט, שהוקם על ידי אנשי אופוזיציה סעודים גולים בבריטניה וממקד את פעילותו בביקורת על שלטונות מפרציים.

שישה מבין החותמים על גילוי הדעת מאחורי הקמפיין אף [הקימו](#) ארגון בשם 'האגודה האמירתית להתנגדות לנורמליזציה'. האגודה עוסקת [לדבריה](#) ב"התנגדות על כל צורותיה לנורמליזציה עם הישות הציונית שכובשת את אדמת פלסטין", ולפי חשבון [הפייסבוק](#) שלה פועלת מאיסטנבול. היא מפרסמת במדיה החברתית שלה חומרים הקשורים להתקרבות לישראל במפרץ, קריאות לאימוץ חרמות נגד חברות הקשורות לישראל ואת קמפיין ה־BDS בכלל. מאז תחילת מלחמת 'חרבות ברזל' מעלה האגודה גם מסרים לתמיכה בניצחונה של עזה. בראש האגודה עומד אחמד אל־שיבה אל־נעמאני, אחד משמונה חברי אל־אצלאח שנשפטו לעונשי מאסר באיחוד האמירויות שלא בפניהם, ושמו נכלל ברשימות הטרור במדינה מאז 2021. אל־נעמאני מתגורר ב**בריטניה** ופעיל במסגרות שונות המזוהות עם חוגי האחים המוסלמים, בין השאר הוא כותב בביטאון השבועי של התנועה שיוצא לאור בלונדון 'רסאלת אל־אח'ואן'. [בובינר](#) שערכה האגודה באוקטובר 2020 עלו מספר הצעות כיצד להתנגד לנורמליזציה, כמו פעולות בתחומי האומנות, במדיה החברתית תוך ניצול "הדחייה העממית" של הנורמליזציה, הרחבת בסיסי ההתנגדות מעבר למעגלים אסלאמיסטיים ואיחוד שורות עם תנועות רלוונטיות נוספות.

האגודה הבחריינית להתנגדות לנורמליזציה עם האויב הציוני

נראה שהקבוצה הפעילה ביותר בנושא בבחריין היא האגודה הבחריינית להתנגדות לנורמליזציה, שנרשמה במדינה באופן רשמי עוד בשנת 2002. 16 אנשים רשומים [כמקימה](#) של האגודה, ובראשם שיח' עיסא בן מוחמד אל־ח'ליפה, פוליטיקאי לשעבר שהיה מבין מייסדי סניף האחים המוסלמים המקומי. באוגוסט 2024 [ארגן](#) סניף האחים המוסלמים

עצרת זיכרון לאסמאעיל הנייה לאחר חיסולו בידי ישראל, תוך שיתוף פעולה עם ארגון נוסף. העצרת נערכה באולם לזכרו של עיסא בן מוחמד אל-ח'ליפה. פעילים נוספים של האגודה מגיעים מרקע מרקסיסטי, והיה לה חלק פעיל במאבק לשחרור ממעצר לאחרונה של איש האופוזיציה הגולה לשעבר [אבראהים שריף](#), שנכלא בבחריין כמה פעמים. שריף עומד בראש מפלגת 'ועד' שצמחה מתוך פעילותה של מחתרת החזית העממית לשחרור בחריין, שאליה הצטרף בשנות ה-80 של המאה הקודמת. הוא שוחרר מן המעצר בנובמבר 2023. לפי דוח אמריקאי, בשנת 2008 [הוביל](#) שריף משלחת ללבנון, שם העלה על נס את פעילותו של המחבל סמיר קונטאר שהשתחרר באותה תקופה מהכלא הישראלי במסגרת עסקה והצטרף לשורות חזבאללה. בחשבון ה-X של האגודה הועלה [סרטון](#) של אבראהים שריף ב-7 באוקטובר 2023, שבו הוא מדבר בשבח אירועי היום. חשבונות המדיה החברתית של האגודה מעלים סרטונים מהפגנות שהיא יוזמת וקריאות לחרמות נגד חברות בינלאומיות שיש להן נגיעה לישראל.

החזית המרוקאית לסיוע לפלסטין ונגד הנורמליזציה

ניתן לראות את פעילותן של קבוצות מרקסיסטיות-לניניסטיות ואת הירתמותן לפעילות אנטי-ציונית בייחוד במרוקו. קבוצות כאלה תפסו בהדרגה את מקומן של התנועות הסוציאליסטיות המסורתיות שלקחו חלק במאבק באזור המגרב נגד קולוניזציה בשנות ה-50 וה-60. במארס 2023 [חתמו](#) 100 אנשי משפט ואקדמיה על עצומה לעצירת הנורמליזציה עם ישראל. בין החותמים היו מספר דמויות שכינה בתפקידים בכירים במפלגות מרקע כזה, כולל אחד שהחל את דרכו במיליציות האנטי-קולוניאליסטיות. במאי [התכנסה](#) החזית המרוקאית לתמיכה בפלסטין ונגד הנורמליזציה במשרדי האגודה המרוקאית לזכויות אדם – ארגון ותיק שגם לראשיו [רקע](#) מרקסיסטי-לניניסטי. פגישה זו הייתה המושב הארצי השלישי של החזית, והשתתפו בו גופים חברים בחזית תחת הסיסמה "יחד למען ההתנגדות הפלסטינית ונגד נורמליזציה". דווח כי במושב השתתפו פעילים אזרחים, פוליטיקאים, ראשי מפלגות ואנשי תרבות. לצד [המשתתפים](#) הרבים מרקע סוציאליסטי השתתפו גם נציגי המפלגה האסלאמיסטית-אופוזיציונית 'הצדק והצדקה'. הנורמליזציה תוארה מספר פעמים כמעשה בגידה, והוסכם שיש לפעול לעצירתה.

באפריל 2023 שיגרה החזית [מכתב תמיכה](#) פומבית באסירים הפלסטינים ובאלו מביניהם ששובתים רעב לציון יום האסיר הפלסטיני. במאי 2023 נערכה הפגנה לציון 75 שנים לנכבה. בין המפגינים היה פעיל השמאל המרקסיסטי הוותיק, היהודי האנטי-ציוני [ציון](#)

אסידון, חבר הנהלת החזית. אסידון היה **ממקימי** ארגון '23 במארס' המרקסיסטי־לניניסטי בשנות ה־70 של המאה הקודמת, והוא אחד משורת פעילים יהודים משולי השמאל שהיו מעורבים בפוליטיקה המרוקאית. אסידון היה גם בין **המשתתפים** בהפגנה מול הפרלמנט המרוקאי ביולי 2022, בעת ביקורו במדינה של הרמטכ"ל דאז אביב כוכבי. גם במהלך מלחמת 'חרבות ברזל' **ארגנה** החזית הפגנות אנטי־ישראליות, ויצאה ב**קריאה** להילחם ב"סרטן הנורמליזציה" ולתמוך ב"התנגדות הפלסטינית הגיבורה". החזית נוטלת חלק פעיל בקמפיין לשחרורו של אסמאעיל אל־גזאוי, שנעצר ונכלא לשנה לקראת סוף 2024 ו**מוגדר** כחבר הסניף המרוקאי של תנועת החרמות נגד ישראל.

מרכז המעקב המרוקאי נגד נורמליזציה

גוף ותיק יותר במדינה הוא מרכז המעקב המרוקאי נגד נורמליזציה, שבראשו **עומד** פעיל השמאל אחמד ויחמאן, שאף נעצר והובא למשפט במרוקו ב־2019 בעקבות פעילותו נגד ישראל. ויחמאן זכה לשבחים מצד גורמים קרובים לחוגי האחים המוסלמים. אחמד ריסוני, אסלאמיסט מרוקאי, שעמד בראש האיחוד הבינלאומי של אנשי הדת המוסלמים אחרי קרצ'אוי, הקדיש לו **מאמר** באתרו האישי, שבו התייחס אליו כאל סמל במרוקו לפעילות בנושא הפלסטיני וסמל לאומי ובינלאומי למאבק בנורמליזציה וב"כובש הציוני".

מרכז המעקב משתף פעולה עם ארגונים נוספים כגון 'קבוצת העבודה הלאומית לתמיכה בפלסטין/מרוקו'. בספטמבר 2021, לדוגמה, **מסרה** קבוצת העבודה מכתב לאו"ם שבו מחתה על "פשעי ישראל" נגד האסירים הפלסטינים, אל־אקצא וירושלים, ועל שתיקת הארגון בנושא. המשלחת שהעבירה את המכתב כללה, נוסף על ויחמאן, גם את ראש התנועה האסלאמיסטית הגדולה בפרלמנט – 'האחדות והרפורמה'. בפברואר 2023 שיתפו שני הגופים פעולה גם עם החזית המרוקאית לסיוע לפלסטין ונגד הנורמליזציה, שהוזכרה קודם לכן ב**ארגון** הפגנה אנטי־ישראלית.

ביולי 2023 **הזהיר** המרכז כי הכרתה של ממשלת ישראל בריבונותה של מרוקו על סהרה המערבית וההודעה שייתכן כי תוקם קונסוליה באזור מגיעות מתוך רצון להשתלט על הסהרה ועל מרוקו כולה. בינואר 2024 **יזם** מרכז המעקב עצומה לסגירת נציגות ישראל במדינה ולהפסקת תהליך הנורמליזציה.

הקמתו ופעילותו של גוף מתאם לנורמליזציה

כמו בתחומים אחרים שבהם מתנהל קמפיין הדה-לגיטימציה נגד ישראל, גם בתחום המאבק בנורמליזציה הוקם בתחילת 2021 [גוף מתאם](#) שפועל מאיסטנבול – ועדת התיאום העליונה לאנטי-ציונות והתנגדות לנורמליזציה, שמוכרת יותר בשם Anti-Zionism Coordination (AZC). בראש הוועדה עומד פעיל השמאל המרוקאי אחמד ויחמאן, וסגנו הוא פעיל אל-אצלאח (האחים המוסלמים) הגולה מאיחוד האמירויות, אחמד אל-שיבה אל-נעמאני.

בפברואר 2022 עלה ה-AZC לכותרות בבריטניה לאחר שג'רמי קורבין, מנהיגה לשעבר של מפלגת הלייבור הבריטית, שהודח ממנה וכיום מכהן כחבר פרלמנט עצמאי וחבר בבית הפרו-פלסטיני, נאלץ לבטל את השתתפותו בוויכוח שארגן AZC תחת הכותרת "שנת המאבק בנורמליזציה: נתנגד ל'ישות' [הציונית] ונגן על ארצות המולדת". קורבין ביטל את השתתפותו לאחר שפורסם כי בין מממני האירוע נמנים גם גוף שמוכרז בארצות הברית ארגון טרור בשל קשריו עם חמאס, גוף נוסף שבראשו עומד בכיר חמאס באסם נעים, האמון בין השאר על נושא ה-BDS בתנועה (ושלקראת סוף 2024 הטיל עליו משרד האוצר האמריקאי [סנקציות](#), לצד בכירי חמאס נוספים), וגוף [שלישי](#) שבראשו עומד בכיר הג'האד האסלאמי בעזה.

אתר הוועדה [מפרסם](#) חומרים שונים הקשורים לקמפיין החרמות נגד ישראל, גילויי דעת ופסיקות הלכתיות נגד הנורמליזציה, חלקן בידי גופים המזוהים עם חמאס ועוד. יש לציין כי חשבונות המדיה החברתית שלה פעילים פחות מאשר בעבר.

סיכום

עם תחילת היוזמות לקידום הנורמליזציה בין ישראל למדינות ערב, המאמצים להיאבק בה עלו מדרגה. כמו בתחומים אחרים במסגרת מסע הדה-לגיטימציה נגד זכות קיומה של ישראל כמדינתו של העם היהודי, גם כאן ניתן לראות מוביליזציה על ידי ארגונים מקומיים "אזרחיים" או "לא-ממשלתיים" המוצגים כיוזמי פעילות שטח עממית, לא-אלימה, אולם למעשה קשורים בהרבה מאוד מהמקרים לרשתות אסלאמיסטיות רחבות יותר הכוללות גם פעילים גולים. לעיתים הם קשורים ישירות לחמאס ולארגוני טרור מוכרזים נוספים מצד אחד, ולרקע מרקסיסטי-ליניניסטי מהצד השני. ברוב הפעמים מדובר ברשתות המהוות גם אופוזיציה לשלטון.

מלחמת 'חרבות ברזל' העלתה בכמה דרגות סוגי פעילות כאלה מול ישראל ברמה הבינלאומית – בין השאר בהפגנות ברחובות ובקמפוסים במדינות המערב, למול מערכות

הפוליטיקה והמשפט הבינלאומי ועוד. כדי להמשיך לפתח את הסכמי אברהם עולה צורך דחוף בהבנתה של פעילות זו, הרקע מאחוריה והחשיבות הרבה בפיתוח אסטרטגיות פעולה יעילות כנגדה.

שער שלישי

הזירה הבינלאומית

3

תגובת אירופה לנורמליזציה בין ערב הסעודית לישראל

רמי דניאל *

נורמליזציה בין ערב הסעודית לישראל תעמיד את המנהיגים האירופאים בדילמה בין עקרונות לאינטרסים, בין הרצון המסורתי להציב את פתרון שתי המדינות כאבן דרך בכל תהליך מדיני שבו ישראל מעורבת לבין ההבנה שנורמליזציה ישראלית-סעודית משרתת את האינטרסים הריאליים של אירופה.

מצב דומה נחוזה בזמן החתימה על 'הסכמי אברהם' (2020), שיצרו אי-נוחות מסוימת למדינות אירופיות בשל החשש מכך שההסכמים יפגעו בסיכוי להסדר ישראלי-פלסטיני. ואולם מרחב התמרון האירופי היה אז מוגבל מאוד מול מהלך דרמטי שנתמך על ידי ארצות הברית – בעלת ברית חיונית לאירופה. עיתוי אותם הסכמים, מספר חודשים לפני הבחירות לנשיאות בארצות הברית ואי-ודאות לגבי עמדת הממשל שיחליף את ממשל טראמפ גרמו לאירופאים להמתין להתייבבות המערכת הפוליטית בווישינגטון. כשהתברר שהנשיא בידן יקדם גם הוא את 'הסכמי אברהם' החלו המנהיגים האירופאים להתבטא באופן חיובי יותר כלפיהם, תוך הדגשת התפקיד החיובי שהם יכולים למלא בהקשר הפלסטיני. [כבר בתחילת 2021](#) הכליל האיחוד האירופי את "הנורמליזציות ביחסים בין ישראל למספר מדינות ערב" (בלי להשתמש בביטוי הסכמי אברהם) במדיניותו כלפי שכנותיו הדרומיות, במטרה לקדם את אותם יחסים ולחברם לפתרון הסכסוך הישראלי-פלסטיני. כשנתיים לאחר חתימת ההסכמים, בדצמבר 2022, החל האיחוד להקדיש כספים (מועטים) לחיזוק היחסים בין ישראל למדינות ערב, מה שהוביל [לאירועים משותפים בתחילת 2023](#).

כמו בכל סוגיה במדיניות חוץ, לצד עמדה ברמה האירופית, התגובות המשמעותיות באמת יהיו ברמה הלאומית – שם קיימים חילוקי דעות בין ממשלות אירופיות ובפרט סביב סוגיות המזרח התיכון. למרות המאמצים הנמרצים לקידום מדיניות חוץ אירופית אחידה, ההחלטות באיחוד האירופי בנושאים אלה מתקבלות פה אחד, כך שאם אין הסכמה מלאה בין חברי האיחוד, נבלם מאמץ להציג מדיניות רשמית ברורה. יתר על כן, מדינות אירופיות גדולות בחרו לנהל מדיניות עצמאית יחסית במזרח התיכון ובמפרץ, מה שגורם לתחרות ביניהן. לכן הערכה של תגובה אירופית למהלך כלשהו, ובכלל זאת נורמליזציה ישראלית-סעודית, צריכה להביא בחשבון את המדיניות הפרטיקולרית של המדינות הבולטות ביבשת

* ד"ר רמי דניאל – חוקר, המכון למחקרי ביטחון לאומי

נורמליזציה בין ישראל לערב הסעודית: אינטרסים, אתגרים וסיכויי מימוש / עורכים: יואל גוד'נסקי וענת קורץ

ואת השפעתם המשתקת האפשרית של חילוקי דעות בין מנהיגיהן. לא מן הנמנע שגם אם תיווצר עמדה אירופית "ממוצעת", ייתכן שמדינה או קבוצת מדינות ביבשת יאמצו קו שונה. מאז חתימת הסכמי אברהם התרחשו מספר אירועים ותהליכים שישפיעו על התגובה האירופית לנורמליזציה בין ערב הסעודית לישראל, ויהפכו אותה לשונה במעט מזו שנרשמה בתגובה לחתימת הסכמי אברהם. ברמה הגיאופוליטית, תפיסה ריאלית המבוססת על אינטרסים התחזקה באירופה על חשבון התפיסה הליברלית של היחסים הבינלאומיים, המבוססת על עקרונות. מגמה זאת היא תוצאה של שינויים גם בתוך אירופה וגם מחוצה לה. בתוך אירופה – עליית הימין, כולל הגוונים הקיצוניים ביותר בו, בתוך מדינות רבות ובאיחוד האירופי חיזקה פוליטיקאים המפגינים פחות רגישות לגבי זכויות אדם, בייחוד אלה של ערבים או מוסלמים, מביעים לרוב תמיכה בישראל ומוכנים לנהל קשר עם מנהיגים חזקים. נוסף על כך, המלחמה באוקראינה שינתה את התפיסה המדינית של אירופאים רבים והניעה מודעות גוברת לכך שהעולם חזר להיות תחרותי ומבוסס על יחסי כוחות. בהקשר זה נצפה גם שינוי במדיניות האירופית במזרח התיכון ובייחוד כלפי איראן. עליית הציר האיראני-רוסי הגבירה את החיכוכים בין טהראן למדינות אירופה, מה שחידד אצלן את הרצון למצוא שותפים, בין היתר במפרץ, כדי לבלום את הציר האיראני.

מבחינה כלכלית – ההשלכות הכלכליות של המלחמה באוקראינה, ובפרט ההחלטה האירופית להפחית את היבוא מרוסיה, הגבירו את חשיבות המפרץ בכלל [וערב הסעודית](#) [בפרט כספקית אנרגיה](#) עבור אירופה. ב־2022 עמד יבוא הנפט מה-GCC על 66 מיליארד דולר, לעומת 25 מיליארד ב־2021. האיחוד האירופי פרסם תוכנית שיתוף פעולה עם ה-GCC שבה הייתה האנרגיה מרכיב מרכזי. מדינות אירופיות שונות גם חתמו על הסכמים בילטרליים עם ערב הסעודית. אם מדינות המפרץ וערב הסעודית היוו פתרון חירום לאספקת אנרגיה לאירופה לאחר תחילת המלחמה, שני הצדדים גם מתכננים שיתוף פעולה ארוך טווח שיכלול תוכניות משותפות בתחום האנרגיה הירוקה והכחולה.

זאת ועוד, המלחמה באוקראינה והתחרות הגוברת בין ארצות הברית לסין חידדו את משמעותה ורגישותה של סוגיית הנתיבים בין אסיה ומפעליה לאירופה ושווקיה. בהקשר זה תמכו האירופאים ב**יוזמת ה-IMEC** (India-Middle East-Europe Economic Corridor) שהוביל בידן. האיחוד האירופי ושלוש מחברותיו (גרמניה, צרפת ואיטליה) חתמו בספטמבר 2023 על מזכר ההבנות – צעד ראשון להקמת נתיב שיחבר את הודו לאירופה דרך ערב הסעודית, ירדן וישראל.

מדינת ישראל הייתה בין המרוויחות משינוי התפיסה האירופית, וניתן לפרש את התמיכה ההדרגתית מצד האיחוד האירופי בהסכמי אברהם במסגרת זו. אך המרוויח האזורי העיקרי מהתהליכים השונים הוא המשטר הסעודי, אשר שיקם את תדמיתו בעולם המערבי בכלל ובאירופה בפרט. מוחמד בן סלמאן ביקר בבירות אירופיות שונות והוא פחות שנוי במחלוקת בעיני ממשלות אירופה, כך שחלק מהסנקציות שהוטלו עליו אחרי רצח ח'אשוקג'י הוסרו (למרות דעת קהל ביקורתית בחלקה סביב מצב זכויות האדם בממלכה, או הפעילות הצבאית הסעודית בתימן).

המלחמה ברצועת עזה לאורך שנת 2024 הפחיתה את התמיכה בישראל ברחבי אירופה. רוב המנהיגים האירופאים שואפים לסיום הלחימה בעזה, הן בשל רגישות מצד חלק קולני מדעת הקהל האירופית לגורלם של הפלסטינים והן כי המלחמה בעזה פוגעת בתדמיתה של אירופה בעולם, בייחוד בדרום הגלובלי. ואולם השלכות המלחמה גם חיזקו את הימין הקיצוני באירופה ואת מעמדם של מספר פוליטיקאים שהביעו עמדה פרו־ישראלית מובהקת. לכן המערכת הפוליטית האירופית מפולגת ביותר בנושא ישראל והפלסטינים, עם תזוזה של המרכז מתמיכה חד־משמעית בזכות להגנה עצמית של ישראל להסתייגות מסוימת מפעילות צה"ל ברצועה, כאשר הרוב המוחלט של האירופאים רוצים קודם כול סוף למלחמה. אם המלחמה במזרח התיכון זעזעה את היחסים בין ישראל לאירופה, היא השפיעה באופן חד־משמעי לחיוב על היחסים בין ערב הסעודית ואירופה, גם מול הציר האיראני וגם בהקשר העזתי. פעילות הציר הפרו־איראני במזרח התיכון נתפסה כפוגעת באינטרסים האירופיים. פעילות החות'ים נגד השיט בים האדום פגעה בסחר בין אסיה לאירופה בתקופה שהנתיב דרך רוסיה כבר סגור, והיא פוגעת בכלכלה האירופית. היא גם הגבירה באירופה את העוינות כלפי איראן. פריסת הכוחות בים האדום, המבצעים נגד החות'ים והמעורבות האירופית במאמץ לבלום את המתקפה האיראנית על ישראל באפריל 2024, תוך שיתוף פעולה בין היתר עם ערב הסעודית, הם עדות לנכונות אירופית גוברת לפעול נגד הציר האיראני, מה שמחזק את מעמדה של ערב הסעודית ואת רצונם של האירופאים לשתף עימה פעולה. מאז ה־7 באוקטובר האירופאים גם מודעים לתפקיד החיובי שריאד יכולה למלא בתהליך לקראת סיום המלחמה, הן כמקור לגיטימציה לתהליך וכמשענת כלכלית למאמץ עתידי לשקם את הרצועה, ואולי אף כחלק מכוח רב־לאומי שיפעל לייצוב המצב בה. הגורם האחרון שישפיע על התגובה האירופית לנורמליזציה בין ערב הסעודית לישראל הוא תוצאות הבחירות לנשיאות בארצות הברית. אם ב־2020 יכלה אירופה לשמור מרחק מדונלד טראמפ, שהיה אז בסוף כהונתו וללא רוב בקונגרס, יהיה לה קשה יותר להתנגד

למהלך שנתמך על ידי טראמפ כעת, לאחר שזכה בניצחון ברור, עם רוב בשני בתי הקונגרס והבעת נכונות להפעיל כלים כבדים נגד המתנגדים לו בזירה העולמית. ואכן, המנהיגים האירופאים הגיבו באופן שונה לתוצאות הבחירות ב־2024 – הם הביעו רצון לשתף פעולה עם הנשיא האמריקאי וניסו לא להתנגש עימו חזיתית.

בעקבות כל זאת ניתן להעריך מספר מאפיינים בתגובת אירופה לתוכנית נורמליזציה בין ישראל לערב הסעודית. מבחינה סמלית, מהלך כזה יהיה תהליך מדיני נוסף שאירופה אינה מעורבת בגיבוש, כך שהוא ימחיש את חולשתם המדינית של מנהיגי היבשת. אך סביר להניח שהאירופאים לא יתנגדו בפועל לאותה נורמליזציה, גם אם תהיה תגובה שלילית מוגבלת מצד חלק מדעת הקהל האירופית. ראשית, הם יתקשו לערער על יוזמה אמריקאית־סעודית, בעת שמרחב התמרון האירופי מצומצם יותר משהיה ב־2020 מול מעצמת־על חיונית, שנשיאה בשיא כוחו, ומעצמה אזורית שהפכה בשנים האחרונות לשותפה קריטית עבור אירופה. ברמת האיחוד האירופי, אי־הסכמה בין המדינות החברות, גם עקב תמיכת חלקן בישראל, תמנע גיבוש בסיס לצעדי נגד מעשיים. גם הפרלמנט האירופי לא צפוי להתנגד לנורמליזציה, בייחוד משום שהימין בשורותיו התחזק לאחר הבחירות ב־2024. שנית, נורמליזציה בין ישראל לערב הסעודית עשויה לשרת את האינטרסים הריאליים של אירופה – כלכליים או מול איראן – אשר חשיבותם גברה בשיקולים המדיניים באירופה.

בכל זאת, כדאי לא להתעלם לגמרי מהאיחוד האירופי ומחברותיו. התגובה האירופית להסכמי אברהם המחישה שהאיחוד יכול לסייע להעמיק את הקשרים בין הצדדים, עם יצירת פרויקטים משותפים לישראל ולשכנותיה ומימונם. לאור הקשרים הקיימים בין אירופה למפרץ מצד אחד ולישראל מצד שני, קיימים תחומים רבים שבהם האיחוד האירופי יכול למלא תפקיד מגשר בין ירושלים לריאד, וכך ליצור תוכן לנורמליזציה ביניהן ולחזק אותה. כמו כן ידוע כי היבטים ביטחוניים יודגשו במשא ומתן בין ערב הסעודית לארצות הברית וישראל. גם בתחום זה יכולות מדינות אירופה לסייע, ברמה לאומית יותר מאשר כאיחוד אירופי. הן כבר מספקות חלק מאמצעי הלחימה שבשימוש הצבא הסעודי, וצבאות אירופיים שונים כבר פועלים במפרץ או סביבו במסגרת קשרים עם מדינות באזור, כך שהאירופאים מסוגלים לספק חלק, גם אם קטן, מהערבויות הביטחוניות שריאד תדרוש.

התגובה האירופית תושפע רבות מהמצב בזירה הפלסטינית וממקום הסוגיה הפלסטינית בתהליך בין ריאד, וושינגטון וישראל. אם תקודם התקרבות בין ארצות הברית לערב הסעודית בלבד, משום שמהלך כזה יהיה פחות בעייתי כי לא יקרין ישירות על הסכסוך בין ישראל לפלסטינים, התגובה תהיה עוד יותר מוגבלת אך חיונית, שכן הציבור האירופי יהיה פחות

רגיש למהלך זה. אם ישראל אכן תהיה חלק מהתהליך, רוב האירופאים, כפי שעשו עם הסכמי אברהם, ידגישו את הצורך לשלב הסדר מדיני בין ישראל לפלסטינים לבין אינטגרציה של ישראל באזור. אם הנורמליזציה בין ערב הסעודית לישראל נתפסת כדרך לקידום פתרון ברצועת עזה, ויותר מכך, אם יהיה מדובר בתהליך האמור להוביל למדינה פלסטינית – תמיכה אירופית בה תופיע עד מהרה, ויהיו ניסיונות רבים יותר להשתלב בה. לסיכום, נראה שהאירופאים לא יהיו ספویلרים לתהליך נורמליזציה בין ישראל לערב הסעודית או להסכם בין ערב הסעודית לארצות הברית. ההתמקדות באוקראינה, החולשה המדינית של האיחוד האירופי והתחרות בין מדינות אירופיות מנטרלות חלק ניכר מהדיפלומטיה האירופית, בתקופה שבה יש לאינטרסים משקל רב יותר מול עקרונות בתהליכי קבלת ההחלטות באירופה. לכן אל לישראל לחשוש מתגובה אירופית. הצדדים המעורבים יכולים להרוויח ממעורבות אירופית בקידום ההסכם, מה שיכול להעמיק ולחזק אותו. אך כדי לשלב את אירופה בתהליך באופן מלא ומהיר, התייחסות לפחות סמלית לסוגיה הפלסטינית תהיה חיונית.

נורמליזציה בין ישראל לערב הסעודית – עמדת רוסיה

גאורגי פורוסקון, בת חן דרויאן פלדמן וארקדי מילמן*

הגישה הרוסית לנורמליזציה פוטנציאלית בין ישראל לערב הסעודית בתיווך אמריקאי נגזרת מהשלכותיה הצפויות על המציאות הפוליטית-ביטחונית במזרח התיכון בראי העימות הגלובלי, שרוסיה מנהלת מול המערב בחזית האוקראינית ומעבר לה. אחרי ה־7 באוקטובר 2023 התייצבה רוסיה בצד הפרו־פלסטיני והאנטי־מערבי, הפונה לקהלי הדרום הגלובלי עם נרטיב אנטי־קולוניאלי הקורא לסלק את ההשפעה המערבית מהמרחב הפוליטי־חברתי של קהלים אלה. לכן מימוש מוצלח של רעיון הנורמליזציה יפגע באינטרסים של הקרמלין, שכן הוא יהדק את הקשר בין ארצות הברית למדינות ערב המתונות וישפר את מעמדה של ארצות הברית במזרח התיכון ואת זה של ישראל מול "ציר ההתנגדות" וגרורותיו.

ברמה הביטחונית, מוסקבה שואפת להעמיק את שיתוף הפעולה הכלכלי עם שחקנים מרכזיים באזור, בפרט עם ערב הסעודית. סיבה אחת היא מעמדה של ערב הסעודית בארגון OPEC+, משום שרוסיה תלויה במחירי הנפט, בייחוד בתנאי המלחמה והסנקציות שפגעו במידה משמעותית ביכולותיה הכלכליות. סיבה נוספת היא שימור המצב שבו ערב הסעודית משמרת יחסים כלכליים תקינים עם רוסיה בכך שאינה מצטרפת לסנקציות המערביות המוטלות עליה בעקבות הפלישה לאוקראינה. בין היתר, ב־6 בדצמבר 2023 [ביקר בריאד נשיא רוסיה](#) ולדימיר פוטין בראש משלחת גדולה של בכירים, ודן בשיתוף פעולה בין המדינות בעיקר בתחום הכלכלי ובתחום האנרגיה. מוקדם יותר, ב־11 באוקטובר, ציין סגן ראש הממשלה אלכסנדר נובאק (שגם התלווה בדצמבר לפוטין) כי שיתוף הפעולה בין רוסיה לערב הסעודית [צפוי להתרחב לתחום האנרגיה הגרעינית](#), לצד צמיחה צפויה של שיעור הסחר הביטחוני לשבעה מיליארד דולר עד 2030. הנורמליזציה הישראלית־סעודית, שצפויה להדק גם את קשרי ערב הסעודית־ארצות הברית ובפרט בתחום האנרגיה הגרעינית, מאיימת משום כך לפגוע בתוכניות רוסיה אשר לשיתוף הפעולה עם ריאד. כמו כן, לערב הסעודית יש תפקיד במגעים בין רוסיה לאוקראינה – היא סייעה בעסקאות חילופי שבויים ומחזיקה בגישה נוחה יחסית לרוסיה כלפי המלחמה (הגם שנשיא אוקראינה

* גאורגי פורוסקון – חוקר, המכון למחקרי ביטחון לאומי

בת חן דרויאן פלדמן – חוקרת (מלגאית ניובאואר), המכון למחקרי ביטחון לאומי

ארקדי מילמן – חוקר בכיר, המכון למחקרי ביטחון לאומי

וולודימיר זלנסקי בחן את הרעיון לקיים בה "ועידת שלום" שנייה בנושא סיום המלחמה – אך נראה שהממלכה מסתייגת מלקבל את גישתו). סביר להניח כי התקרבותה של ערב הסעודית לארצות הברית בעקבות הנורמליזציה תשפיע לרעה, בעיני הקרמלין, על עמדותיה בסוגיות אלו.

לצד הסיכונים ליחסי רוסיה-ערב הסעודית, הנורמליזציה מאיימת על מעמדה של איראן, בעלת בריתה של רוסיה, שחשיבותה עבור רוסיה גברה מאוד בשנות המלחמה בין רוסיה לאוקראינה – שכן היא תתרום להידוק שיתוף הפעולה (לרבות הביטחוני) בין שתי המדינות החזקות באזור, הנמצאות במתיחות עם הרפובליקה האסלאמית.

עוד לפני מלחמת 'חרבות ברזל' רוסיה ביקרה את תהליך ההתקרבות בין ערב הסעודית לישראל. כך, בספטמבר 2023 השמיע שגריר רוסיה באו"ם וסילי נבניזה ביקורת נגד ערב הסעודית, אומנם בלי לנקוב בשמה, בגין התקדמות לקראת כינון יחסים דיפלומטיים עם ישראל, שלדבריו מבצעת "פעולות אגרסיביות בלתי חוקיות", ובכלל זאת הרחבה חסרת תקדים של התנחלויות בשטח האמור להיות חלק ממדינה פלסטינית עצמאית. נבניזה אמר שמאמצי ארצות הברית לנרמל את היחסים הערביים-ישראליים בזמן שהמסגרת החוקית הבינלאומית להסדרת שלום ישראלי-פלסטיני מתפרקת, עוקפים את ההיגיון של יוזמת השלום הסעודית (2002) ומחבלים בסיכוי למשא ומתן ישיר בין ישראל לפלסטינים. באופן כללי, הבנת העמדה הרוסית ביחס ל'הסכמי אברהם' (2020) עשויה לסייע במידה ניכרת להבנת גישתה האפשרית של רוסיה לנורמליזציה בין ישראל לערב הסעודית. הסכמי אברהם למעשה היוו בסיס דיפלומטי-רעיוני למאמץ לכונן יחסים בין ישראל לערב הסעודית תחת מעטפת אמריקאית, ומצד שני התרחשו בעידן שלפני המתיחות הגדולה בין רוסיה למערב (לפני הפלישה לאוקראינה) – אז האינטרסים הרוסיים באזור היו מתונים יותר וגמישים.

בעוד שרוסיה בירכה רשמית על הסכמי אברהם (קשה למצוא טיעון משכנע לכך שהסכם כינון יחסים הוא התפתחות שלילית, אם מתנהלים יחסים תקינים עם הצדדים המעורבים), היא ביקרה אותם במספר היבטים. מבחינה רטורית מוסקבה הצביעה על חוסר התייחסות לפתרון הסכסוך הישראלי-פלסטיני והביעה דאגה מהאופי האנטי-איראני של מערכת ההסכמים. שני הנושאים חשובים לרוסיה – הראשון משום שהוא משמש כלי מסורתי עבור רוסיה להזכרת מעורבותה באזור (לראיה קוורטט המתווכות בסכסוך הישראלי-פלסטיני שהיה פעיל בשנות ה-2000, שרוסיה מוסיפה להזכיר את חשיבותו עד היום); הנושא השני

– משום מערכת היחסים המיוחדת עם איראן והרצון למנוע התחזקות יתר של מחנה אנטי־איראני מגובש באזור.

מעבר לכך, למעשה חוסר שביעות רצונה העיקרי של מוסקבה עשוי לנבוע מהעובדה הפשוטה שהיא לא הייתה מעורבת כלל בתהליך. כאמור, הסכמי אברהם גובשו ומומשו בהובלה אמריקאית בלעדית וחידדו את העוצמה הדיפלומטית של וושינגטון במזרח התיכון, בעוד שחוסר מעורבות רוסית הבליט את מגבלות השפעתה במפרץ (בניגוד למשל למסגרות הסדריות סביב מלחמת האזרחים בסוריה, שם הצליחה רוסיה להשיג תפקיד מוביל בזכות נוכחותה הצבאית).

הסכמי אברהם (והנורמליזציה הפוטנציאלית עם ערב הסעודית) מקרבים את מדינות ערב המתונות לארצות הברית, ומאז הפלישה הרוסית לאוקראינה התפתחות זו נתפסת במוסקבה כהפסד כמעט מוחלט – תחרות על ההשפעה בכלל ובמזרח התיכון בפרט הפכה בעיני מוסקבה למעשה למשחק סכום אפס. היחסים עם ישראל, שקיבלה מאז ה־7 באוקטובר תמיכה מערבית משמעותית, בדגש על ארצות הברית, התקררו ואיבדו מחשיבותם עבור רוסיה, כשברקע ניסיונה להשיג אהדה מצד מדינות הדרום הגלובלי (ובכלל זאת העולם הערבי־מוסלמי), המאמצות ברובן גישה אנטי־ישראלית.

בהקשר זה, לאור הקשר החזק לארצות הברית ואי־הוודאות באשר להמשך היחסים עם איראן, המדיניות הסעודית כלפי המלחמה שמנהלת ישראל מתונה יחסית, ואילו רוסיה הייתה מעדיפה לראות עמדה ניצית יותר כלפי ירושלים, תוך התמקדות באינטרסים הכלכליים של ניהוג תפוקת הנפט ואינטגרציה גוברת במסגרות כגון ה־BRICS שאליו הצטרפה לאחרונה. ואולם היכולת הרוסית להשפיע על ערב הסעודית מוגבלת, והנורמליזציה הפוטנציאלית עשויה לצמצם אותה עוד יותר.

על אף האמור, יש לזכור שסוגיית הנורמליזציה אינה נמצאת במקום גבוה בסדר היום הרוסי. אינטרסים חשובים הרבה יותר מבחינת מוסקבה הם פגיעה בתמיכה באוקראינה, גיוס צירי יבוא (ביטחוני/דו־שימושי/אזרחי) ויצוא (נפט, גז, מחצבים) עוקפי סנקציות, ערעור הלכידות המערבית ושמירת קשרים עם בעלות ברית קרובות. היחסים עם ערב הסעודית חשובים בהיבטים של תיאום מחירי נפט וגז, וכן השקעות ברוסיה. לכן סביר להניח כי רוסיה תימנע מלפגוע בהם באופן ישיר במאמציה לטרפד נורמליזציה הישראלית־סעודית (תימנע מלהיתפס כפועלת לפגוע בקשרים עם הממלכה) אלא תבחר במהלכים עוקפים, דיפלומטיים־תודעתיים לרוב, המכוונים בעיקר נגד ארצות הברית וישראל. אלה צפויים לכלול פעילות להגברת המתחים בין הצדדים, ובפרט הבלטת הסוגיה הפלסטינית (שהצגת

מתווה לפתרונה היא דרישה סעודית להשלמת הנורמליזציה), וכן תמיכה גוברת באיראן ובגורמים נוספים בציר ההתנגדות כגון החות'ים והשחקנים השיעים בעיראק – כמנוף לחץ על ריאד להימנע מכינון נורמליזציה עם ישראל.

אשר לאפשרות הידוק היחסים בין ערב הסעודית לארצות הברית בלי כינון נורמליזציה ישראלית-סעודית – גם היא נוגדת את האינטרס הרוסי, ולכן מוסקבה צפויה לפעול מול ריאד על מנת לסכל גם התפתחות כזאת, אם כי מהלך בכיוון זה יהיה מאתגר יותר מאשר חבלה במאמץ לכינון יחסים עם ישראל.

על ישראל להביא בחשבון את פוטנציאל האיום הנשקף מצד רוסיה ולהיערך ללחץ דיפלומטי-תודעתי נגד מאמציה הצפויים של מוסקבה לסכל את תהליך הנורמליזציה, תוך בידול פומבי ככל האפשר בין הנורמליזציה לבין הסנטימנט הפרו-פלסטיני (או הבין-ערבי – אנטי-ישראלי) במזרח התיכון, שרוסיה עלולה לנצל.

סין והנורמליזציה

גליה לביא*

בשנים האחרונות הרחיבה סין את מעורבותה במזרח התיכון, אך למרות שנראה כי בייג'ינג מספקת תמיכה בלתי מסויגת לאיראן, מדינות המפרץ חשובות לה לאין שיעור ויחסיה איתן מאפילים על קשריה עם טהראן. סין הידקה את קשריה עם מדינות המפרץ בתחומים כלכליים מסורתיים – נפט ותשתיות – וגם בתחומים טכנולוגיים מתקדמים כמו בינה מלאכותית וחלל. כדי לסבר את האוזן, סך ההשקעות של חברות סיניות באיראן בין 2018 ל-2022 עמד על פחות ממיליארד דולר בשנה, בעוד שסך השקעותיהן בערב הסעודית בשנת 2022 בלבד עמד על שלושה מיליארד דולר, ובאיחוד האמירויות על 12 מיליארד דולר. גם היצוא הסיני למדינות אלו משקף את החשיבות שסין רואה ביחסיה איתן. בשנת 2023 עמד היצוא מסין לאיראן על כ-10 מיליארד דולר – סכום נמוך במידה משמעותית מהשיא של כ-25 מיליארד בשנת 2014, ובייחוד בהשוואה ליצוא בסך 43 מיליארד דולר ו-55 מיליארד דולר לערב הסעודית ולאיחוד האמירויות, בהתאמה. נוסף על קשרי הכלכלה המתהדקים של סין עם מדינות המזרח התיכון, ובעיקר עם מדינות המפרץ, בשנים האחרונות סין משתעשעת ברעיון למתג את עצמה כ"מתווכת" בסכסוכים באזור, לאחר שלקחה חלק במאסר 2023 בשלב האחרון של חידוש היחסים הדיפלומטיים בין איראן לערב הסעודית. במסגרת זו היא קיימה מספר פורומים לדיאלוג בין צדדים יריבים, דוגמת ניסיון כושל ב-2017 להגיע להפסקת אש עם החות'ים בתימן, ושיחות הפיוס בין הפלגים הפלסטיניים ביולי 2024. כמו כן, מ-2021 יזמה סין מספר סבבי "שיחות שלום" בין גורמים לא-רשמיים מישראל לגורמים פלסטיניים. יודגש כי למרות הקשרים הביטורליים הגוברים של סין עם מדינות האזור, מדיניותה במזרח התיכון מגובשת דרך הפריזמה של יחסי בייג'ינג-וושינגטון. סין מעוניינת להציג את עצמה כאלטרנטיבה למה שהיא רואה כהגמוניה אמריקאית, המחרחרת מלחמה ומערערת את השלום והיציבות במזרח התיכון. בין היתר סין פונה למדינות הדרום הגלובלי, שהיא רואה עצמה כמנהיגתן, וממתגת עצמה כגורם שמציג דרך אחרת של פיוס, שלום והידברות – כביכול ללא התערבות בעניינים פנימיים של מדינות ובלי לבקרן בנושאים דוגמת זכויות אדם – דרך שנתפסת בחיוב אצל מנהיגי מדינות המפרץ. כך היא מבקשת לחזק את מעמדה על חשבון ארצות הברית, אם כי אינה מעוניינת להחליפה כ"שוטר" האזורי.

* גליה לביא – חוקרת, המכון למחקרי ביטחון לאומי

ה'הסכמי אברהם' שנחתמו ב־2020 הפתיעו את בייג'ינג, ותגובתה להם הייתה מעורפלת וכללית. מצד אחד, מדובר בניצחון אמריקאי שמחזק את מעמדה של ארצות הברית באזור ומקשה על סין את המשך פעילותה בו. מצד שני, ההסכמים מקדמים יציבות אזורית שחיונית לעשייה הכלכלית שסין נהנית ממנה. לפיכך בבייג'ינג בחרו לא לצאת בהצהרות תמיכה ברורות בהסכמי אברהם, וההתבטאויות של פקידים סינים שיקפו תמיכה כללית בכל הסכם האמור להביא להפגת מתחים. בהקשר זה נשאלת השאלה מה תהיה עמדתה של סין כלפי תהליך הנורמליזציה בין ישראל לערב הסעודית, וכיצד היא תגיב בנושא.

עד מועד כתיבת שורות אלה לא נמצאה כל התבטאות רשמית של סין בנושא הנורמליזציה הישראלית-סעודית. עם זאת, בקרב חוקרים סינים רווחת הערכה שסין תתמוך בתהליך, גם אם לא פומבית. מוערך בין היתר כי קיימת אפשרות שבייג'ינג תימנע בהצבעה רלוונטית באו"ם, וכך תביע הסכמה שבשתיקה למהלך. עם זאת חשוב להזכיר את יוזמת סין לביטחון גלובלי (Global Security Initiative, GSI) – שבדומה ליוזמות סיניות אחרות מנוסחת בקווים כלליים ומעורפלים, המאפשרים עם הזמן יציקת תוכן שמתאים להנהגה הסינית. כך למשל יוזמות התיווך של סין, דוגמת ההסכם שנחתם בין איראן לערב הסעודית, הפכו לחלק מהיוזמה הזו. במידה מסוימת ניתן לראות ביוזמת הביטחון הגלובלי מתחרה או אלטרנטיבה ליוזמות אמריקאיות לפיוס במזרח התיכון, לפחות מנקודת המבט הסינית.

הסכם נורמליזציה בין ישראל לערב הסעודית אמור לשרת את הצורך של סין ביציבות אזורית וכביכול תואם את עקרונותיה המוצהרים, המעודדים שלום באמצעות דיאלוג. באופן תאורטי ההסכם צפוי לאפשר לסין להדק את קשריה עם ערב הסעודית וישראל כאחת ולהגביר את היציבות באזור – מה שייטיב עם האינטרסים הכלכליים של סין במזרח התיכון. מצד שני, בייג'ינג ערה מאוד לעובדה שהשפעתה הגוברת של ארצות הברית על שתי המדינות הללו תגביל את יכולתה של סין להשפיע עליהן, לפחות בתחומים מסוימים. לאחרונה הצליחה ארצות הברית להגביל במקצת את שיתופי הפעולה הכלכליים של סין עם מדינות המזרח התיכון. למשל, בשנה האחרונה נאלצה החברה האמירטית G42 לוותר על קשריה עם חברות סיניות כדי לשתף פעולה עם חברת מיקרוסופט האמריקאית. כמו כן, ריאה הביעה נכונות לצמצם ולהגביל את קשריה עם סין במסגרת הסכם הגנה עם ארצות הברית, שושינגטון כורכת אותו בנורמליזציה עם ישראל. זאת ועוד, יחסי ישראל-סין נמצאים בשפל עמוק בעקבות תמיכתה, הרטרית לפחות, של בייג'ינג בחמאס, באיראן ובחות'ים. מכאן שבפועל, הסכם נורמליזציה בין ישראל לערב הסעודית צפוי דווקא להרחיק את שתי המדינות עוד יותר מסין ולקרן לארצות הברית. כדי לפצות על הריחוק הזה תיאלץ סין

להדק את קשריה עם מדינות אחרות במפרץ ואולי אף עם איראן, למרות שבייג'ינג כנראה אינה מעוניינת בכך.

לפיכך, למרות יתרונותיה לאינטרסים הכלכליים של סין במזרח התיכון, נורמליזציה בהובלת ארצות הברית תיתפס בקרב מקבלי ההחלטות והציבור בסין כהישג ליריבתה העיקרית ותחייב קידום נרטיב שימצבה כשחקנית רלוונטית, כפי שנעשה סביב הסכם איראן-ערב הסעודית שבייג'ינג אירחה את סיכומו. נרטיב כזה יכול לעשות שימוש בטיעון שהסכם הנורמליזציה כולל פתרון, כזה או אחר, לסוגיה הפלסטינית, שסין הייתה קולנית מאוד לגביה על רקע המלחמה ברצועת עזה. במקרה כזה בייג'ינג תוכל להסביר את עמדתה כתמיכה בפתרון הסכסוך המרכזי באזור וכחתימה על הצדק ולשלום. לישראל אין שום עניין בשילוב סין בדיונים על פתרון עתידי עם הפלסטינים, אך ייתכן שקיימת אפשרות לרתום את סין לתמוך בתהליך הנורמליזציה, וזאת בשתי דרכים: ראשית, אם יובטח לבייג'ינג רווח כלשהו לאחר סיום התהליך, בדמות שיתופי פעולה כלכליים – בעיקר עם ערב הסעודית וגם עם ישראל. שיתופי פעולה אלו יצמצמו את מידת ההתרחקות של ישראל וערב הסעודית מסין ויאפשרו את המשך קשריהן עימה. שנית, בתיאום עם ארצות הברית ניתן לעודד השתתפות סינית בפיתוח תשתיות לקידום הכלכלה הפלסטינית ב"יום שאחרי" המלחמה ברצועת עזה. סין תוכל לקשור מעורבות זו ליוזמות גלובליות אחרות שלה, כמו יוזמת החגורה והדרך או יוזמת הפיתוח הגלובלי.

מנגד, חלופה של הסכם בין ארצות הברית לערב הסעודית בלבד, בלי נורמליזציה ישראלית-סעודית, צפויה להיתקל בהתנגדות סינית. ראשית, הותרת הנושא הפלסטיני מחוץ להסכם לא תיתפס כחיובית בהיבט המחויבות הסינית לנושא, שמוגדר על ידה כבעיית הליבה במזרח התיכון. שנית, משמעות הסכם כזה היא התקרבות בין וושינגטון לריאד על חשבון היבטים מסוימים ביחסי ערב הסעודית-סין, בפרט בתחום האנרגיה הגרעינית. סין מרבה לגנות גושים ומחנות ביטחוניים כ"חשיבה של מלחמה קרה", וסביר להניח שתתייחס כך גם להסכם אמריקאי-סעודי. אומנם סין אינה צפויה לשבש בפועל התקרבות בילטרלית זו, אולם סביר להניח שהיא תתמוך במאמצי איראן לשבשה, גם אם בשתיקה בלבד. בייג'ינג גם צפויה לצאת בהצהרות נחרצות באו"ם ומחוצה לו נגד הפתרון, שאינו נותן מענה לסוגיה שנמצאת בראייתה בליבת הבעיות של המזרח התיכון, הלוא היא הסוגיה הפלסטינית.

הימצאותה של הנורמליזציה הישראלית-סעודית על הפרק מעידה כי המניעים הבסיסיים של ישראל, ערב הסעודית וארצות הברית לקידום יעד זה לא השתנו באופן מהותי גם לאחר שהמומנטום להשלמת התהליך נבלם עקב מתקפת חמאס על ישראל ב-7 באוקטובר 2023 והמלחמה שפרצה בעקבותיה. שלוש המדינות המרכזיות בתהליך עדיין חותרות, כל אחת מסיבותיה, להבשלת המגעים בנושא, כשמטרת-העל היא עיצוב ארכיטקטורה אזורית חדשה במזרח התיכון.

קובץ זה מאגד מאמרים שכתבו חוקרי המכון למחקרי לאומי, אשר דנים בעמדות ובאינטרסים של מדינות ושל שחקנים לא-מדינתיים, במזרח התיכון ומעבר לו, בדבר נורמליזציה ישראלית-סעודית ובהשפעתם הישירה או העקיפה, השלילית או החיובית של בעלי האינטרסים על התהליך ועל הסיכויים להבשלתו.

העורכים:

ד"ר יואל גוז'נסקי – חוקר בכיר, במכון למחקרי לאומי; חוקר בכיר (שאינו תושב)
ב-Middle East Institute
ד"ר ענת קורץ – מנהלת תחום המחקר, המכון למחקרי ביטחון לאומי